

ILKA

VAŠTE

PODOBE

IZ

MOJEGA

ŽIVLJENJA

KNJIŽNICA NOB

DEKA VAŠTE

PODOBE
IZ MOJEGA
ŽIVLJENJA

ILKA VAŠTE

PODOBE
IZ MOJEGA
ŽIVLJENJA

MLADINSKA KNJIGA

1964

ILKA VAŠTE

PODOBE

IZ MOJEGA

D2046/3304

REPUBLIKA SLOVENIJA

1918

UVOD

K meni, pisateljici Ilki Vaštetovi, je prišla moja najboljša prijateljica Ilka. Ta ženska po svoji zunanosti ni nič posebnega. To se pravi: nikoli ni bila nič posebnega, in zdaj, ko je stara, seveda tudi ni: visoko čelo, kitajske oči, normalen nos z bradavico, skoraj brezzoba, v kotičkih povešena usta, redki lasje, debelušna postava – takih je na tisoče.

Prišla je torej, se nekoliko posmehljivo ozrla po moji trezni sobi, napolnjeni z gladkim hrastovim, štirideset let starim pohištvo, brez dragocenih preprog, brez dragocenih slik, če odštejemo Smrekarjevega »Kritika« nad pisalno mizo in Lamutov »Otočec« nad posteljo, vendar me ni hotela žaliti, ko je ugotovila resnico:

»Razkošja pa ti tvoje več kot štiridesetletno pisateljevanje ni prineslo.«

Moja prijateljica ima to grdo navado, da je – vsaj proti meni – vedno odkritosrčna, včasih kar boleče odkritosrčna. Pa ji niti zameriti ne morem, če mi napravi kakšno pridigo: saj vem, da me pregloboko pozna in je v njeni pridigi vedno čista, nepodkupljiva resnica, resnica, kakršno nam kaže le ogledalo.

»Ni,« sem ravnodušno priznala in z roko sem ji ponudila prostor na kavču, kjer spi po navadi moj vnuček Tomaž. Zbadljivo sem pristavila: »Ali ga je tebi tvoje?«

Moja prijateljica – jezi me pravzaprav, da ji je ime Ilka kakor meni – je namreč pisateljica, kakor jaz. To pa najinega prijateljstva ne moti, kar je pravi čudež. Le to me jezi, da naju včasih zamenjajo, saj je vsak umetnik vendarle prepričan, da je nekaj posebnega med tovariši. No, glavno je, da ni med nama nobene zavisti glede poklicnih uspehov, kar je redko med pisatelji.

»Prav imaš,« mi je odgovorila: »Bogastva si tudi jaz nisem nabrala, vendar ne bi hotela menjati s teboj.«

»Zakaj ne?«

Vzela je robec iz torbice, si obrisala naočnike, jih spet nataknila, me s skrivnostnim smehljajem pogledala čez nje, ker skozi nje na daleč ne vidi, in povedala:

»Zato, ker si doslej pisala o vseh mogočih ljudeh, le o sebi nikjer in nikoli. Subjektivistka nisi, torej nisi moderna.«

»Kajpak!« sem jezno poskočila: »Ali si tudi ti med tistimi slepci in tepci, ki me ne vidijo, kadar govorim skozi usta svojih junakov in junakinj?«

»Seveda, seveda govoriš. Ampak ljudje tega, kar poveš, ne pripisujejo tebi, temveč le osebam tvojega romana, izmišljenim ali zgodovinskim. Morda mislijo, da sploh vse prepisuješ iz zgodovinskih knjig, kakor delajo to učeni zgodovinarji. Ampak oni dobivajo za to še enkrat tolikšen honorar kakor ti, ker pri prepisovanju ne smejo uporabljati fantazije, ti pa jo lahko, in še prav izdatno. Eh, norčujem se! Zdaj pa resno: Ljudje ne verjamejo, da bi bilo tisto, kar dodajaš zgodovini, tvoje, tvoje lastne misli.«

»Tako!! Kako pa naj se jim potem razkrijem, da mi bodo verjeli?«

»Napiši roman o svojem lastnem življenju, o notranjih in zunanjih dogodkih in bojih, ki si jih sama preživela!«

»Potem mi šele ne bodo verjeli! Preveč je bilo v mojem življenju dobrega in hudega. Predebelo knjigo bi morala napisati, če bi hotela zajeti vanjo vse, kar mi je šlo skozi srce in možgane in roke.«

»Saj slikar tudi lahko napravi veliko podobo, pa na njej ne sme poudariti vseh ploskev enako. Tako boš tudi ti na platnu svojega življenja poudarila samo nekaj lis, druge pa potisneš v ozadje, da jih bo bravec komaj zaslutil.«

»Ne vem, če se mi bo to posrečilo. Ako napišem resnico, bodo rekli, da se šopirim in hvalim bodisi z dobrim ali slabim. Če resnico zamolčim, bodo rekli, da je moja skromnost vso stvar zvedenila, da sem v svojih življenjskih podobah zabrisala vse močnejše tone, bodisi svetle, bodisi temne. Če napišem podobe iz svojega življenja, bom seveda povsod sama silila v ospredje,

če ostanem v ozadju, pa to ne bodo podobe iz mojega življenja. Kako naj torej pišem, da bo vsem prav?»

Prijateljica Ilka je posmehljivo zavlekla tanke ustne:

»Še nihče ni tako pisal, da bi bilo vsem prav. Ti kar piši – bodo že tvoji bravci povedali, ali jim je prav ali ne.«

»Prav imaš!« sem ji pritrčila in sklenila, da sestavim podobe za mozaik svojega življenja, kakor mi bodo silile pod pero.

Če bo kaj narobe, bo krivo moje pero, ki me bo samo zaneslo.

In to ni sofizem! Zares me nosi, kakor luna tistega, ki »ga trka«.

OD ROJSTVA DO ZRELOSTI

UPORNI DOJENČEK

Moji starši – življenje vsakega človeka se pričinja pri njegovih starših – so bili kaj različne krvi. Očetovi sorodniki, »srednji« Burgerjevi iz Postojne – najbrž so imeli preveč denarja in premalo drugih skrbi – so bili radovedni, odkod izhaja njihov rod. Morda so si domišljali, da izhaja beseda Burger od nemške besede Burgherr, kar bi pomenilo graščaka? Pa so najeli človeka, ki je povpraševal po njihovem poreklu in s pomočjo rojstnih zapiskov po kranjskih župniščih dognal, da so pred davnimi leti, ko so se rokodelski pomočniki potepali po cestah od mesta do mesta, prišli na Kranjsko trije rokodelski pomočniki iz Saksonske, trije bratje Burgerji. (Pripomnim naj, da beseda Burger ni germanskega, ampak indskega izvora. Baje živi na Cejlonu in v južni Indiji polno Burgerjev in pomeni to ime tam nekakšno posebno srednjo ljudsko kasto.) Eden je ostal na Gorenjskem, drugi se je naselil v Ribnici, tretji pa v Postojni. Najbrž so bili mizarji, ker so kot taki delali na Gorenjskem in v Ribnici, v Postojni pa je bil še moj stari oče lesni trgovec in gostilničar. Torej – z graščakom ni bilo nič in z imenitnostjo našega rodu tudi nič.

Ostala je le tuja, germanska kri. Pa ta se je hitro pomešala – kdo ve, kolikokrat je bila že prejšnja stoletja in tisočletja premešana na dolgi poti v družbi Slovanov in Mongolov iz srednje Azije do naše preljube domače zemlje – saj ni nobeden treh bratov ostal neoženjen. Vsi so vzeli za žene domačinke, pristne ali tudi nepristne Slovenke – kdo bi to dognal po treh, štirih stoletjih! Kratko: od tistih treh nemških bratov je ostalo le nekaj kapljic krvi, vse ostalo na potomcih je bilo slovensko.

In eden teh potomcev je bil moj dragi oče Tone Burger iz Postojne, iz hiše »Gornjega« Burgerja.

Naj takoj povem, da se je sorodstvo mojega pradedca »gornjega« Burgerja v Postojni – »srednji« je bil bratranec mojega starega očeta, »spodnji« pa se je menda že tako zgodaj odcepil, da se ne spoznamo več na njegove sorodstvene vezi – razširilo po vsem Krasu, tako je vsaj trdil oče. In ta kraška poplava našega sorodstva ni nič čudnega. Še v pokolenju mojega starega očeta je bilo sedem otrok in v družini njegove žene – moje stare matere z očetove strani rojene Kovšca s Planine – tudi sedem. Onadva pa sta jih imela spet sedem. Najstarejši izmed njih je bil moj oče. Vsi so se poročili in razen ene hčere, ki je imela dva, so imeli vsi po štiri do pet otrok. Ti otroci so bili že moje pokolenje.

Mi smo imeli po dva ali celo samo enega otroka (moderni ljudje!) in v našem pokolenju so tudi že posamezni samski ljudje. (Ti so pa menda najmodernejši!) Rodovina torej pojema. Vendar imamo še toliko sorodstva, kakor ga – imaš na primer ti ali kdorkoli izmed zdaj živečih ljudi na zemlji, saj vsi izhajamo iz pokolenja praljudi, torej so vse rodbine enako stare in menda zato tudi vse enako »imenitne«, le da si nekateri zaradi te »imenitnosti« nekaj domišljajo, drugi pa se ji – smejejo. Med te spadam – naj mi moje številno sorodstvo oprostí to nespoštljivost! – tudi jaz.

Oče se je smejal, ko sem nekoč v pogovoru o našem sorodstvu, ki si ga nikoli nisem mogla vsega zapomniti, razvila omenjeno teorijo. On je še poznal rodbine svojih stricov in tet z očetove in materine strani, čeprav je bilo že to štirinajst rodbinskih vej. Večkrat mi jih je omenjal, zapomnila pa sem si le nekatere: Kovšca s Planine, Kaučič z Razdrtega, Cesar z Ubeljskega, Kovačič, Bučar in Jelovšek – Fichtenau iz Novega mesta, Premrou, Goršič, Kandare... Svojih številnih sestričen in bratrancev pa oče najbrž že ni vseh poznal, saj še jaz od svojih, ki jih je že za tretjino manj, poznam komaj polovico! Vidimo se skoraj le pri pogrebih ali še tam ne. Odvisno je to menda od »imenitnosti umrlega«.

Kako je bilo s poreklom moje matere Franje Rohrmanove? Dognati sem ga hotela in ga dognala. Moj stari oče z materine strani Anton Rohrman se je štel za pristnega Nemca. Bil je v Novem mestu – kakor nam pisatelj Trdina poroča v svojih zapiskih – za-

grizen pristaš Nemcev, član nemške »kazine« in dober znanec sodnega predsednika Jožefa Scheuchenstuela, moža Prešernove oboževanke Primčeve Julije. Z njim je stari oče – bolj majhen človek črnih las, črne brade in črnih oči – po kosilu kvartal v kavarni, ki je bila takrat v Novem mestu nasproti magistrata. Kadar je bil Scheuchenstuel bolan – imel je »podagro« – pa je poslal deklo po mojega starega očeta, da je prišel k njemu na dom. Tako mi je pripovedovala teta Mimi, ki je bila gotovo tudi prepričana o svojem nemškem pokolenju. Toda v novomeškem arhivu, ki ga je pozneje razmetala bomba, sem našla med svojim študijem za roman »Upor« osebni popis očeta tega Antona, torej popis mojega pradedu Mihe Rohrmana. Potreboval je bil osebni popis kot prilogo za svoj mesarski potni list, ko je šel za Francoze po živino na Ogrsko. In ta osebni popis sem si prepisala. Bil je moja rešitev – tisti trije Saksonci z očetove strani so me namreč močno jezili.

Osebni popis je opisal pradedu takole: Postave izredno velike in močne, kodrastih črnih las, prav tako dolge brade, črnih oči, velikega kljukastega nosu. In še pripis: *Ne govori nobene besede nemški*. Rojstni kraj: Telče pri Klevevžu.

Takoj sem se zanimala za klevevške urbarje in rojstne matice iz šmarješke fare. Peljala sem se v Šmarjeto – zaman. Pomagal mi je potem prijazni muzejski pomočnik Tone, ki mi je iz ljubljanske muzejske kleti izkopal klevevške urbarje. Našla sem v njih, kar sem iskala: v letu 1693 – torej približno ob času, ko je mnogo uskokov pred Turki pribežalo iz Bosne in se naselilo na Gorjancih in pod njimi – je bil med prisedniki (asesorji) na gorskem shodu klevevške graščine vpisan kot prvi »Blaže, der rorman« (pisano z *malo* začetnico – priimki vseh drugih prisednikov so bili pisani z veliko začetnico), to se pravi: mož s cevmi (samokresi). Najbrž so ga imeli za grajskega stražarja in je imel kot srbski uskok – osebni popis njegovega potomca kaže pristnega Srba – za pasom samokrese. Bil je torej »der Mann mit dem Rohr« ali Rohrman...

Njegovi potomci so v poznejših urbarjih vpisani že kot Rohrmani, ker jim je prvotni poklicni vzdevek postal priimek – kakor se je to v tistih časih zgodilo tudi raznim kmetom (Bauer), Kovačem (Schmied), Kolarjem (Wagner), Konjarjem (Rossmann) in drugim, ki pa zaradi takratnih nemško pisanih uradnih spisov seveda niso izpremenili svoje slovenske krvi.

O, stari oče Anton Rohrman, kje je tvoje »nemštvo«? Potomec si bil kmečkega novomeškega priseljenca. In tvoja žena, ponosna Rohrmanca, moja stara mama, je bila tudi hči kmečkega priseljenca Jakoba Kralja in njegove žene Marije rojene Kolenc z Gomil pri Mirni, ki tudi ni znala »nobene nemške besede« in je imela tako mongolsko stisnjene oči kakor jaz, njena pravnukinja...

Zmagoslavno sem ugotovila svoje neizpodbitno slovansko (pa četudi morda še primešano turško in mongolsko) poreklo z matere strani.

Ampak takrat, ko sem v ljubljanskem muzeju sedela pred plesnivimi klevevškimi urbarji, sem bila stara že pol stoletja.

V svojem pričujočem življenjepisu pa se moram še le roditi.

Torej:

Rodila sem se v Novem mestu, v Grmovi hiši na trgu. Seveda moj spomin ne more segati v dobo, ko sem bila še dojenček.

Spominjam pa se, da je mama – ne vem več kdaj in tudi ne komu – pripovedovala, da sem bila že od rojstva zelo »občutljiva« za glasbo. Mama se je, preden se je poročila, pripravljala za poklic zasebne učiteljice za francoščino in klavir. To je bil takrat donosen poklic, zakaj puhloglavo meščanstvo je bilo prepričano, da njegovi otroci ne bodo »nobel« vzgojeni, če ne bodo vsaj za silo lomili francoskega jezika in mučili ušes svojih someščanov z razbijanjem po klavirju.

No, moja mati francoščine ni nikoli toliko obvladala, da bi jo bila lahko učila, pač pa je – kakor mi je pravil oče – kar dobro igrala klavir, ki ji ga je kupila njena skrbna mati, da jo oboroži v boju za kruh. Poučeval jo je kapelnik Tuček, ki je bil takrat poleg skladatelja p. Hugolina Sattnerja in pevovodje Hladnika najboljši novomeški glasbenik. V tistih časih – to je bilo v drugi polovici prejšnjega stoletja – ženski poklici še niso bili tako pogosto posejani, kakor so dandanes, ko je ženski odprt že vsak poklic. Takrat je postalo meščansko dekle, ki ni sedelo na polni vreči dote, lahko vzgojiteljica, učiteljica, poštarica, družabnica, prodajalka, šivilja, modistka – pa smo že skoraj pri kraju s takratnimi za meščanska dekleta »spodobnimi« poklici.

Za kruh, pridobljen z lastnim zaslužkom, se mami ni bilo treba nikoli potegovati, ker se je poročila. Sicer je vzela le mladega

uradnika, ampak takrat je bilo življenje poceni in ženi ni bilo treba še z lastnim zaslužkom prispevati h gospodinjstvu. Vendar je mama za svojo zabavo tudi po poroki mnogo igrala na klavirju, največkrat četveroročno z neko prijateljico.

Ko pa sem se jaz, njena prvorojenka, rodila, je morala že čez nekaj tednov igranje popolnoma opustiti. Brž ko sem namreč zaslišala glasbo, sem se temu užitku odločno uprla. Kakor pes sem začela neutolažljivo s tako ihto tuliti, da so se bali za moje zdravje. Tete, ki jih je bilo vedno polno okrog mene, so rekle:

»Otroku boš pokvarila živce! Še božjasten postane.«

In stara mama je prigovarjala hčeri:

»Pusti igranje vsaj za nekaj časa! Ko otrok nekoliko zraste, boš lahko spet igrala.«

Klavir v sprejemnici je umolknil... Ukloniti se je moral mojemu odločnemu upor, moji preveliki občutljivosti. Toda maščeval se je za nezvestobo moje matere. Strune so zarjavele. Ni bilo druge pomoči, kot da ga je mama ob selitvi v drugo stanovanje prodala. Kupil ga je neki kaplan.

Mama se je odpovedala glasbi. Bila je to prva velika žrtev, ki jo je prinesla svojemu otroku, saj je glasbo vztrajno in z velikim veseljem gojila od svojega štirinajstega do štiriindvajsetega leta.

Jaz pa – jaz sem bila takrat še dojenček. In dojenčki so včasih do staršev neusmiljeno zahtevni in sebični.

Ali vpliva glasba na neutrjene živce nežnega dojenčka tako močno, da mu povzroča bolečine?

Spominjam se dogodka, ki se je pripetil petindvajset let pozneje v Ljubljani. Z možem in dveletno prvo hčerkico smo obiskali moževega prijatelja skladatelja Paučiča. Skladatelj in moj mož sta igrala četveroročno neko novo skladbo, jaz pa sem z otrokom v naročju sedela v bližini na divanu in poslušala. Kar mi mož začne migati in s pogledom kazati na otroka. Pogledam. Otrok je nepremično sedel in potok solz mu je lil po debelih ličecih in po oblekici.

Takih primerov je gotovo mnogo na svetu. Rada bi vedela, kakšna je zveza med lepo glasbo in dojenčkovimi živci. Kakšne občutke ima tako nezrelo bitje, da jih izraža z istimi znamenji kakor globoko bolečino ali kakor globoko ganjen odrasel človek?

PISMENO SLOVO OD ROJSTNEGA KRAJA

Iz Grmove hiše na trgu – hišna lastnica gospa Santa Grmova, rojena Jelovšek-Fichtenau, hišna kmetkinja »na Banofu« in mokarica, je bila pastorka tete moškega očeta Antonije Jelovškove, rojene Burger; ko sem jo jaz prva, da mi je pokazala nekdanje stanovanje mojih staršev, je bila stara že čez osemdeset let – smo se preselili k Brunnerjevim na Breg oziroma v Jurijevo ulico, ki je tekla vzporedno z Bregom. Lepa živahna krčmarica Fani Brunnerjeva, po rodu Kovačičeva, je bila sestrična mojega očeta.

Spominjam se, da je bila hiša pritlična in je bil del stanovanja spodaj, del pa v podstrešju. V eni tistih podstrešnih sob je dvajset let prej kratek čas stanoval pisatelj Trdina. Dvorišče, kamor je bila obrnjena kuhinja, je bilo po ozkem prehodu zvezano z Brunnerjevim gostilniškim vrtom. Najbrž sem bila mnogo na tem dvorišču, ki je imelo nekaj cvetličnih gredic in bilo obdano z nizkimi lesenimi strehami gostilniških svinjakov, drvarnic in kegljišča.

Poleg tega splošnega vtisa mi je iz tistih časov ostal pravzaprav en sam spomin – spomin na moje slovo od tega stanovanja in obenem slovo od rojstnega kraja. Pa še tega mi je pozneje deloma dopolnil oče, deloma pa mamina najstarejša sestra Mimi.

Tiste čase – tako so mi pravili – se je moj oče, ki je bil skromen davčni pristav, a ponosen Slovenec in zaveden tajnik Čitalnice, zameril zagrizenemu Nemcu – okrajnemu glavarju Vestenecku, ki je vsemogočno vladal dolenski strani naše domovine. Zameril se mu je zato, ker ni hotel v nemčurski kazini prevzeti vodstva veselice na cesarjev rojstni dan. To je bila za cesarsko-kraljevega uradnika v tistih časih strašna predrznost, ki jo je maščevalni glavar kaznoval s kazensko premestitvijo predrznega in upornega Slovenca v Kostanjevico ob Krki. Očetu so očitali, da je s kmeti uradoval v slovenščini – kar je bilo takrat tudi velik greh, vendar je glavar z njim le prikril svojo maščevalnost in nemško nadutost. Škodoželjno moram pripomniti, da so ošabnega glavarja nekaj let pozneje zaradi raznih nečastnih dejanj – poneverjanja državnega denarja, ponarejanja menic itd. – kazensko odpustili iz službe in se je preselil na Dunaj, kjer je utonil v mlaki iztirjenih birokratskih eksistenc.

PISMENO SLOVO OD ROJSTNEGA KRAJA

Iz Grmove hiše na trgu – hišna lastnica gospa Santa Grmova, rojena Jelovšek-Fič, graščakinja »na Banofu« in mokarica, je bila pastorka mojega očeta Antonije Jelovškove, rojene Burger; ko sem jo prosila, da mi je pokazala nekdanje stanovanje mojih staršev, je bila stara že čez osemdeset let – smo se preselili k Brunnerjevim na Breg oziroma v Jurijevo ulico, ki je tekla vzporedno z Bregom. Lepa živahna krčmarica Fani Brunnerjeva, po rodu Kovačičeva, je bila sestrična mojega očeta.

Spominjam se, da je bila hiša pritlična in je bil del stanovanja spodaj, del pa v podstrešju. V eni tistih podstrešnih sob je dvajset let prej kratek čas stanoval pisatelj Trdina. Dvorišče, kamor je bila obrnjena kuhinja, je bilo po ozkem prehodu zvezano z Brunnerjevim gostilniškim vrtom. Najbrž sem bila mnogo na tem dvorišču, ki je imelo nekaj cvetličnih gredic in bilo obdano z nizkimi lesenimi strehami gostilniških svinjakov, drvarnic in kegljišča.

Poleg tega splošnega vtisa mi je iz tistih časov ostal pravzaprav en sam spomin – spomin na moje slovo od tega stanovanja in obenem slovo od rojstnega kraja. Pa še tega mi je pozneje deloma dopolnil oče, deloma pa mamina najstarejša sestra Mimi.

Tiste čase – tako so mi pravili – se je moj oče, ki je bil skromen davčni pristav, a ponosen Slovenec in zaveden tajnik Čitalnice, zameril zagrizenemu Nemcu – okrajnemu glavarju Vestecku, ki je vsemogočno vladal dolenski strani naše domovine. Zameril se mu je zato, ker ni hotel v nemčurski kazini prevzeti vodstva veselice na cesarjev rojstni dan. To je bila za cesarsko-kraljevega uradnika v tistih časih strašna predrznost, ki jo je maščevalni glavar kaznoval s kazensko premestitvijo predrznega in upornega Slovenca v Kostanjevico ob Krki. Očetu so očitali, da je s kmeti uradoval v slovenščini – kar je bilo takrat tudi velik greh, vendar je glavar z njim le prikričljivo svojo maščevalnost in nemško nadutost. Škodoželjno moram pripomniti, da so ošabnega glavarja nekaj let pozneje zaradi raznih nečastnih dejanj – poneverjanja državnega denarja, ponarejanja menic itd. – kazensko odpustili iz službe in se je preselil na Dunaj, kjer je utonil v mlaki iztirjenih birokratskih eksistenc.

Moji starši, posebno mati, ki je bila Novomeščanka, so očetovo premestitev bridko občutili, saj so dobivali doslej skoraj ves živež s posestva stare matere. Nobena pritožba ni pomagala. Lepega pomladanskega dne so se morali pripraviti na selitev. Takrat mi je manjkalo nekaj tednov do tretjega leta in prav dobro se spominjam, da je stalo pohištvo vsenaokrog po veži in zgoraj nad lesenimi stopnicami, ker je postrežnica ribala tla v sobah. Spominjam se tudi, da sva s hčerko očetove sestrične, Mimči, ki je bila moje starosti, plezali po hodniku čez stole in pod stoli, visokimi in težkimi, z ostrimi ogli na rezljanih nogah, in je mala sorodnica nenadoma zajokala in stala pred menoj s krvavečim čelom. Morda sem že takrat pretirano sočustvovala s trpečim človekom, ker je moj rjoveči jok ob spremljanju tožečih glasov male ranjenke brž priklical prestrašeno mojo mamo.

To je moj spomin na tisti poslovilni dan. Spomin mojega očeta – pripovedoval mi je o tem mnogo let pozneje – pa je bil tak-le:

Spravljal je stvari v zaboje in jih zabijal, potem pa s črkami in številkami označeval vsebino. Pisal je z debelim tintnim barvnikom, kakršne uporabljajo železničarji za napise na železniških vozovih. Jaz sem se nekaj časa sukala okoli njega, potem pa izginila. Tistega dne so imeli vsi polne roke dela. Pomagat je prišla še mamina sestra Mimi.

Naposled se je nekdo spomnil name in začelo se je iskanje po hiši, po gostilni, na cesti – vse zaman. Tedaj se je prerila teta med zaboji in pohištvom do podstrešne sobe, ki je bila na široko odprta, da bi se poribana tla na prepihu posušila.

»Ilči! Ali si tukaj?« je vprašala že s stopnišča.

Nič odgovora. Le vrata so se sumljivo zazibala v tečajih. Pa je teta stopila na prag.

»Joj! Joj!« je zastokala, da je oče kar brž planil po stopnicah za njo.

Oba sta stala na pragu in sapo jima je jemalo: vsa, komaj poribana tla, še vlažna, so bila desko za desko počeckana z debelim tintnim barvnikom, ki se je temeljito razlezel po mokrih deskah. Za vrati pa sem čepela jaz, komaj triletna grešnica, in javila s ponosom, čekajke po zadnji deski:

»Vse sem sama napisala!«

Oče se je prijel za glavo, teta pa je suho ugotovila:

»Da. Lepo si se pr
branila pred očetom,
»Kaže, da bo pisatelj

»Najbrž bi te bil
oče, »pa me je teta
rožila. Seveda ne ona
prerokovanje kdaj ur

In s svojo skrbn
mojo novo knjigo »l
in mu jo prinesla v
spet živel. Videla ser
name, ker je zahteva
slikal. Rekel ni seved
življenju slišala pohva
če me je kdo drugi
očeh. Pa se je brž t
vedno nosil s seboj.

Iz Kostanjevice,
precej jasnih spomin
dolenjske Benetke iz

Prav dobro se sp
Bučarjeve gostilne. St
– tam, kjer je bila p
sobi in kuhinjo. Kaj
več. Nič se mi ne z
vem, da so iz veže
lesene stopnice v p
verniki, zelo velik m
se še dvajset let poz
razumela, saj sta bi

Takrat pri not
otrok v hiši redno
včasih sama, včasih
sladek, zraven pa

To je moj spomin na tisti poslovilni dan. Spomin mojega očeta – pripovedoval mi je o tem mnogo let pozneje – pa je bil tak-le: ^{Oče je} Spravljal je stvari v zaboje in jih zabijal, potem pa s črkami in številkami označeval vsebino. Pisal je z debelim tintnim barvnikom, kakršne uporabljajo železničarji za napise na železniških vozovih. Jaz sem se nekaj časa sukala okoli njega, potem pa izginila. Tistega dne so imeli vsi polne roke dela. Pomagat je prišla še mamina sestra Mimi.

Naposled se je nekdo spomnil name in začelo se je iskanje po hiši, po gostilni, na cesti – vse zaman. Tedaj se je prerila teta med zaboji in pohištvo do podstrešne sobe, ki je bila na široko odprta, da bi se poribana tla na prepihu posušila.

»Ilči! Ali si tukaj?« je vprašala že s stopnišča.

Nič odgovora. Le vrata so se sumljivo zazibala v tečajih. Pa je teta stopila na prag.

»Joj! Joj!« je zastokala, da je oče kar brž planil po stopnicah za njo.

Oba sta stala na pragu in sapo jima je jemalo: vsa, komaj poribana tla, še vlažna, so bila desko za desko počečkana z debelim tintnim barvnikom, ki se je temeljito razlezel po mokrih deskah. Za vrati pa sem čepela jaz, komaj triletna grešnica, in javila s ponosom, čečkaje po zadnji deski:

»Vse sem sama napisala!«

Oče se je prijel za glavo, teta pa je suho ugotovila:

»Da. Lepo si se poslovila od Novega mesta!« In proseče me je branila pred očetom, ki mi je jezno potegnil barvnik iz rok: »Kaže, da bo pisateljica...«

»Najbrž bi te bil našeškal,« mi je veliko let pozneje priznal oče, »pa me je teta s svojim hudomušnim prerokovanjem razorožila. Seveda ne ona ne jaz takrat nisva mislila, da se bo šaljivo prerokovanje kdaj uresničilo.«

irno razgovarjali.
oostljivo pretrgala
! Zdaj bom jaz

v sosedno Bučar-
sta ga ustanovila
stru igrala klavir,
ali s seboj in me
spominjam, kako
četove bisernice.
tudi pela doma:
si mislila zraven:
le jaz... Seveda
me je moral oče
kajpak sama ne

a: kokico Čopko
o. S tema sem se
dan, ko so hiša
uloigri s splošnim

' visoko naloženi
in barv, v kosih
se pravi v sešitih
ikih predpasnikih
z belimi rožicami
ene, mi je mama

da je moja Čopka, ki je pod temnim zapečkom stikala za ščurki,
je. Jaz sem vsa vesela
a Čopko za menoj. Tam
se zakadil proti meni in
lpasnik. Ta pa – čeprav
rekel: »Resk!« in – velik
rovem gobcu. Takrat je
varnici, toda preden je

Izpustil je kos predpasnika iz gobca in šavsnil po moji Čopki. Odnesele je revico s pregriznjenim vratom zmagoslavno po dvorišču. Tedaj pa se je zaslišal iz veže oster očetov poziv:

»Fero!! Sem!!«

Jaz se še nisem zavedela od groze zaradi nenadne smrti svoje ljube Čopke. Solze so se mi udrle iz oči.

»Moja Čopka! Moja Čopka!« sem zatulila in se spustila v dir za psom, ki je poslušno skočil h gospodarju in položil plen pred njegove noge.

Toda oče ga je prijel za ovratnico in dvignil svoje grčavo palico. Začel je neusmiljeno udrihati po psu, da je žival milo cvilila od bolečin.

Jaz pa sem obstala kakor okamnena. Potem sem se zagnala proti očetu:

»Ne več! Ne več!« sem se ga oklenila okrog nog in ga vlekla nazaj.

Oče je izpustil psa in pes se je zavlekel v kot za hišna vrata in milo cvilil. Stekla sem k njemu, ga božala in tolažila, objela in se milo jokaje iztegnila kraj njega na opečna tla.

»Zdaj mi je dovolj!« je oče ves jezen rekel materi, ki je stopila iz kuhinje: »Kar poglej! Raztrgal je kokoš in novi predpasnik! Vsa dresura pri tem norčavem cucku nič ne pomaga. Šel bo iz hiše in – konec!«

In mama je rekla:

»Oh! Saj bi bilo najbolje, da gremo vsi iz te hiše, ki je polna nesnage. Tukaj nas bodo miši in ščurki še pojedli.«

Res smo se preselili v hišo ob cesti onstran Krke. Od tega stanovanja se spominjam samo kuhinje in na koncu veže vrat v sobo, na drugem koncu pa hodnika s stopnicami na vrt. Pomnim dva dogodka. Prvi je v zvezi z obiskom moje sestrične Milene Rohrmanove, ki je prišla iz Ljubljane k nam na počitnice.

Povedati moram, da sem bila dotlej edini otrok v družini in precej razvajena in sebična, kakor vse edinke in edinci. Kjer je bil kakšen poseben posladek ali polizek, je moral biti moj: hrustavi krajec pri kruhu – moj, debela smetana z mleka – moja, mozeg iz kosti v juhi – moj, strganje marmeladnega kozarca – moje, prve jagode z vrta – tudi moje itd. ...

Zdaj pa ti pride v hišo štiri leta starejše dekletce, ki je, prvič gost, drugič večje in močnejše, tretjič urnejše in spretnejše... Joj! Mama mi je pripovedovala, da je morala tiste čase poslušati mnogo najinega vrišča in se zelo truditi, da zatre v svojem otroku sebičnost edinke, ki je seveda v poznejših letih ob naraščanju družine sama ob sebi splahnela.

In materino pripovedovanje je podprl moj spomin. Dobro pomnim, da je nekoč mati postavila pred Mileno ponev z drobtinami sesekljanih zrezkov. Pobiranje teh drobtinic s kruhom je bila dotlej tudi vedno moja pravica. Jaz – ne bodi lena – pograbilim pripravljeni kos kruha in ponev in stečem z ugrabljenim plenom iz kuhinje skozi vežo ven na hodnik. Tam me pa sestrična dohiti in pulili sva se za ponev kakor dva psa za kost. Takrat pride po stopnicah z vrta oče in drži v roki tri lepe vrtno jagode.

»Katera je bolj pridna?«

Obe hkrati sva izpustili ponev, da je zropotala po stopnicah in so se vse drobtinice raztresle. Zgrabili sva za šopek jagod, pa tako nerodno, da so se debeli rdeči sadovi razmazali očetu po roki. Nekaj sočnega sadnega mesa je ostalo sestrični na roki, pa je bila mala gostinja tako užaljena in razdivjana, da mi je priletela sočna klofuta po obrazu.

Seveda se je dogodek končal s skladnim kričaškim dvospevom.

Vrt tiste hiše je bil ograjen z navadnimi presledkasto pribitimi laticami. V travi ob ograji sem se rada igrala na koncu gred. S sosednega vrta me je opazovala in včasih ogovarjala kakšnih pet let starejša deklica. Bila je revno oblečena, hčerka neke postrežnice, ki je prala tudi pri nas.

»Ali nimaš nobenih drugih igráč?« me je dekletce vprašalo nekoč, ko sem z leseno žlico polnila lonček s peskom in delala kupčke po vrtni stezi.

»Imam. Ampak mama mi jih ne pusti nositi na vrt, ker se zmočijo na dežju ali jih pa izgubim med travo.«

»Pokazat jih pa lahko prineseš, ali ne?«

Mene je pograbila izkušnjava. Vsak otrok ima menda nekaj bahavosti v sebi. Jaz sem je takrat imela kar precej. Nisem dolgo pomišljala.

»Počakaj!« sem rekla in stekla v hišo.

Poiskala sem med igračami škatlo s pločevinastimi posodicami in štedilnik. Skrivaj sem vse skupaj zanesla mimo kuhinje na vrt. Ob ograji sem pred očmi male sosede razpostavila nekaj posodic po štedilniku, druge sem še pustila v škatli tik ograje. Natrgala sem nekaj trave in marjetic in jih dala kuhat.

»Kako boš pa jedla, kadar bo kuhano? Ali nimaš nič krožničkov?«

»Seveda jih imam. Teta Mimi mi jih je prinesla iz Gradca.«

»Prinesi jih pokazat!«

»Ne smem. So taki, da se razbijejo.«

»Oh, to le tako praviš! Saj vem, da jih nimaš. Lažeš se!«

»Ti! Jaz ne lažem!«

»Pa jih prinesi, če jih res imaš!«

Bahato sem stopila še enkrat v hišo. Kmalu sem se vrnila s škatlo porcelanastega posodja. Toda male sosede ni bilo več. Ob ograji pa je stala – prazna škatla. Pločevinaste posodice, ki so bile še prej v njej, so izginile . . .

Toliko vem, da je nastala v hiši velika reč in me je mama poslala z dekletom, ki je pri nas služilo, k postrežnici v sosedno hišo. Opravili nisva nič. Nekaj je bilo govorjenja o ciganki, ki da je takrat hodila okrog hiše. Soseda od tedaj ni prišla več prat k nam.

Nekoč me je mama poslala z mlado pomočnico – njeno ime sem že pozabila – gledat pustni sprevod. Stali sva na mostu nad Krko in opazovali sprevod pustnih šem, ki so na nosilih nesle pusta, godle in piskale žalostno koračnico in vmes glasno jokale. Ko je prišel sprevod do srede mostu, pa so se nosila nagnila, maškare so prestrašeno zavriskale in – »pust« je zlezl z nosil čez ograjo in padel v globoko Krko. Maškare ob ograji so še glasneje zajokale – jaz pa sem zatulila na vso moč.

Vso objokano in prestrašeno me je pomočnica privlekla domov in smeje se povedala:

»Noče verjeti, da so vrgli v Krko moža iz slame!«

V zvezi s pustnimi šemami se spominjam še na en dogodek iz Kostanjevice. Menda je bilo leto pozneje. Mama se je v sobi preoblačila. Po postelji je imela razprostrto čudno lepo obleko iz rdečega in rumenega lesketajočega se atlasa. Na velikih zobcih kratkega krila, po životu in na visoki zakrivljeni kapi so zvončkljali

svetli kraguljčki. Jaz sem vzela v roke »žezlo«, obšito z atlastimi krpicami in kraguljčki, in zaplesala z njim po sobi.

»Lepo te prosim, vzemi otroka in počakaj z njim v gostilni, da bo videl maškare, ko se vrne sprevod!« je prosila mama, menda že nekoliko živčna zaradi mojega plesanja okrog nje.

Oče mi je oblekel plašček in me peljal v Kuntaričevo gostilno blizu mostu. Tam mi je naročil rogljiček in krožniček ogrske salame, sebi pa pivo.

Nič kaj dobro se nisem počutila med dolgočasno družčino odraslih gospodov. Pojedla sem nekaj koščkov salame, prijela za rogljiček in zdrsnila s stola. Takrat začujem zunaj godbo. Nekdo odpre vrata v vežo in jaz se radovedno zaženem na prag. S ceste navali skozi vežo sprevod pustnih šem. V vseh barvah se leskečejo čudne obleke in vmes – vmes pustna šema v zobčastem, živo rdečem in rumenem krilu s kraguljčki, s kraguljčki tudi na ukrivljeni kapi, na žezlu.

»Mama! Mama!« zakričim, za trenutek se prestrašim, ko zagledam na obrazu črno čipkasto krinko, pa se brž spomnim, da sem jo videla na mamini toaletni mizici in – z vso ljubeznijo objamem lepega harlekina in se mu zagledam v velike modre oči, ki so me poizkušale odvrniti s karajočim pogledom.

Že me je zgrabila očetova roka in me potegnila nazaj.

»Haha!« sem s praga zaslišala debeli glas notarja Hudovernika: »Ilka, ti si izdajalka!«

»Urna je bila kakor podlasica!« se je pol jezil, pol smejal oče in me trdo držal za roko, dokler se ni ves sprevod pomaknil proti plesni dvorani. Potem me je kljub vsemu mojemu upiranju odtiral domov in me izročil služkinji, da me spravi spat, sam pa se je vrnil na veselico.

Ne mogla bi več ugotoviti, kdaj in zakaj smo se v Kostanjevici selili v tretje stanovanje. Vem pa, da je bilo najslabše izmed vseh treh. Imelo je le eno veliko sobo in pritlikline. Ležalo je na levi strani pritlične hiše; na desni je bila velikanska klet posestnika Bučarja. Za hišo je bil velik zelenjavni vrt, proti Krki pa prav tako velik sadovnjak. Oče je ves svoj prosti čas prebil ob delu na vrtu, jaz pa sem mu kaj rada pomagala. Prinašala sem mu to ali ono, kar je pač potreboval, ko je sadil ali sejal, podajala sem mu

rafijo, kadar je cepil vrtnice, ki jih je imel poln vrt, in zalivala sem cvetice iz majhne kanglice.

Počasi je ob meni doraščal moj prvi brat. Bil je debelušen in močan otrok. Ni bil še dve leti star, ko je očetu na vrtu že »izdatno« pomagal: pulil je po gredicah, kar je bilo in kar ni bilo plevelu podobnega. Skrbel je, da bele peščene stezice niso ostale brez kupčkov črne zemlje. Prihranil je grahu in fižolu sile, ki bi jih potrebovala, da bi dozorela. Potrgal je v jagodniku vse »lepe, lepe jožice«, da jim ni bilo treba delati sadov. Nekoč pa – nekoč je tudi potrpežljivega očeta minilo potrpljenje z nadobudnim naraščajnikom. Naj kar po vrsti povem, kako je bilo.

Oče je po kosilu cepil dolgo vrsto divjakov s cepiči najlepših vrtnic, ki jih je prinesel ne vem od kod. Bilo jih je okrog trideset. Ko je vse skrbno povezal s krpicami in rafijo na divjake, zasajene ob robu gredic, je odšel v službo. Ob šestih popoldne se je vrnil, pa ga je njegov mali debeluh že čakal za velikimi vežnimi vrati in mu z obema ročicama pomolil sveženj palčic, grobo nalomljenih, in zahteval:

»Papa, kinčka šilu!«

Oče je pozneje pripovedoval:

»Kar dih mi je zastal – falot je držal v rokah moje nove cepiče – vse polomljene. Prijel sem ga, šel z njim na vrt in ga natreskal, da je odtlej spoštoval moje nasade.«

Nekoč je nastalo v hiši veliko klicanje in iskanje – mali dečko je izginil. Ko smo preiskali že vso hišo in soseščino, se je oče domislil in ves bled zdrvel čez vrt in sadovnjak proti Krki. Z brega se je ozrl in nam, ki smo tekli za njim, s prstom na ustih pokazal, naj bomo tiho. Potem je z dolgimi, previdnimi koraki izginil za bregom navzdol k perišču. Tam je bil nad globoko Krko narejen nekakšen oder za perico, da je lahko prišla do vode, kajti breg je bil strmo odrezan in voda takoj pri kraju nekaj metrov globoka.

In tam na perišču je otrok ležal na trebuhu, se sklanjal nad temno vodo in čofotal po njej z debelo ročico.

Tiho, tiho se je oče priplazil, ga brž zgrabil in odnesel. Dečko je z rokami in nogami motovilil okrog sebe in kričal:

»Jibice, jibice tam!«

Mama pa se je sesedla v travo in glasno zajokala od razburjenosti.

Pozimi smo skoraj vsak dan o mraku sedeli v sobi pri peči – mama v naslonjaču z bratcem v naročju, drugi bratec je spal v vozičku, jaz pa sem sedela na pručki pri maminih nogah. V peči je plapolal ogenj in skozi špranje pri vratcih so se pobliskavali rdeči odsevi po veliki sobi, od tal do stropa natrpani s pohištvom – fotelji so stali kar na omarah prav pod stropom.

Mama mi je pripovedovala pravljice. Vneto sem jih poslušala, poslušala bi jih bila dan in noč, noč in dan. Nikoli mi jih ni bilo dovolj. Kar nejevoljna sem bila na bratca, kadar je zdrnil z maminega naročja s klicem:

»Tlalaaa! Pota pelá!« Ni imel še smisla za lepoto pravljic.

Na nasprotni strani ceste je bilo poštno poslopje.

Brž je pedenj-človek zrinil enega naših težkih stolov k oknu, splezal nanj in čakal, da se je pred pošto z glasnim trobljenjem ustavil poštni voz in so iz njega stopili popotni ljudje in čakali, da so dobili vsak svojo prtjago.

Z mamó sva se pridružili bratcu, da bi ne padel s stola, in gledali, kako so se popotniki razhajali. Ostali smo potem pri oknu in opazovali ljudi in vozove na cesti, kjer so že prižigali slabo brleče petrolejske cestne svetilke. Medtem se je popolnoma stemnilo in proti hiši je prišel oče in nam pomigal z roko. Z bratcem sva mu stekla v vežo naproti, mama pa je šla gledat, če se večerja v redu kuha.

Ob takem dnevnem času, le da je bil še svetel poletni popoldan, me je mati nekoč poslala v prodajalno »pri Stankotu«, ki je bila za oglom.

»Prinesi eno kilo riža!« je naročila.

Jaz, da bi ne pozabila, kaj moram prinesiti, sem vso pot ponavljala:

»Eno kilo riža – eno kilo riža –«

Pogumno stopim v prodajalno, ki je bila polna ljudi. Čakam in si ogledujem visoke kozarce polne sladkorčkov vseh barv in sline se mi cedijo po njih. Naposled me trgovec prijazno vpraša:

»Kaj pa ti, punčka?«

Jaz pa kar brž:

»Eno kilo – sladkorčkov!«

In trgovec natehta vrečko belih kock in mi jih izroči.

»O, ti sladkosneda!« se mi je zasmejala mati in naročila služkinji: »Kar hitro skoči po riž!«

Sladkosneda pa sem bila zares. Prav v tistem stanovanju sem dobila večni pečat svoje sladkosnednosti. Zgodilo se je pa tako:

Poleg kuhinje je bila shramba. V njej je stala jedilna omara s policami in predali, ki so imeli lesene gumbе. V najvišjega teh predalov je spravljala mama take reči, ki niso bile za otroke: škarje, žepni nožek, tintni svinčnik, peresnik in tinto, steklenico z bencinom in – sladkor v kockah. Ta je bil namreč v večni nevarnosti pred menoj, ostale nevarne reči pa je mati skrivala pred sinčkom.

Nekoč mu je vzela odprt žepni nožiček in v naglici vrgla odprtega v zgornji predal, preden je šla v sobo. Jaz, sladkosneda, sem porabila njeno odsotnost, smuknila v shrambo in brž splezala po gumbih spodnjih predalov ter naglo segla v odprti zgornji predal po sladkor. Toda s krikom sem odmaknila roko – v palec se mi je zasadil odprt žepni nož. Kri mi je lila po roki. Ne vem več, kako smo zadevo poravnali. Le toliko vem, da se mi brazgotina na levem palcu še vedno pozna.

PRI STARI MAMI V NOVEM MESTU

Od svojega tretjega do šestega leta, ko je oče služboval kot davčni pristav v Kostanjevici, sem živela več pri stari mami v Novem mestu kakor pri starših. Tisti čas sta prišla namreč drug za drugim moja dva starejša brata na svet in mene, kakor je teta Mimi povedala, doma »niso potrebovali«.

Sicer pa sem bila prav rada pri stari mami – v tistih nemčursko nadahnjenih avstrijskih časih smo jo morali klicati »Gros mama«, čeprav se je stara mama – nekdanja »lepa Rohrmanca« – že nekaj let prej menda največ zaradi stričevega prigovarjanja odpovedala nemčurski »Kazini« in se vpisala med članstvo »Čitalnice«. To je moralo biti zanjo, vdovo nekdanj znanega nemškutarja Antona Rohrmana, pač težka odločitev. Gotovo je k temu prav izdatno prispevala tudi njena mati, moja prababica, novomeška gostilničarka Marija Kralj, nekdanja kmetica, ki ni znala, tako piše pisatelj

Trdina, prav nič nemško govoriti in je bila tako zavedna Slovenka, da je kljub uradnemu svarilu nemčurskega župana pl. Lehmann deset let dajala zastonj stanovanje in hrano preganjanemu političnemu kaznjencu pisatelju Janezu Trdini – kakor sem to že opisala v svojem romanu »Izobčenec«. To so bili pač časi, ko se je slovenstvo v Novem mestu bolj in bolj utrjevalo in se otresalo nasilne nadvlade nemških pritepencev, posebno še zagrizenega glavarja Vestenecka, sovražnika mojega očeta. Omenjam te čase zato, ker so odmevali tudi v hiši moje stare mame in prav globoko tudi v meni sami. Pa o tem pozneje.

Med prvimi mojimi spomini iz tiste dobe so »ravbarji«. S staro mamo, strogo gospo z lepimi velikimi modrimi očmi in s čipkasto svileno pentljo vrh glave – morda jo je nosila zaradi nastajajoče pleše – sva spali v prvi sobi poleg kuhinje v levem stranskem krilu Rohrmanove hiše na Ljubljanski cesti, tam, kjer so dandanes delavnice lekarne »Krka«. Spominjam se, da je stara mama med spanjem močno smrčala, žvižgala in grgrala. Nekoč se mi je sanjalo, da slišim na ulici – »Raubergasse« (Razbojniška ulica) so ji rekli – močno žvižganje, takoj nato pa so se pokazale na odprtem oknu glave bradatih grdogledih moških. Z divjim krikom sem se zbudila in se nisem pomirila, dokler me ni stara mama vzela k sebi v posteljo.

Zvečer so me seveda vselej spravili že zgodaj spat, da so imeli mir pred menoj. Dostikrat sem se iz najtrdnejšega spanja zbudila zaradi hudega ropota. Kaj je bilo? Služkinja je pred kuhinjskim pragom na hodniku snažila čevlje. Ker je bila reva močno utrujena in zaspana, je zraven dostikrat zadremala in ščetka ji je padla iz rok. Ropot je staro mamo predramil. Jezno je pograbila copato izpred postelje in jo treščila ob sobna vrata, da je tista zaspana reva tam zunaj končala delo. Seveda sem se zbudila tudi jaz in tulila, ker me je ropot prestrašil. Moje tuljenje je zbudilo teto Mimi, ki je spala v sosedni sobi. Prišla je kar v spalni srajci, me dvignila iz postelje in odnesla »das arme Kind« (ubogega otroka) k sebi.

Teta Mimi je bila najstarejša hči stare mame, debelušna, odločna in zapovedovalna, toda neizmerno dobrosrčna in požrtvovalna. Imela me je zelo rada, jaz pa njo. Bila je dobra šivilja in imela je več pomočnic. Pri njej so se učile šivati tudi meščanske

hčerke, preden so se poročile – taka je bila takrat hvalevredna navada v mestu. Seveda je bil v šivalnici velik direndaj. Po tleh so leteli odrezki pisanih krp in raznobarni prazni leseni vitli, majhni in veliki. Te sem posebno rada pobirala, se plazila med stroji po tleh in delala napoto. Poleg tega sem še sitnarila za oblekice svoji punčki, se štulila učenkam in pomočnicam v naročje, plezala po stolih na njihove hrbte in se podobno uveljavljala. Posledica tega je bil največkrat – izgon. Teta Mimi je poklicala služkinjo in ji velela, naj me pelje v sobo na drugem koncu hodnika, kjer je kraljevala teta Toni, ki je bila zasebna učiteljica in je poučevala deklice iz premožnejših meščanskih družin. Ta teta mi je pozneje pripovedovala, da sem vselej s pestjo pobunkala na njena vrata, jih na široko odprla in na pragu užaljeno oznanila:

»Teta Mimi me je ekspedirala!«

Seveda so me kot motilko dolgočasnega pouka zbrane deklice veselo sprejele, teta pa me je kmalu potisnila na pručko k stolu s papirjem in svinčnikom. Risala sem rada.

Ta teta je s svojimi učenkami večkrat hodila na poučne izprehode v bližnjo novomeško okolico in jemala tudi mene s seboj. Nekoč – menda sem bila stara štiri leta – smo šli v Ragov log, prijeten gozdiček onstran Krke. Povedati moram, da je bil učni jezik na teh izprehodih izključno nemški. Mene so z nemščino morili pri stari mami že od rojstva in sem v njej že precej gladko klepetala. Tistikrat me je na izprehodu držala za roko Marjana, hčerka proslulega glavarja Vestenecka – očetovega sovražnika. Bila je nekaj let starejša od mene. Šli smo mimo mlake, ki so iz nje gledale žabe. Njih glavice so bile podobne glavi zelene papige, ki je bila naslikana v moji slikanici in oglasila sem se:

»Schau Marjanne, da sind aber Papagaiel!«

Seveda so se mi vsa dekleta s teto vred zakrohotala in me vso pot dražila.

Jaz pa sem bila tako užaljena, da me od tistega časa ne zlepa ne zgrda niso več pripravili do tega, da bi bila še kdaj izgovorila kakšno nemško besedo. Morili so me dostikrat: »Sag': Bitte!« Rekla sem slovenski: »Prosim!« Kaznovali so me, da sem morala pri kosilu sedeti na pručki pri peči, niso mi dali jesti, kar sem jedla najraje – vse zaman. Moja trma je trajala še štiri leta, dokler

se nisem začela nemščine obvezno učiti v tretjem razredu osnovne šole. Še pozdravljati nisem več hotela s priskutnim nemškim »Küss' die Hand!« Kakor sem se tudi že od nekdaj branila poljubljati roko duhovnikoma – patru Konstantinu Luserju, maminemu bratrancu, in njegovemu prijatelju skladatelju patru Hugolinu Sattnerju, kadar sta prišla k stari mami na obisk.

»Ne bom lizala rok!« sem se odločno uprla, ko so hoteli zlomiti mojo trmo in me prisiliti k vljudnosti, ki je bila takrat v navadi.

Nasproti hiše moje stare mame je stala Kobetova hiša, kjer so prodajali usnje in čevljske potrebščine. Gospa Kobetova – pozneje se je po svojem drugem možu pisala Mramor – je imela sedem fantov. Starejših se spominjam še po imenih: Jule, Pepe, Nestl, Viktor... Včasih so me zvalili čez cesto in noreli smo po dvorišču ali po sobah v prvem nadstropju. Najraje smo se skrivali. Nekoč so me pobje skrili pod posteljo za vrsto čevljev in škornjev, ki so bili namazani s smrdečo maščobo. Nisem mogla vzdržati v tistem smradu in sem sama zlezla ven – proti pravilom igre. Fantje so se spravili nadme in me nabunkali. Jaz v jok. Pritekla je gospa in na moje kavalirje so se usule klofute.

Drugič so me zaklenili med obleke v temno omaro. Menda so pozabili name ali kako je že bilo. Vem, da sem začela klicati, razbijati po vratih in – tuliti. Spet je pritekla gospa, me rešila, potem pa s palico pretipala svojo razposajeno mladež.

Leto pozneje je dala stara mama podreti tisto krilo hiše, ki je gledalo na cesto – moj praded Miha Rohrman, kmečki priseljenc uskoškega srbskega porekla, je imel nekoč v njem gostilno – in sezidati večjo hišo, ki je v njej dandanes lekarna. Vanjo se je vselilo več strank z otroki. Spominjam se pastorka prof. Vadnala, Frankovičevega Vladija, ki je bil leto ali dve starejši od mene. Večkrat me je povabil, da sem smela gledati, kako je zidal lepe hiše iz kamnitih zidakov. Toda meni jih ni zaupal, samo gledati pa mi je bilo dolgočasno. Ljubše mi je bilo, če me je na svojem triciklu prepeljal po dvorišču. Ampak po sredi dvorišča je bil od vodnjaka do greznice speljan plitev, z okroglim kamenjem obložen jarek, in čezenj sva se nekoč prekucnila, da sem se vsa potolkla. Stara mama je nastopila z vso strogostjo in mi zabičala, naj se igram raje z deklicami, ki niso tako divje kakor fantje.

Res sem se menda potem bolj držala otrok profesorja Petelina, ki je stanoval v visokem pritličju. Njegova najstarejša hčerka Mimica je bila leto mlajša od mene, Bogdan in Ana še mlajša. Spominjam se, da sem jim zvesto pomagala razmetavati vsebino velikega zaboja, ki je bil neizčrpno najdišče vseh mogočih celih in polomljenih igrač. Zelo všeč mi je bila Petelinova dolgoletna služkinja Urška, majhna, drobna ženička, ki je bila vselej prijazna z menoj in se nikoli ni kregala, če smo še tako razmetali igrače po sobi. Njen dobri nasmeh sem čutila vedno kakor mehko božanje. Otroci so imeli tudi močno ljubeznivo mamico, ki je imela kakor moja mama lepe velike modre oči, iz katerih je sijala sama dobrot. Profesor Petelin pa je bil visok, ali šibak in nekoliko sključen; bil je vedno resen mož. Ne spominjam se, da bi se bil kdaj zmenil za nas otroke.

Nadstropje više je stanovala družina profesorja Luke Pintarja. Z Miro Pintarjevo, ki je bila iste starosti kakor jaz, sva se tudi večkrat igrali. Njena mamica, sestra slikarke Ivane Kobilice, me je vselej prisrčno nagovorila in se je prav rada spominjam.

Vsako nedeljo sva šli s staro mamico k maši v frančiškansko cerkev. Seveda me maša ni zanimala, tudi molila pri njej nisem. Vrtela sem okrog prstov rožni venec stare mame, gledala po cerkvi, kaj delajo drugi otroci, in nestrpno izpraševala, kdaj pojdeva domov – tako mi je vsaj pozneje pripovedovala teta Mimi in pristavila:

»Menda si mislila ves čas le na ‚zamorčka‘, ki ti ga je stara mama iz cerkve grede vsako nedeljo kupila pri slaščičarju Ilovskem.«

Dobra teta se najbrž ni motila.

S staro mamico, ki je bila ob nedeljah oblečena v svilen črno mantiljo, pošito z bleščečimi črnimi koraldami, in pokrita s črnim, pod brado zavezanim »kapotelnom« polnim svilenih čipk, pentelj in korald, sva šli po trgu mimo vodnjaka, ki je stal takrat približno pred magistratom, in zavili pri Bergmanovi lekarni na Ljubljansko cesto. Takoj za oglom je bila Ilovskega slaščičarna in stopili sva vanjo. Tam so na prodajni mizi čakale vsakovrstne dobrote, nekatere polnjene z bleščečo rumeno kremo, druge s spenjenim sladkim snegom, tretje sestavljene iz raznobarnih rezin... Jaz

pa sem se zazrla le v lepo zaokrožene, s čokolado oblite glavice »zamorčkov« . . . Eden od njih je bil vselej moj.

Rada sem s staro mamo hodila tudi na njive, kamor sva nosili dninarjem južino. Rohrmanove njive – kar jih je bilo v mestu – so ležale od »stare kasarne« naprej vzdolž Krke. Dandanes je tam vse zazidano ali izpremenjeno v vrtove. Poleg žive meje, polne polžev v pisanih hišicah, je stal dvojni kozolec oziroma senik. Rada sem plezala po letvah navzgor do strehe pa spet nazaj. Iskala sem polžke v živi meji, dokler niso delavci v senci za kozolcem pojedli svoje južine. Stara mama je vzela izpraznjeno pletenko in kozarec, jaz pa prazno, veliko košaro in si jo poveznila preko glave, vsa ponosna, da tudi »pomagam«.

V hišo je hodila takrat stara dninarica Meta, ki je nekoč služila v Rohrmanovi hiši za deklo. Vedno je sedela poleg kuhinjskih vrat zunaj na hodniku in smukala perje, ki ga je jemala iz ene vreče, osmukano pa devala v drugo. Zjutraj, ko so me oblekli in poklicali v kuhinjo k zajtrku, je Meta že sedela tam na hodniku poleg kuhinjskih vrat; zvečer, ko so me v kuhinji umili in me odgnali spat, pa je stara Meta še v zadnjem mraku na hodniku smukala perje. Rada sem postajala pri njej in se resno pogovarjala z njo. Njen obraz je bil ves naguban in bradica potisnjena navzgor, da se je je dolgi nos skoraj dotikal. Nosila je črno, pod brado zavezano ruto, pod njo pa še eno pisano, ki je pokrivala del nagubanega čela.

»Meta, zakaj pa носиš dve ruti?«

»Ker nimam las.«

»Seveda! Saj ti ne morejo rasti, ker imaš glavo tako povezano! Rastline potrebujejo zrak in sonce, je rekla teta Toni.«

Starka – imela je že preko devetdeset let – me je pogledala in zmajala z glavo:

»Jeja! Jeja!«

Drugič sem se ustavila pred njo in jo dolgo gledala.

»Meta! Ali boš v nebesih tudi perje smukala?« sem jo vprašala resno, ker je nisem nikoli videla delati kaj drugega.

Meta je prenehala smukati, me pogledala, pogledala staro mamo, ki je stopila na kuhinjski prag, in spet zmajala z glavo.

»Jeja, gospa! Ta otrok pa ne bo dolgo! Preveč je kunšten.«

Ne vem, ali ji je stara mama kaj odgovorila. Toliko pa vem, da sem zdaj že dosegla sedmi križ, torej me je stara Meta pre-cenjevala in z mojo »kunštnostjo« ne more biti tako hudo.

Nekega dne sva z bratrancem Pepijem iz Ljubljane, ki je bil navihanec, sedela na klopci na ozkem hodniku, ne daleč od Me-tinega stalnega sedeža. Med seboj sva imela skledo češenj. Izbirala sva dvojčke in jih obešala na železno ograjo.

»Te bodo za nagrade. Kdor bo pljunil koščico bolj daleč po dvorišču, si lahko vzame en par z ograje,« je določil navihanec.

Jaz sem imela takrat pet let, moj poredni bratranec pa menda enajst ali dvanajst. Seveda je on vsakokrat dalj pljunil kot jaz in pograbil vse dvojčke.

»Jaz se ne grem!« sem zakričala, pograbila skledo z ostankom češenj in zbežala mimo stare Mete proti kuhinji. Bratranec za menoj. Zgrabil me je od zadaj za roke, da mi je skleda padla iz rok in se seveda – razbila. Vse češnje so se razsule naokrog.

Kakor iz tal zrastle je stala na kuhinjskem pragu stara mama s kuhlenco v roki. Prijela je fanta in ga natreskala. Jaz sem se ta čas stisnila k Meti, ki me je oklenila s svojima starima, žilavima rokama, da me obvaruje pred jezo stroge gospodinje.

»Punčka ni kriva, res ne!« In je razložila stari mami, kako je bilo.

Ne spominjam se, da bi bila s porednim bratrancem še kdaj skupaj češnje zobala.

Prav dobro še pomnim starega šepavega hlapca Toneta. Veči-noma je delal ali v velikem hlevu, ki je bil pod desnim dvoriščnim krilom hiše, ali v po suhih gobah in kosteh neznosno smrdečih skladiščih v velikanskih obokanih kletih pod srednjim, se pravi cestnim krilom, ali pa v milarski in svečarski delavnici, ki je ležala pod stanovanjem stare mame v najstarejšem delu Rohrmanove hiše.

»Tone-e-e!« ga je z odprtega hodnika klicala stara mama, kadar mu je hotela dati kakšna navodila.

In Tone se je prikazal na pragu širokih obokanih hlevskih vrat ali pa na dvorišču pod hodnikom in se oglasil:

»Jo – o, gospa!«

Sivi lasje so mu skuštrano viseli v čelo in zanemarjeni brki čez debele ustnice. Sicer pa mi je bil Tone všeč in sva se kar

dobro razumela. Kadar sem pokukala skozi hlevska vrata ali skozi vrata delavnice, me je prijel in visoko dvignil, da so mi krilca zafrfotala in da sem kar zavriskala. Ob nedeljah, če smo se s kočijo peljali v Šmarješke toplice ali kam drugam, pa me je vzel k sebi na kozla, da sem sedela višje kakor vsi drugi v kočiji in sem vsak grad in vsako vas na poti prva opazila. Tone mi je z iztegnjenim bičem kazal na gradove in vasi v okolici in me izpraševal za njihova imena, ki sem se jih bila od njega naučila.

»Kaj je tisti hrib?«

»Trška gora.«

»In na koncu?«

»Grad Hmelnik.«

»Pa tale vas?«

»Mačkovec.«

»In zdaj pride?«

»Šentpeter.«

»Kaj pa potlej?«

»Počasi vozi! – Otočec!«

»Aha!«

In zadržal je konje, da so vozili v korak in sem lahko občudovala čudne lepote sredi Krke... Gotovo mi je Tone vsadil v srce ljubezen do prelepe novomeške okolice. Še dolga leta pozneje sem v sanjah drčala po beli cesti in mimo mene so letele vasice, obrobjene s cvetočimi sadovnjaki, in bele cerkvice in temni gozdovi in vmes mogočna zidovja starih gradov.

Tonetu me je stara mama tudi zaupala, kadar me je spet poslala domov v Kostanjevico k mami in očetu. Takrat nisem smela sedeti pri njem na kozlu – tam je bil privezan moj s črtastim platnom prevlečeni kovček – ampak poleg služkinje v kočiji med vrečami krompirja, moke, sadja in košarami kokoši, jajc, suhega mesa in masla ter veliko keblico medu. Vse te maminemu gospodinjstvu namenjene dobrote z domače pristave na Boričevem so mene, malo deklico, skoraj udušile. Ampak nič se nisem upirala, kadar je služkinja nenadoma vrgla čezme veliko ruto in me potisnila na dno voza k svojim nogam. Tedaj je Tone kriknil konjema in ju pognal v divji dir. Od gozda proti cesti pa so se z divjaškim kričanjem zagnali – Cigani, ki so pred gozdom kurili ogenj. Zasledovali so voz precej daleč. Šele kadar se je Tone

obrnil na kozlu in vozil počasneje, sem se upala pogledati izpod rute in spet sestiti na prostor poleg Micke.

»Ali sva jim ušla?« mi je pomežiknil Tone z visokega sedeža. »Nič se ne boj, Ilkec! Tone te ne bo dal Ciganom!«

Nisem se bala – tedaj ko ni bilo Ciganov več videti. Dokler so črno rjavi ljudje tekli za našim vozom, pa mi je srce utripalo ob spominu na vse grozote, ki so jih pripovedovali o teh večnih popotnikih, živečih po dolenskih gozdovih. Ljudje so pravili, da Cigani kradejo otroke, jim odsekajo roke, iztaknejo oči ali jih kako drugače pohabijo in potem z njimi beračijo po hišah. Seveda so si ljudje vse to izmislili. Res pa je, da so se Ciganov otresali in jih bolj po strani gledali, ker so radi kradli.

Zadnjikrat sem bila pri stari mami, ko sem bila stara skoraj šest let in smo se iz Kostanjevice selili v Ribnico.

Na hodniku nad stopnicami smo se zbrali otroci, trije Burgerjevi in trije Petelinovi. Gledali smo se. Moj starejši brat, star še ne tri leta, debelušen in močan, je bolj grdo gledal. Bil je plašen, odljuden, pa silno trmast in togoten. Drugi, telesno vsi šibkejši, smo bili bolj vljudne sorte in smo se prijazno nasmihali drug drugemu. Petelinovemu drugorojencu Bogdanu je bil naš starejši seveda najbolj všeč. Bila sta enake starosti. S prijaznim nasmehom je mali Bogdan iztegnil ročico, stopil korak naprej in vzhičeno vzkliknil:

»Fantek!«

Toda revež je slabo naletel. Moj brat ga je z vso svojo debe-luharsko silo in neljubeznivo odljudnostjo sunil v prsi, da je lju-beznivi malček odletel in padel vznak – v škafo vode, pripravljene za ribanje...

Pritekla je skrbna Urška in odnesla jokajočega se, mokrega fantička.

To je edini spomin, ki mi je ostal z mojega zadnjega obiska pri stari mami. Ne spomnim se, da bi bila takrat videla staro mamo. Morda je bila že bolna.

Nekaj pozneje so nam sporočili v Ribnico, da je stara mama umrla. Na novico samo se seveda ne spominjam, pač pa na dva velikanska zaboja, ki sta nam ju poslali teta Mimi in teta Toni kot »dediščino« po stari mami. Zaboja sta vsebovala odeje, rjuhe

in podobne reči, ki se jih več ne spominjam – razen velikega lestenca, na katerem je bila poslikana tulpa, z njega pa so viseli mnogi v mavričnih barvah lesketajoči se stekleni obeski. Ta lestenec me je potem vedno spominjal na Novo mesto in na staro mamo, saj je nekoč visel v spalnici stare mame in se mi je vsako jutro, ko sem se zbudila, zalesketal pred očmi.

Vse Rohrmanovo posestvo z njivami in s hišo v mestu, s pristavo, s travniki in gozdovi vred je stara mama že pred smrtjo sama izročila sinu Viktorju, ki ga je izbrala za dediča. Taka je bila pač nekoč navada: enemu vse, drugim le balo ali še tiste ne, če se niso poročili. Stric, ki je imel že svoje hiše v Ljubljani, kjer je bil trgovec, je vse posestvo v Novem mestu kmalu prodal. Obe teti sta se preselili na Dunaj, kjer sta s posredovanjem tete Lojzke, ki je bila tam uršulinka, prevzeli trgovinico s papirjem nasproti uršulinskega samostana. Tako sta šli brezdomki – s kolikšno bridkostjo! – s trebuhom za kruhom.

Tako sem tudi jaz izgubila svoj drugi dom.

V svojih dekliških letih sem se v sanjah in v pogovorih s starši premnogokrat vračala v Novo mesto na nekdanji lepi dom svoje matere, kjer je nekoč kraljevala moja odločna, lepa stara mama.

Novega mesta nisem potem videla do svojega devetindvajsetega leta, ko so se moji starši spet preselili tja in sem jaz kot vdova z dvema otrokoma hodila k njim na počitnice.

V RIBNICI

V Ribnici smo stanovali bolj na samoti – takrat so bili naokrog le travniki in njive – blizu postaje v prvem nadstropju dvo-nadstropne hiše. Sedela sem prvi dan na odprtem oknu in gledala, kako so delavci nosili in razvrščali pohištvo po treh lepih zračnih sobah. Pod nami je bila gostilna – in natakarica je klicala hlapca: »Matä-ä-čk! Balä, balä! Boš pivo nasta-a-avu!« Slišala sem natakaričino klicanje in njeno zavijanje se mi je zdelo tako smešno, da sem jo glasno oponašala:

»Matä-ä-čk! Balä, balä! Boš pivo nasta-a-avu!«

Toda pristopila je mama in mi pritisnila eno po ustih, češ:

»Ali te ni sram, da se tako grdo vedeš!«

Sram me je bilo zares, pa le zaradi klofute vpričo delavcev. Zdrsnila sem z okna in zbežala dol na cesto, kjer so se okrog voza s pohištvom zbirali otroci iz hiše. Hitro sem se seznanila z njimi. Tekali smo po travniku za metulji, jih nekaj nalovili in spravili v škatlice za vžigalice. Potem smo za kegljiščem pobrali okrušen vrček za pivo, nagrabili vanj peska na dvorišču, ga zalili na vodnjaku z vodo in si napravili »malto«. Vanjo smo s trsko zamešali nalovljene, še žive metulje in z brozgo, polno v smrtnem boju trepetajočih metuljev, poslikali stene kegljišča... Otroci so pač strašni barbari!

Nato smo se – kakor na povelje – vsi zakadili na izpraznjeni voz in se zapeljali na postajo. Medtem ko so delavci pod očetovim nadzorstvom prekladali pohištvo iz vagona na vprežni voz, smo otroci nabirali na peronu drobne, okrogle, pisane kamenčke in si z njimi napolnili žepe predpasnikov in hlač. To je bila prva »zbirka«, ki sem si jo napravila. Pozneje sem jo dopolnjevala vselej, kadarkoli sem prišla na postajo. V mojem predalu doma je s časom nastajal muzej: pisani kamenčki, plesniv kostanj, želodi in kapice, koščice breskev in marelic, reklamne podobice, kovinski papir od čokolade, pisano kokošje perje in podobni zakladi. Tudi nekaj suhih blede rožnatih cvetic »slamnic«, ki smo jih nabrali z očetom v gozdovih pod Sv. Ano, je bilo vmes.

Zanimala sem se torej že za »resne« stvari, saj sem v jeseni stopila v prvi razred osnovne šole. Šola je bila precej daleč v trgu poleg cerkve. Tja me je spremljal oče, ko je hodil v pisarno. Ob poti sva vsako jutro videla očetovega znanca gospoda Višnikarja. Bil je to lep in lepo oblečen gospod, menda notar ali sodnik. Vendar je stal vsako jutro sredi ceste in z golimi rokami – pobiral konjske fige ter jih čez ograjo metal na svoj vrt.

»Ali se mu konjski kakec ne gnusi?« sem nekoč šepetaje vprašala očeta, ko sva pozdravila in šla mimo.

»I, no, iz njega bodo spomladi zrastle jagode in poleti jih boš rada jedla – ali ne? Gnoj je potreben vsem rastlinam.«

Vso pot sem razmišljala, kako morejo dobre jagode zrasti iz – gnoja. Sicer sem očetu vedno zaupala in njegove besede so mi bile kakor verniku evangelij, ampak da bi iz gnoja zrastle lepe okusne jagode – tega pa vendarle nisem mogla verjeti. Verjela sem šele, ko sem v šoli vprašala učiteljico. Bila je to zelo dobra, nekoliko

debeli gospa, Blahna se je pisala. Vse, kar je povedala, je bilo kakor čisto zlato. Po mojem je več vedela kakor vsi drugi odrasli vkup. Rada me je imela in dobivala sem same odlične rede. Takrat je bil najboljši red »prav dobro« s številko pa se je napisal »1«, kar pa ni pomenilo nezadostno, kakor dandanes.

Zelo rada sem hodila v šolo, čeprav se mi je zdelo daleč. Za zimo sem dobila lepe škorenjce, takšne, kakršne je imel oče, in oba sva vsako jutro gazila sneg, oče s kratkimi koraki naprej, jaz za njim, ker je bila zjutraj gaz še precej neizhojena.

Pa tako daleč smo stanovali le eno leto, potem smo se preselili v središče trga, v Prijateljevo hišo, skoraj nasproti šole. Tudi tam je bila pod nami v pritličju gostilna. V veliki veži so stali prazni sodi, majhni in veliki. Skoznjo smo morali hoditi, ker so bile stopnice do našega stanovanja zunaj veže, na dvoriščni strani. Mene je bilo kar strah hoditi skozi vežo z visoko naloženimi sodi, četudi tega ne bi hotela nikomur priznati.

Nekoč pa je malo manjkalo, da nisem glasno zakričala na pomoč. Tistega dne je prišlo v Ribnico brzozavno sporočilo, da bo še tisto noč napadlo trg trideset razbojnikov. Vsi Ribničani so se ustrašili in sklenili, da bodo svoje domačije dobro zastražili – tako je pripovedoval oče in se smejal, češ: gotovo jih je kdo potegnjal za nos.

Pa prav tisti večer je zbolela moja mama in oče me je poslal v lekarno po zdravilo. Lekarna ni bila daleč.

»Saj te ne bo strah?« me je v šali vprašal oče in mi izročil listek z imenom zdravila. Jaz sem se seveda pogumno zasmejala, vzela denar in listek ter stekla po temnih stopnicah in mimo odprtih gostilniških vrat v slabo razsvetljeni veži na cesto. Tam sem se za trenutek ustavila in se vsa presenečena zagledala v debelega soseda, trgovca Picka, ki je s puško v roki stopical pred svojo hišo tja in sem in tja in sem. Stražil je! . . . Opogumila sem se in stekla mimo njega proti lekarni. Kupila sem zdravilo za mamo in tekla domov. Ko pridem do hiše, pa je bila veža popolnoma temna. Plašno sem stopila na prag in se stisnila k odprtim vratom. Tam proti dvorišču je stala tik zadnjih vežnih vrat grozna, temna postava. Imela je obilen trebuh, bolj ozek život in majhno glavo s štrlečim uhljem . . . Razbojnik!

Dolgo sem stala na hišnem pragu, vsa trda od strahu. Nisem se upala steči mimo razbojnika. Ozrla sem se nazaj na cesto proti debelemu Picku. Ali ga ne bi poklicala? ... Takrat pa so se odprla vrata gostilniške kuhinje in v vežo je stopilo dekle, ki je neslo škap pomij prašičem. Svetloba je planila iz kuhinje po razbojniku za dvoriščnimi vrati in – razločila sem: spodaj velik vinski sod, vrh njega manjši za pivo in na tem – vrček z velikim »uhljem«.

Vsa osramočena sem stekla skozi vežo. Nikomur nisem povedala, da sem videla – razbojnika.

Tisto leto – bilo je moje drugo šolsko leto – sem se prvokrat spustila na spolzko stezo otroške samostojnosti.

Meseca maja je bilo. Moje součenke s kmetov so nosile v šolo lepe, čudovito dehteče šopke šmarnic. Nekatere so nosile šmarnice tudi v župnišče gospodu dekanu in kazale so mi krasne podobice, ki so jih tam dobile. Kar zavidala sem jim.

Imela sem namreč že lepo zbirko svetih podobic. Nekaj starih čipkastih mi je dala mama, nekaj mi jih je poslala teta uršulinka, nekaj pa sem jih dobila v šoli. Ampak moja zbirateljska strast je bila nenasitna.

In zakaj bi ne dobila še jaz podobice v župnišču? Šopek šmarnic je bil hitro nabran – ne sicer v gozdu, temveč pri sošolkah: pri tej tri, pri oni pet pa še pri drugih, pri vsaki nekaj... Kmalu sem držala v rokah kar lep šopek in – hajdi! Še jaz sem jo po pouku mahnila z deklicami v župnišče, ki je stalo poleg cerkve nasproti šole.

Nekaj mi je reklo, da nisem storila prav, ker nisem prej vprašala mame za dovoljenje, in skoraj sem se že pred vrati skesala. Vprašala sem součenko, ki je stopala pred menoj čez prag:

»Ali si ti vprašala mamo?«

»Kaj?«

»Če smeš nesti šmarnice gospodu dekanu.«

»Nisem.«

»Jaz tudi ne.«

Pogumno sem stopila za njo. Ena je potrkala na vrata v prvem nadstropju in vstopile smo.

Prijazen star gospod nam je prišel od svoje pisalne mize proti. Sprejel je šopke od vseh strani in se vsaki deklici zahvalil. Le ko je nazadnje prišel do mene, je vprašal:

»Čigava si pa ti?«

»Burgerjeva.«

»Mhm!« Nič drugega ni rekel. Najbrž moj oče, ki ni hodil v cerkev, pri dekanu ni bil posebno dobro zapisan – česar seveda takrat nisem vedela. Dekan je stopil nazaj k pisalni mizi, odprl predal in dal vsaki izmed nas lepo podobico. Zahvalile smo se in zbežale iz sobe.

Zmagoslavno sem prihitela domov, naravnost v jedilnico, kjer je na mizi že čakalo kosilo. Pokazala sem podobico materi in očetu in povedala:

»Gospod dekan mi jo je dal.«

»Gospod dekan? Ali je bil v šoli?«

»Ne. Nesle smo mu šmarnice, pa nam je vsem dal podobice.«

Oče je odložil žlico, ki je z njo zajemal juho. Trdo me je prijel za roko in vprašal:

»Kdo ti je dovolil iti v župnišče?!«

»Nihče –« sem malodušno priznala.

»Poslušaj, otrok! Prvikrat in zadnjikrat si brez dovoljenja šla v tujo hišo! Ali si me razumela? Prvikrat in zadnjikrat!«

Njegove dobre oči so se bliskale v hudi jezi. Držal me je za roko tako trdo, da me je bolelo. Zavedala sem se, da me še nikoli ni gledal tako strogo. Bala sem se ga in – ne vem več, kaj sem zajecala. To pa vem, da sem glasno zajokala, ko sem nesla spraviti svojo šolsko torbico. Pri jedi sem še vedno požirala solze. Ko smo pojedli, je oče vstal, položil roko na mojo glavo in mi pogledal v oči – ne več ostro in strogo, ampak milo in dobro kakor vedno.

»Ali si prepričana, da ti hočem le dobro?«

Nisem mogla odgovoriti. Le solze so mi iznova privrele v oči. Oče jih je obrisal z mojim prtčcem in rekel:

»Dobro. Vem, da boš drugič prej pomislila name in na mamo in te ne bo premotilo nobeno darilce več, da bi šla k tujemu človeku.«

In ni me premotilo.

Ob nedeljah smo ob lepem vremenu vedno hodili z očetom na izlete na kakšen hrib ali v gozdove ali tudi v kakšno okoliško vas. Spominjam se gostilne z vrtom v Dolenji vasi. Tja nas je nekoč peljal oče in tam je prišel k naši mizi čuden človeček – pritlikavec Primožek. Bil je tolikšen kakor sem bila jaz takrat, obraz pa je imel star in naguban. Nosil je s seboj košaro, polno lepih lončenih igračk: lončkov, skledic, piščalk, majolik, ptičkov.

Oče je kupil za vsakogar nekaj in bili smo vsi srečni. Primožek se je smehljaj, da se mu je okrogli, starikavi obraz ves nagubal in prijel je lončenega, svetlo pološčenega ptička, napolnjenega z vodo, in zabrlizgal nanj, kakor bi pel pravi živi ptiček.

»Oh, papa! Kupi še meni takega!« sem zaprosila.

Kupil mi ga je in seveda še obema bratoma, Silvinu in Tončku. Mama je ptičke najprej umila in obrisala, potem pa smo piskali in brlizgali nanje vso pot proti domu. Nihče ni stokal, da je utrujen.

V Ribnici sem imela prijateljico Elco Tavčarjevo, poštarjevo hčerko. Bila sem včasih pri njih in šivali sva oblekice za punčke. Največkrat pa je Elca prišla k nam in igrali sva se »maše«. V spalnici sva vsaka na eni nočni omarici napravili oltar, vsaka s svojo zbirko podobic. Mama naju je oblekla v dolge spalne srajce in dala vsaki eno očetovih debelih knjig. Iz njih sva z visokim glasom peli »dominus vobiscum« in »amen« in podobno cerkveno učenost in se jezili na moja dva brata »ministranta«, če nista o pravem času pozvonila s kraguljčki. Nič naju ni motilo, da mašnika nisva bila moškega spola. Najbrž še nisva vedeli, da med bogom in ljudmi posredujejo izključno moški.

»PAMŽ BURŽUJSKI!«

Ko sem v Ribnici končala drugi razred, so očeta prestavili v Ljubljano.

Takrat se po ljubljanskih ulicah še niso vozili avtomobili. Tudi cestne železnice še ni bilo. Edino javno prevozno sredstvo so bile fijakarske kočije, velike, črne, ki so jih vlekla klavrna fijakarska kljuseta.

S takim fijakarjem se je naša družina prvikrat peljala po ljubljanskih ulicah. Izpred postaje smo zavili v ozko Kolodvorsko ulico, potem pa mimo ruševin stare ljubljanske bolnišnice oziroma nekdanjega diskalceatskega samostana na Dunajsko cesto. Tu me je v izložbi bivše Planinškove trgovine presenetilo dvoje zares velikanskih, kakor dvanajstleten otrok visokih reklamnih kozarcev, napolnjenih z bleščočimi raznobarvnimi svilenimi bonboni. Ta trgovina je bila takrat poleg gostilne »Pri šestici«.

Nato smo se peljali mimo starega hotela »Pri slonu«.

»Dve leti si bila stara, ko si si v tej gostilni natresla popra v oči, da smo te morali peljati k zdravniku,« je povedala mama.

Jaz seveda o tem nisem nič vedela. Mimo pošte in mimo Zvezde smo skozi ozko Gradišče zavili okrog ogla na Erjavčevo cesto. Tam smo se pri tretjih vežnih vratih ustavili pred veliko dvonadstropno hišo. Na nasprotni strani ceste je stala takrat grda stara enonadstropna hiša z okrušenim ometom in z visokim vrtnim zidom. Na tisti vrt me je pozneje mati pošiljala po solato in drugo zelenjavo. Dandanes pa stoji tam dramsko gledališče.

Izstopili smo in voznik nam je podal nekaj kovčkov. Vselili smo se v prazno stanovanje na desni strani v pritličju. Spali smo tisto noč kar po tleh, kjer smo razgrnili odeje. Zeblo nas ni, ker je bilo poleti. Pohištvo je prišlo šele drugi dan za nami. Le mama z malo sestrico Maco, ki se je bila rodila še v Ribnici, je šla spat k stricu, svojemu bratu Viktorju, ki je imel hišo na Šentpetski cesti.

Še tisti dan smo se seznanili z drugimi otroci iz sosednih hiš. Tam so stale namreč druga pri drugi ena starejša in dve novi Sevnikovi hiši, ki so imele skupno dvorišče. In na tem dvorišču s hlevi in z drvarnicami v ozadju in s starim kostanjem v sredi smo se zbirali in igrali otroci iz vseh treh hiš oziroma štirih, ker je naprej od nas zaključevalo dvorišče še eno ozko hišno krilo, kjer je imel svojo javno knjižnico zgodovinar Peter Pavel Radicz, droban, vedno zamišljen možiček.

Lahko si mislite, kakšen živžav je bil včasih na tem dvorišču, včasih pravim, ker največkrat nas je nagnal strogi bradati hišnik Premelč.

Kmalu sem spoznala, da se deli otroški živžav teh hiš v dva prav ostro ločena dela: v slovenskega in nemškega.

Slovenci smo bili v večini. Tu so bili štirje hišnikovi otroci – trije fantje in eno večje dekle, potem Nočeva Mici, hčerka železničarja, Potočnikova Marjana, ki mi je postala dobra prijateljica, in njen nežni bratranček Luci – poznejši skladatelj Lucijan Marija Škerjanc – ter naša četvorica.

Nemcev je bilo manj, vendar so se močno šopirili. Bili so to štirje Haufni – dva fanta, dve dekleti in dva Radicza – fant in dekle. Radiczeva sta bila mirna in bolj sama zase. Haufni pa so bili prav zagrizeni Nemci. Njihova mati je bila slovenske krvi, hči tistega Petra Kozlerja, ki je kot dunajski magistratni praktikant porabil svojo prvo uradniško plačo, da je dal natisniti prvi zemljevid Slovenije z debelo tiskanimi slovenskimi imeni in drobneje tiskanimi nemškimi – kar je v tistih časih terjalo precej narodne zavesti in poguma. Na stara leta je seveda postal »Nemec« – ljubljanski pivovarnar in graščak na Cekinovem gradu »odličen meščan«, ki pa kljub vsej nemčurski odličnosti ni mogel zatajiti svojega imena, izposojenega od slovenske koze.

Z njegovo vnukinjo, slovensko nemško Fino Haufnovo, sva večkrat prav pošteno trčili skupaj. Takrat sva hodili dve leti obe v šolo na Vrtačo, jaz seveda v slovensko, ona pa v »šulferajnsko«, nemško.

Razume se, da smo se Slovenke in »šulferajnarce« pisano gledale. V šolo in iz šole smo hodile vsaka po svoji strani ceste. Zabavljanje in psovke čez cesto so bile na dnevnem redu.

»Windische Hunde!«

»Šulferajnske podgane! Nemški pritepenci!«

Pozimi so izza kupov snega frčale tudi kepe. Poleti, ko nam je sonce – Nemcem in Slovencem in vsem ljudem na zemlji vedno enako pravično – pobralo utrdbe s cest, pa je marsikdaj letelo kamenje okrog razgretih betic.

Priznati moram, da svoj živ dan nisem bila med pohlevnimi ljudmi, ampak sem se že kot otrok ravnala po načelu: zob za zob! Svojo odločnost sem morda podedovala po stari mami ali pa po njeni materi, moji prababici, ki sem ji menda tudi nekoliko podobna po visokem čelu in kitajskih očeh, le moj nos ni tako dolg in moja usta ne tako široka.

Kri moje prababice se kaže najbrž tudi v moji uporni naravi. Vedno in povsod sem se uprla nasilju. Tako sem tisto leto odločno

zavrnila celo svojo učiteljico, ki je nekoliko preveč rada zama-hovala po naših glavah. Ko je po naključju in po nedolžnem uda-rila mimogrede tudi mene – bila sem med najpridnejšimi v razredu in se divjanja na hodniku, ki se je zaradi njega razjezila, seveda nisem udeležila – sem se ustavila pred njo in zakričala – pedenj človek! – vsa besna: »Tepli me pa ne boste!« Menda ji je zaprlo sapo. Poklicala je mamo v šolo in se strašno pritožila nad mojo upornostjo. Doma so me ozmerjali, toda vdala se nisem. Grozila sem med jokom, da k taki krivični učiteljici ne bom hodila v šolo. Nastopiti je moral oče. Kako je zadevo z učiteljico poravnal, ne vem. To pa vem, da je bila moja razredničarka dve leti in sva se potem ves čas prav dobro razumeli, celo zvezke sem ji nosila domov, kar je bila posebno častna »funkcija«.

Šolske počitnice po tretjem razredu sem preživela pri sorod-nikih v Zagorju ob Savi. Očetov svak je bil lastnik celega naselja in apnenic »na Švepovni« pod Zagorjem. Dobro še pomnim, kako sem – devetletno punče – s sprevodnikovo pomočjo sama izstopila na zagorski postaji in se zaman ozirala po teti, ki je bila obljubila mami, da me pride počakat.

Ko se je postaja izpraznila, sem se seveda spustila v jok. Neki železničar, ki me je videl, je izvlekel iz mene, kam sem namenjena, in me napotil na prašno cesto. Z veliko, težko škatlo, ki so mi jo dali s seboj namesto kovčka, in z velikim z gumijastim trakom pritrjenim florentinskim slamnikom na glavi sem šla po cesti in vso pot jokala. Včasih sem koga srečala in vprašala, kje stanuje stric Maver. A vsak mi je velel:

»Kar pojdi naprej po cesti, pa še vprašaj koga! Tam, kjer boš videla več hiš na kupu, tam boš dobila strica.«

Jokaje sem nadaljevala pot, ki se mi je zdela strašno dolga. In škatla z obleko in perilom je bila silno težka, vsaj meni se je tako zdelo. In moji novi črni lakasti šolnčki so bili že vsi pokriti s prahom. Vsa nesrečna sem pogledovala nanje.

Ustrašila sem se, ko je prekrizal cesto rudniški vlak z majhnimi vozički, polnimi premoga, in z igračasto lokomotivo. Pozabila sem na jok in gledala za vlakcem. Nadaljevala sem pot in raposled zagledala pod hribom velike bele kope s sajastimi luknjami. Iz njih se je kadil črn dim. Pod obokom je spodaj delavec nakladal droban premog v žarečo peč. Ustavila sem se in gledala. Vročina iz odprte

peči je puhtela prav do mene. Ko je zaprl železna vratca, se je delavec obrnil k meni:

»Kaj pa ti? Kam neseš tisto veliko škatlo?«

»Na počitnice grem k stricu.«

»H kateremu stricu?«

»K stricu Mavru. Ali veste kje stanuje?«

»Seveda vem. Pojdi še malo po cesti naprej! V prvi hiši pod hribom ga dobiš. Tole so njegove apnenice. In vsa Švepovna je njegova.« Zamahnil je z lopato naokrog in mi obrnil hrbet.

Z novim pogumom sem odhitela ob robu prašne ceste. Res sem se kmalu približala lepi hišici, zidani pod hribom v senci velikega starega kostanja. Nekaj so jo popravljali. Nove kamnite stopnice so držale s ceste v prvo nadstropje. Ob zidu je še slonela rdeče pobarvana železna ograja. In vrh stopnic – vrh stopnic je stala očetova sestra, moja teta!

Vrgla sem škatlo kar na tla in stekla v njen objem. Od razburjenja sem iznova zatulila.

»Ti ubožček, ti! Kar sama si prišla? Zakaj pa mi ni tvoja mamica pisala, kakor sva se zmenili?«

Izkazalo se je, da sporočila mojih staršev še niso dobili, ker tistega dne še nihče ni utegnil iti na pošto po pisma. Moram reči, da sem se kar hitro potolažila, ko so od vseh strani pritekli bratrance in sestrične. Mlajša sestrična Vida se je skrivala za tetino krilo. Sestrična Mimica, pol leta starejša od mene, je skočila po mojo škatlo na cesto, bratranca Stanko in Ciril sta pripeljala od hleva navzgor osla s črnim, odprtim vozičkom, kakršne uporabljajo na kmetih za prevažanje gnoja, onadva pa sta, kakor sem pozneje videla – prepeljavala na njem od Save, kjer so bile nastavljene mreže, droban premog, ki ga je črnikasti potok Medija prinašal s seboj od izpiralnice rudnika navzdol proti Savi.

Peljali so me v hišo in skozi temačno vežo in po strmih lesenih stopnicah v nizko podstrešno sobico. Pred njenim oknom so se zibale košate veje starega kostanja in širile po sobici zelen mrak, po njenih stenah pa migljajoče sence. Tam mi je teta snela s hrpta slamnik in ga spravila v omaro, rekoč:

»Tega boš pa pri nas malokdaj potrebovala.«

Odmaknila sem se. Široko, nerodno »rehto« sem kar sovražila.

Pol ure pozneje sva s sestrično že tekli za tirom male železnice proti Zagorju na pošto – ona naprej, jaz pa bolj plašno za njo. Neusmiljeno me je bodel pesek v bose noge, ki tega »užitka« dotlej še niso poznale. Z zavistjo sem gledala otroke zagorskih rudarjev in steklarjev, ki so bosí skakali in se lovili po črnem prahu in pesku ob tiru male rudniške železnice. Zatajila sem bolečine in hrabro stopala po ostrem premogovem pesku, da se mi rudarski otroci ne bi smejali. S sestrično sva se oglasili na pošti, potem pa še pri mesarju in v špecerijski trgovini. Kdo si je mogel takrat misliti, da bo nečak trgovke, ki nama je stregla, nekoč – moj mož?

Vživelá sem se kaj hitro v vse nove razmere.

Drugo jutro smo že ob sedmih zjutraj drdrali z oslom in vozičkom na Savo po nalovljeni premog in ga dvakrat pripeljali k apnencam. Po malici sta se dečka spet vrnila na Savo, medve s sestrično pa sva pomagali teti na vrtu za velikim hlevom nabirati zelenjavo, potem sva jo mahnili v Zagorje po pošto, po meso in druge, za gospodinjstvo potrebne reči. Ko sva se vrnili, sva brisali prah po sobah in pomagali teti pri kuhi. Kar imenitno se mi je zdelo, ker sem lahko nekaj »delala«. Doma me je mama vedno nagnala: »Pusti to! Ti si še premajhna za tako delo!« . . .

Zdelo se mi je, da vlada v stričevi hiši drugačno vzdušje kakor doma. Čas je bil vsakomur strogo porazdeljen na določeno delo. Časa je bilo »škoda«. Čas je bil kakor – denar.

Med delom so seveda skrbeli tudi za naš oddih.

Po kosilu smo šli skozi mlin, ki je tudi spadal k stričevi »Švepovni«, na kopališče. Ob široki raki pred zatvornico je stala lopa za preoblačenje. Voda je bila tam, kjer je pritekala iz potoka Hotederščica v mlinsko rako, plitva, proti zatvornici pa vedno globlja in ravno prav široka, da je človek lahko plaval v njej. Zunaj je bil nad visokim jezom v senci dreves lep tolmun, ki smo se v njem pozneje, ko sem že znala dobro plavati, kopali tudi mi, če ni bilo tam drugih ljudi. Opazila sem, da so se tuji otroci takoj porazgubili, če smo se prikazali mi. Iz tega sem sklepala, da spada tisti svet tudi še k »Švepovni«, ki je na njej kraljeval stric. Njegove so bile vse delavske hiše in hišice od mostu pa do apnenc in ves svet od tira rudniškega vlakca, ki je vozil mimo velikih travnikov in njiv do gozda nad kamnolomom. Ta se je dvigal visoko nad

apnenicami. Ljudje, ki so živeli na tem svetu, so bili menda vsi v službi pri stricu, nekateri v kamnolomu, drugi pri apnenicah, dva menda pri mrežah na Savi, dva pa pri nakladanju apna pri pečeh in pri razkladanju na postaji.

Otroke so gotovo imeli. Toda ne spominjam se, da bi se nam bil kdaj kateri približal ali se vsaj pokazal, niti tedaj ne, kadar smo pod mostom, že blizu izliva Hotederščice v Medijo, lovili ribice, ki so se skrivale med skalami, niti kadar smo domači otroci pomagali spravljati seno na travnikih ali žito in drug pridelek na njivah. Še naše vrskanje na cesti jih ni privabilo iz hiš, kadar smo po dežju bosí brozgali po blatu, delali prekope, grabili »testo« na kupčke ali kar z rokami »mešali žgance« – seveda le, dokler se ni vrh stopnic prikazala teta in nas nagnala.

Tedaj vedenja otrok iz sosesčine nisem razumela. Nekoč, ko sva šli s sestrično na studenec po vodo, sem opazila, kako je za oknom nizke, črnikasto umazane hišice blizu studenca izginil bled obrazek v temno notranjščino. Priskočila sem in pogledala skozi nizko okence za njim. Toda takoj sem z gnusom odskočila – iz temnega prostora, kjer nisem videla drugega kakor razkopano ležišče iz umazanih cunj na tleh, mi je udaril v nos neznosen duh po plesnobi in kislih cunjah in ne vem še po čem. Nič čudnega se mi ni zdelo, da je bil otrok, ki je moral živeti v taki smrdljivi luknji, tako bled.

Bledi so bili tudi moški, ki so prihajali ob sobotah k teti po izplačilo. Vsi so bili oblečeni v umazane, največkrat tudi raztrgane cunje.

»Zakaj imajo tako grde obleke?« sem nekoč vprašala teto, ko so odšli.

»Ker se umažejo pri delu.«

»Zakaj si jih pa ne operejo?«

»Ker nimajo drugih, da bi se preoblekli.«

»Ali so reveži?«

Teta je prikimala.

»Zakaj pa jim ne daš toliko denarja, da bi si kupili druge obleke?« sem še vprašala in s pogledom ošvrknila polni predal blagajne.

»Ne smem.«

»Zakaj ne?«

»Stric ne pusti.«

Prestrašeno sem umolknila . . . Stric! Bil je strog, molčeč človek, vedno delaven kakor mravlja. Vsi smo se ga nekoliko bali. Še Ciril, ki je bil bolj cmerav in šibak razneženček, je na prvo besedo ubogal, če mu je oče kaj zapovedal.

Vsi otroci smo radi hodili na Cenckovo. To je bil zelo velik sadni vrt, ki ga je imel stric na drugi strani zagorskega hriba, nekje pod župniščem. Včasih smo odšli tja s košarami in cekarji in pobirali po tleh odpadlo sadje, pa si privoščili tudi kakšen lep zrel – ali na pol zrel – sadež z drevja, na katero smo radi plezali. Vmes smo se vriskaje trkljali po strmem sadovnjaku navzdol. Naučila sem se »trkelikat« – ne glede na morebitne madeže, ki mi jih je napravila v svetle letne oblekice sočna trava ali odpadlo gnilo sadje.

Ko je sadje dozorelo in smo s pomočjo dninarjev obirali slive in jabolka, so šle počitnice h koncu. Pome je prišel oče in odpeljal domov – iz rudarske, med hribe stisnjene zagorske doline v široko odprto sončno ljubljansko ravan. Doma me je čakalo presenečenje. Dobila sem medtem novega bratca Iva. Tako nas je bilo pet otrok – pa ne dolgo. Že v naslednjih počitnicah je moj najljubši bratec, temno kodravi lepi Tonček, komaj pet let star umrl za črevesno boleznijo – ne vem, ali je bila griža ali tifus. Nisem se pustila odriniti od njegove posteljice. Za prihranjeni denar sem mu kupila pisano žogico in s to žogico sva se igrala na postelji. Tik pred smrtjo mi je podaril iz belega sladkorja narejeno vrečko, zavezano z rdečo pentljo. Na vrečki je bilo natisnjeno: 1 000 000.

»En milijon poljubčkov ti dam za žogico!« mi je prišepetal s porednim nasmehom na lepem bledem obrazku.

Proti večeru drugega dne je bil že mrtev. Njegova smrt je bila prvi neusmiljeno trdi udarec, ki mi ga je življenje surovo primahnilo. Oče mi je nekoč pripovedoval, da sta bila z mamo kar v skrbeh zame. Vsa bleda sem ždela v kakšnem kotu. Vedno sem imela solze v očeh. Jesti nisem hotela.

Nekaj dni pozneje sem zbolela tudi jaz. Spominjam se, da sem v hudi vročici videla lesteneč – tistega, ki smo ga podedovali od stare mame in se ni prav nič skladal z našim skromnim urad-

niškim stanovanjem – viseti na tankih zastorih pred oknom. Kričala sem v smrtnem strahu:

»Lestenec bo padel name! Lestenec bo padel name!«

Ozdravela sem, ker sem bila trdnejše narave, kakor je bil moj šibki bratec. Sanje o težkem, padajočem lestencu pa so se mi še večkrat ponavljale.

Tiste čase sta hodila oče in mati v stalno družbo, ki se je zbirala vsako soboto zvečer v Prešernovi sobi stričeve v najem oddane gostilne »pri Roži« v Židovski ulici. Otroci smo ostali za nekaj ur v oskrbi gospodinjske pomočnice. Seveda smo te ure svobode čim temeljiteje izrabili. Takoj ko nas je služkinja spravila spat in odšla v kuhinjo, smo – razen najmlajšega bratca Iva, ki je spal še v vozičku – vstali in pripravili »vlak«. Izvlekli smo s postelj vse tridelne žimnice in jih zložili v dolgo vrsto skozi vse tri sobe. Vmes smo zrinili še naslanjače in porazdelili blazine, pernice in odeje. Nekaj časa smo skakali »iz vagona v vagon« in dirkali bosi in v spalnih srajcah po »vlak«u, dokler se nismo utrudili in vsak v svojem »spalnem vozu« zaspali . . .

Ko sta sredi noči prišla oče in mati domov, sta morala najprej postlati vse postelje in nas, ki smo kajpak trdno spali, raznositi po ležiščih.

Drugo jutro sem bila seveda jaz kot najstarejša in »režiserka« te igre primerno ozmerjana, kar me pa prihodnjo soboto ni oviralo, da bi zabavne igre ne ponovila.

Še eno leto sem hodila v šolo na Vrtačo in se prepirala in pretepala z nemškimi otroki, ki so hodili v »šulferajnsko« šolo, ki je bila v sosednem poslopju. Posebno se je razvilo sovraštvo med menoj in Haufnovo Fino. Ko so dozidali slovensko šentjakobsko osemrazrednico, v moje veselje nisva imeli več iste poti v šolo. Skoraj dnevno psovanje prevzetnih nemških kričačev je prenehalo.

Le enkrat mi je še prekipela upravičena slovenska jezica. Stara sem bila deset let in hodila v peti razred nove osemrazrednice. Igrala sem se na oknu s svojo novo punčko in jo preoblačila. Tedaj sta prišli po Erjavčevi cesti iz šole Haufnova Fina in njena prijateljica, hčerka puškarja Kaiserja. Ustavili sta se pod oknom in prosili, naj jima pokažem punčko. Izprva nisem hotela. Potem

pa sem se le omehčala in jima podala punčko skozi okno. Ba-haštvo me je premotilo.

»Ha! Ha! Ha! Zdaj je ne dobiš več!« sta se hudobno zasmejali in zbežali z njo. Seveda sem takoj stekla k mami v kuhinjo. Mama pa me je v spremstvu naše gospodinjske pomočnice poslala k Haufnovim.

Po naključju nama je odprl gospod, ki je bil pravkar prišel domov. Povedali sva mu, kaj se je zgodilo. Poklical je Fino, ji jezno primaknil krepko klofuto in zapovedal, naj takoj vrne punčko. Vrnila jo je s togotnim, potuhnjenim obrazom.

Nekaj dni pozneje – deževalo je – me je mati poslala v bližnjo trgovino po surovo maslo. Ko sem se vrnila, sta na vežnem pragu z razprostrtim in kakor ščit nastavljenim dežnikom čakali name Haufnova in Kaiserjeva in me nista hoteli pustiti v vežo. Zgrabi me togota. Z zaprtim dežnikom v eni in z zavitkom masla v drugi roki začnem v divji jezi treskati po njunem dežniku, da se je takoj v cunjah povetil. Skočim mimo njiju na stopnice v veži in zakričim:

»Der Kaiser mit 'nem Haufen Dreck!«

In zbežim v stanovanje.

Ko je prišel oče iz službe, sem mu povedala, kako sem pre-magala nemčurski prevzetnici! Toda ni se smejal, zmajal je z glavo in rekel v skrbeh:

»Tega bi pač ne bila smela reči! Lahko mi iz vsega spletejo celega vraga. Rekli bodo, da te jaz tako vzgajam in učim. Zelo surovo je bilo, kar si jim rekla.«

Nisem ga razumela. Njegova graja me je močno zbolela. Saj nisem vedela, da ima moj oče v službeni oceni že »p. v.« (politisch verdächtig) to je: politično sumljiv, kar je nekoč v Avstriji zado-stovalo za vsakršno preganjanje državnega uradnika.

In Finin oče je bil predsednik sodišča in – Nemecl

Prav dobro sva se razumeli z rdečelaso Marjanco Potočnikovo. Cele popoldneve sva se igrali s punčkami, jim delali stanovanja in si izmišljali »drame«, ki sva zanje – če nam je zmanjkalo punčk – izrezali osebe tudi iz modnih časopisov. Neizčrpen je bil »re-pertoar« tega najinega lutkovnega gledališča. Izmišljali sva si igre kar sproti. Igrali pa sva sami zase. Nihče naju ni smel poslušati,

po navadi sva se zatekli na stopnice pred vrati našega podstrešja. Tam naju ni v najintimnejšem udejevtvovanju najine domišljije nihče motil. Tam se je moja fantazija sprostila v prvih samostojnih poletih.

Iz nove šole nas je hodila cela družba znank skupaj domov: Likarjeva Julka – zelo lepa črnolaska, ki je potem kmalu umrla – je stanovala v Gorupovih hišah na Rimski cesti, Zamejčeva Ema je bila doma v pekarni, ki je nekoč stala na začetku sedanje Gregorčičeve ulice, Jeršetova Štefka je stanovala v Levstikovi ulici, Pri-bilova Erna je imela svoj dom za poznejšo Mladiko in jaz, ki sem stanovala na Erjavčevi cesti. Vse smo bile pač na istem koncu mesta doma, vse smo hodile domov čez most, potem pa po Kri-ževniški ulici. Dostikrat sta se nam pridružili še Kohova Vida in Ogorelčeva Minka, ki sta bili po eno ali dve leti mlajši, pa so se njuni starši poznali z mojimi. Tako se nas je podila domov cela »rajda«.

Kot desetletna punčara sem še nosila svojo težko usnjeno torbo na hrbtu. Toda – prelena, da bi si jo bila pripela na hrbet – sem jo po navadi držala za jermene in opletala z njo okrog sebe. Kjer je bil prostor, pa tudi če ga ni bilo, sem se včasih razposajeno zavrtela in zavihtela torbo po kakšnem spodobno iz šole »na Grabnu« mimoidočem pobiču, da je pospešeno odletel po cesti in so se mu dekleta smejala. Nekoč pa sem našla, kar sem iskala. Tam na oglu Križevniške ulice in Brega, tam sem prejela svoj prvi »socialistični« pouk.

V Križevniški ulici smo se vsak dan srečavale z delavkami, ki so se usule – prehoda po sedanji Aškerčevi cesti takrat še ni bilo – opoldne iz tobačne tovarne domov. Tam je pločnik zelo ozek. Če se tam srečata dva, mora eden stopiti na cesto. Me smo seveda bile tako razposajene, da se nismo hotele umikati starejšim delavkam in smo se – cela vrsta – nalašč tiščale hiš. Nekoč sem stopila iz vrste porednic na cesto, zavrtela torbo in zakričala:

»Puh! Kakšen tobakarski smrad!«

Pa je pristopila delavka, še mlada in močna, in mi prisolila krepko klofuto na lice z desne, potem pa še z leve in med smehom svojih tovarišic zaklicala:

»Na, pamž buržujski! Da boš vedel, kako diši delavska roka!«

Nauka nisem povsem razumela. Beseda »buržujski« mi je bila tuja. Vendar še vem, da me je bilo kar močno sram. Začela sem slutiti, da je delo nekaj, česar jaz še ne poznam in še dolgo ne bom. Še veliko se bom morala učiti, da si bom sama služila denar. Globoko sem začutila, da sem se prav grdo vedla, vedla tako, da bi se me moj oče sramoval. Saj je tudi on moral služiti denar, da smo lahko živel. Delo torej ni sramota! Sramota je lenuharjenje!

Od tistega časa sem mnogokrat razmišljala o ljudeh in njihovi vrednosti, o utrujenih delavcih in gosposkih postopačih. Nikoli več se nisem na cesti »barabsko« vedla. Dolgo časa sem mislila, da pomeni »buržujsko« isto kakor barabsko.

V šestem razredu je bila moja sosedka sivooka plavolaska Adela Bock. Njena mati je bila iz rodbine Peruzzijske, menda hčerka enega izmed nekdanjih Prešernovih instruirancev. Bila je zelo prikupna ženska italijanske zunanosti, že sivolasa – saj je bila Adela njen najmlajši otrok – in črnooka. Njen mož je bil železniški uradnik, če se ne motim Tirolec.

Z Adelo sva se kmalu sprijateljili. Najino zvesto prijateljstvo je trajalo, dokler naju niso na višji dekliški ločili in potaknili v dva različna oddelka: njo v *b*, mene v *a*. Sedeli sva vkup v šestem, pa tudi še v začetku sedmega razreda. Obiskovali sva se in imeli svoje zaupne pogovore tudi o najintimnejših stvareh. Bili sva pač že v dobi pubertete in se zanimali za človekov ustroj in njegov odnos do življenja. Po velikem leksikonu, ki sva ga iztaknili v nočni omarici Adeline starejše sestre, sva preštudirali vse potrebno medicinsko znanje. Skupno zanimanje za življenjsko važna in resna človeška vprašanja je še bolj utrdilo najino prijateljstvo.

Pa prideta še v začetku leta v razred dve novi učenki iz Novega mesta, sestri Mici in Ani Kesslerjevi. Naša nova razredničarka Albina Sarkova je tisto leto tudi prišla iz Novega mesta in je obe novi učenki že poznala. Mlajšo izmed njiju, črno laso Ani z lepimi žarkimi očmi, živo rdečimi ustnami in moško oblikovanim nosom, je učiteljica posedla k meni, mojo prijateljico Adelo pa – proč. To naju je zelo razžalostilo in v vsakem odmoru sva skočili druga k drugi. Tudi v glavnem odmoru, ko smo hodile vse učenke paroma po hodniku, sem hodila vedno z Adelo.

Nekoč me še v razredu vpraša Ani:

»Greš danes z menoj v par?«

»Ne, zmeraj hodim z Adelo.«

In vzela sem svoj kruh, stopila k prijateljici in odšli sva na hodnik in se uvrstili v »procesijo«. Pa nenadoma pristopi Ani in me molče – udari po licu ...

Razumela sem, da je njeno roko vodila ljubosumnost in togotna trma. Nisem je udarila nazaj. Premagala sem se in ponosno molče nadaljevala pot s prijateljico. Precej časa sem potem »kuhala mulo«.

Z Ani sva bili še sedem let sošolki. Zdi se mi, da sva kljub takratni klofuti iz ljubosumnosti sčasoma cenili druga drugo. Meni je ugajal bohemsko umetniški nadih, ki se je kazal v vsej njeni pojavi. Pozneje sem cenila njeno globoko predanost bolehnemu možu, umetniku pesniku Otonu Župančiču, ki mu je po mojem prepričanju le njena nenehna nežna skrb ohranila dolgo življenje. Prav tako sem jo spoznala in spoštovala kot ljubečo in skrbno mater, ki je neprestano trepetala za zdravje svojih otrok in večče skrbela za njih vzgojo in šolanje.

Zdaj, ko sva obe stari, lahko priznam, da sem jo imela rada, čeprav ji tega nisem nikoli pokazala. Čudno – tista otroška klofuta me je, dasi v srcu takoj z razumevanjem odpuščena, vendarle vselej ovirala, da nisem mogla biti z Ani nikoli tako prisrčno sproščena, kakor bi bila rada. Menda je moj značaj res preveč uporniški. Nasilja nisem mogla nikdar mirno prenašati – ponižnosti – razen v svoji veliki ljubezni do moža – pa nisem nikoli poznala.

PRED PREBUJENJEM

V sosedni hiši, na oglu Gradišča in takratne Nunske ulice, je stanovala sestrična moje mame, teta Mimi Kavčičeva, po rodu Rozmanova iz Novega mesta. Njen mož je bil davkar na Vrhniki, ona pa je zaradi šolanja svojih treh fantov stanovala v Ljubljani. Pri njej je živela tudi njena mati, sestra moje stare mame. Rekli smo ji »teta Šoci«, ker nas je vedno prijazno nagovarjala: »No, šoci (Schatzi)¹, kako je pa s teboj?«

¹ Schatzi: zaklad, srček, ljubček.

Večkrat smo se obiskovali s Kavčičevimi ali šli ob nedeljah skupaj na izlet v okolico. Tetin najmlajši sin je bil iste starosti kakor moj starejši brat, izmed drugih dveh je bil Pavel eno leto, Eli pa dve leti starejši od mene.

Tiste čase sem se z njimi kar dobro ujemala. Bila sem spretna telovadka, kosala sem se s fanti prav uspešno v teku, plezala po drevju in preskakovala s svojimi dolgimi kraki jarke kakor najbolj spreten pobič, moje »žabice« – metanje ploščatih kamnov – so na vodni gladini poskočile tudi šest do osemkrat, v metanju kamenja in v natančnih zadetkih sem bila marsikdaj prva. Zbijali smo »kozo«, hodili na dvorišču po hoduljah, lovili metulje in hrošče, sušili cvetice in jih lepili v herbarije ter strastno zbirali znamke in zapravili zanje vsak denar, ki smo ga dobili.

Pri tej zbirki znamk sva si prišla s starejšim bratrancem Elijem navzkriž, da se nisva pogledala več kakor tri leta. Vzrok temu nesporazumu je bila moja sebičnost, pozneje pa trma. Takole je bilo:

Bratrance so imeli strica, ki je služil pri trgovski mornarici. Preplul je vsa morja in se potikal po svetu in pošiljal nečakom prekrasne znamke iz vsega sveta. Take pošiljke – kolikor je bilo trojnikov med znamkami – sem bila vedno tudi jaz deležna.

Toda moj brat je doraščal in ko je imel osem let in pol – jaz sem jih takrat imela dvanajst – je hotel tudi zbirati znamke. Nekaj časa je bilo vse v redu. Dobival je dvojnike od nas treh in pomagala sem mu jih urejevati.

Ampak vsaka zbirka je enkrat tako polna navadnih primerkov, da pride čas, ko začne zbiralec stikati za redkostmi. In zgodilo se je, da je bratranec dal bratu znamko, ki je jaz še nisem imela. Zbirateljska požrešna žilica mi ni dala miru, dokler ni brat – začetniški zbiralec – tistega redkega primerka zamenjal za nekaj manj vrednih kosov. Seveda je bil ogenj v strehi, ko je bratranec dognal mojo ne preveč plemenito kupčijo. Kaznoval me je s tem, da je dal bratu od prihodnje stričeve pošiljke kup lepih znamk, meni pa – nič.

Kajpak sem se mu oddolžila s popolnim prezirom. Hladno sva si segla v roko, ko se je čez nekaj tednov poslavljal. Odhajal je v Trst, kjer se je potem šolal na trgovski mornariški akademiji.

Vsaka zakrknjena trma se maščuje. Bratranec Eli je prihajal vsako leto domov na počitnice, obiskal pa nas ni, kolikor se spominjam. Zakaj – ko je pa vedel, da »mulo kuham«?

Stara sem bila petnajst let, ko nam je poslal iz Trsta razglednico s sliko hotela »Balkan«, pozneje požgane slovenske trdnjave. Skrivaj sem razglednico spravila. Še zdaj jo imam. Nekaj tednov pozneje pa je popoldne prišla k nam tetina pomočnica, stara Francka, in sporočila vsa brez sape:

»Gospa prosijo, naj pride Ilka takoj k nam. Eli je hudo bolan in bi jo rad videl.«

Z mamó sva se spogledali in takoj nato sva s Francko že tekli na Šentpetersko cesto, kjer so Kavčičevi takrat stanovali v neki hiši za vodo.

V svojo grozo in žalost sem prišla – prepozno. Eli je nekaj trenutkov prej izdihnil. Pobrála ga je pljučnica. V Trstu se je bil prehladil, ko je zaradi vročine ležal pod odprtim oknom. Domov je prišel le umret.

Močno sem jokala. Videti pa mrtvega nisem marala, ker me je bilo strah. Prepozno sem spoznala, kako dober je bil. Njegova želja, da me pred smrtjo še enkrat vidi, me je globoko pretresla in močno sem se kesala zaradi svoje večletne nepopustljive zamerljivosti in trme.

»VIŠJA DEKLICA«

Z Elijevim bratom Pavlom sva se dobro razumela. Bila sva si kakor brat in sestra. Učil me je drsanja in mi dajal začetne nauke – doma na parketih. Pripel mi je drsalke in me učil z njimi hoditi. Po naključju je prišla v sobo njihova stara Francka in naju pošteno ozmerjala. Nadaljevala sva torej pouk na tivolskem ribniku. To je bilo tisto leto, ko sem hodila v višjo deklinško šolo. Ta šola je bila v Gosposki ulici v temnem, za šolo prav malo primernem poslopju. Tja so me vpisali, ker sem bila za vpis na učiteljišče še premlada. Do predpisane starosti petnajstih let mi je manjkalo še osem mesecev, ki mi jih tudi deželni šolski nadzornik Levec ni mogel izpregledati.

Pravzaprav je bila višja deklinška šola zavod, namenjen višji izobrazbi meščanskih deklet, ki se jim ni bilo treba pripravljati na

poklic. Toda v našem razredu je bilo le malo takih deklet, ki jim šola ni bila priprava za poklic. Po naključju sva sedeli skupaj z eno teh izvoljenk, s Pavlo Knezovo. Njen oče je bil veletrgovec in eden izmed največjih ljubljanskih bogatašev. Pred Pavlo je sedela Mira Pintarjeva, hčerka profesorja, ki je nekoč v Novem mestu stanoval z družino pri moji stari mami, za Pavlo pa je imela svoj prostor Elza Sossova, sirota trgovca. Kmalu smo se znašle v štiri-peresni deteljici, ki je med letom marsikatero uganila.

Mira, dolga, bleda plavolaska, močno kratkovidna, je bila na videz zelo resna, v resnici pa vesela, polna hudomušnih domislic in zelo prikupnega značaja. Po teti, slikarki Ivani Kobilici, je podedovala slikarski talent.

Pavla je bila tiha, vedno spodobna in skoraj bi rekla zamorjena. Morda se ji je nekoliko poznalo, da je zgodaj izgubila mater in je bil oče, ki se je kmalu drugič oženil, močno zaposlen. Pavlo je imel sicer zelo rad, vendar je bila v rodbini nekako osamljena.

Elza, majhna in debela, je bila nadarjen deklič, odločna in polna humorja, v spisju kar dobra.

Ustanovile smo svoj dijaški list – zdi se mi, da je imel domišljavo ponosen naslov »Z visokega Parnasa«. Mira ga je ilustrirala, me tri smo prispevale vsaka svoj članek, vsaka v drugem jeziku – torej prvi »mednarodni časopis« na Slovenskem. (Hrani ga menda še vedno Mira Pintarjeva.) Če se ne motim, je ostalo pri prvi številki... Sodelujoče avtorice so bile pač stare komaj po štirinajst let.

Med odmori smo bile »višjim« deklicam bolj malo podobne. Po navadi smo po profesorjevem odhodu pograbile vsaka svojo knjigo in se zagnale »na boj, na divje Amonite«. Knjige so tleskale po glavah, hrbtih in drugod – kamor je pač priletelo in čimbolj tlesnilo. Kajpak smo stale kakor vojaki, če so se odprla vrata in je prišel iz sosedne sobe ravnatelj Požar gledat, kaj tako strelja.

Skoraj vsak dan nas je v enem ali drugem odmoru počastila tudi »nadzorovalna dama«, profesorica Wessnerjeva. Zelo dostojanstveno – čeprav je bila majhne postave – nas je premerila že s praga, potem pa vstopila in vzela to ali ono »na piko«. Meni je večkrat pogladila razkuštrane lasé z obraza in zraven milo posvarila:

»Ja, Burger! Že zopet!«

Skrbno počesana namreč nikoli nisem bila dolgo. Komaj sem se spletna, so mi že viseli lasje okrog lic. Očitala mi je večkrat, da se gibljem preveč burno, da hodim po cesti tako naglo, da mi krila nedostojno frfotajo okrog nog. Morala bi vedno misliti na to, da nisem več otrok in mora biti moje vedenje vedno dostojanstveno... Joj!

Profesorica Wessnerjeva je porabila odmore tudi za pouk v oliki. Spominjam se, da sem morala nekoč trikrat pobrati in ji izročiti svinčnik, ki ga je bila menda nalašč izpustila na tla. Nikoli ni bil moj poklon zanj dovolj globok. Nazadnje – poredna, kakršna sem včasih bila – sem ji napravila »dvorni poklon«, ki smo se ga naučile pri plesnih vajah, kjer nas je učil star eleganten Italijan Morterra. Dekleta so prhnila v smeh, Wessnerjeva pa mi je rekla prijazno:

»No, nekoliko ste pretiravali, ali ne?«

Bila je dobra duša, vselej pripravljena, da nam pomaga. Skrbela je tudi za naše zdravje; mojo mamo je pregovorila, da mi je kupila veliko steklenico ribjega olja, ki ga pa nikoli nisem pokusila, ker mi je že samo duh obrnil želodec.

Zanimala se je za šolski napredek vsake posameznice. Meni je nekoč prav resno zapretila:

»Burger, če boste tako nadaljevali, pojde še vaša odlika po vodi!«

Učiteljica francoščine Linca Karlin me je hotela namreč prisiliti, da se »solidno« lotim tega predmeta, češ da sem za jezike dovolj nadarjena. Jaz pa sem bila pač še otrok in mi ni dišalo gultiti se vsake lekcije. Vprašala me je sedemkrat zapored in sem dobila štirikrat odlično, trikrat pa nezadostno...

Očeta je moje popušcanje v učenju ujezilo. Sklenil je, da me vpiše na učiteljsiše. In še nekaj se je zgodilo, zaradi česar je spoznal, da me mora vsekakor iztrgati za uradniške skromne razmere kaj neprimernemu okolju.

S Pavlo – najini mami sta bili v mladih letih v Novem mestu prijateljici – sva začeli prirodopis skupaj študirati, ker je bila Erjavčeva knjiga razprodana in je Pavla ni mogla dobiti. Hodila sem vsak teden s knjigo k njej in sva se učili v vrtnem paviljonu. Naposled sva si izmislili – proti koncu maja je bilo, ko je šla

Pavlina mačeha s svojimi otroki na morje – da bi zdaj lahko priredile kakšno igro... Ko mačke ni doma, miši plešejo.

Res sva poklicali še Miro in Elzo na posvet in smo – ne vem na čigav predlog – izbrale igrico. Zdaj se mi zdi, da ni bila kdove kaj vredna, takrat pa smo bile pri poizkusnem branju vse navdušene. Pritegnile smo še mojo sestrično in še eno sošolko v igralsko družino in kar odločno smo začele z vajami – namesto da bi se učile prirodopis, seveda.

In na Pavlinega godu dan ob koncu junija je bila pri Knezovih velika reč. Pavla je svojega dobrega očeta »pretentala«, da ji je dal glede prireditve kar »polnomočje«. Tedaj je Pavla naročila pri domači kuharici izdatno pojedino za približno petnajst sladkosnednih deklet. Hlapci so prinesli v sprejemnico prazne sode za pivo in jih prekrili z dolgimi deskami in preprogami. Od vrat do okna so napeljali debelo žico in pritrdili nanjo zagrinjalo... Oder je bil narejen. Nanj so postavili še mizo in stole za »Branje pri hišnici« – kakor se je igra menda imenovala.

Me smo se medtem preoblekle in šminkale. Jaz sem igrala smešno, starikavo Koščico, ki je zavijala po ribniško. Moja sestrična Mica Švajger je bila imeniten ženin v fraku in s cilindrom, Pavla mlada, lepa hišničina hčerka, Elza hišnica, za druge pa sem že pozabila, koga so predstavljale.

Dejanje mi ni ostalo v spominu. Pač pa se dobro spominjam na glavno zabavno točko, ki pa ni bila na sporedu. Ko je nastopila sestrična Mica v fraku in s cilindrom – v obleki bogatega snubca – ji je nenadoma zmanjkalo tal pod nogami in telebnila je na vse štiri, pravzaprav na tri, ker ji je ena noga obtičala v luknji med sodi in deskami. V zadregi ob prvem javnem nastopu je bila pozabila, da smo s kredo zaznamovale luknjo pod preprogo, da bi nihče ne stopil nanjo.

Mica je zaradi neprostovoljnega padca požela toliko smeha in ploskanja, kakor nobena druga izmed nas. Nekatero povabljenega gledalke so mislile, da je nerodni padeč imenitnega snubca spadal k predpisanemu dejanju igre in so ploskale kakor nore. Nismo jim mogle dopovedati, da se je to zgodilo le po naključju, tako pogumno je z igro zakrila padeč vseh muh polna Elza. Kot hišna mati se je resno oglasila:

»No, no gospod! Kar vstanite! Pri nas preprostih ljudeh ni navada, da bi gospodje poklekali pred damami. To delajo samo v gledališču.«

Gospod je pokorno vstal in – igra je bila rešena. Ni pa bila rešena Ilka, ki je drugi dan dobila v prirodopisu – čik.

Tisti »čik« je pri očetu sprožil trden sklep, da me jeseni vpiše na učiteljišče.

»Ne zaslužim dovolj, da bi mogel svojo hčerko vzgajati samo za gospodično. Potruditi se boš morala, da prideš čimprej do kruha,« me je resno posvaril.

Močno me je presunilo, toda nobene solze ga niso omeščale. Tudi proseči pogledi moje matere so se odbili ob njem kakor ob železnem oklepu. Bil je pač dober vzgojitelj svojih otrok.

Povedati moram, da je bil že od nekdaj ponosen na moje odlične uspehe v šoli. Vsako izpričevalo sem mu morala prinesti pokazat naravnost v njegov urad. Vselej mi je podaril svetlo novo kronico. Po srebrno krono sem hodila na glavno davkarijo, ki ji je načeloval moj oče, še ko sem bila že učiteljiščnica. Pravzaprav sem takrat hodila že po očetov srečno ponosni nasmeh.

MLADA UPORNICA

Še enkrat je »višja« posegla v mojo usodo. Bilo je v jeseni, tistega dne, ko je župan Ivan Hribar spet zmagal pri volitvah. Mama me je poslala v trgovino na Mestni trg po sukanec. Ko stopim iz trgovine, začujem od Tranče vzklikanje. Mimo se pripelje kočija mojega strica, na njej stoji bratranec – tisti porednež, ki sem z njim pri stari mami nekoč jedla češnje – z veliko slovensko zastavo v rokah in še nekaj njegovih prijateljev. Za kočijo pa koraka paroma vsa višja dekliška, ki ji je bil Hribar ustanovitelj in pokrovitelj. Moje bivše součenke me zagledajo in začno klicati:

»Ilka! Ilka!«

Kaj je bilo bolj naravnega – stekla sem in se uvrstila mednje:

»Živel slovenski župan Hribar! Živela slovenska Ljubljana!«

Razen mene je bila med njimi, kolikor vem, le še ena učiteljiščnica, moja součenka – poznejša klavirska virtuoziinja Dana

Koblerjeva. Korakale smo mimo magistrata, kjer je bilo seveda mnogo vzklikanja, potem pa dalje mimo stolnice in Vodnikovega spomenika skozi Kopitarjevo ulico. Tam me sune Dana s komolcem:

»Glej ga!«

Na pločniku je stal najin razrednik, učiteljiščni profesor Anton Funtek z zapisnico v rokah in si nekaj zapisoval. Jaz sem ga navdušeno pozdravila:

»Živel!«

Dana pa me je uščipnila.

Profesor ni odzdravil, le grdo naju je pogledal.

Seveda so naju zaradi udeležbe pri demonstraciji potem na šoli – cesarsko kraljevem učiteljišču z nemškim učnim jezikom! – strogo sodili in obsodili na zadnji red v vedenju...

»Če bi ne bili med najboljšimi učenkami zavoda, bi vaju izključili!« je grmel razrednik.

Jaz nisem sklonila glave, ker se nisem zavedala, da bi bila napravila napako. Korakala sem za kočijo svojega strica, za slovensko trobojnico, in vzklikala slovenskemu naprednemu županu – napake nisem napravila jaz, ampak on, moj razrednik, ki je bil vendar tudi Slovenec, pa me je spravil v takšno kašo!

Ko sem očetu doma vsa ogorčena poročala o sklepu profesorske konference, me je molče poslušal, pogledal mamu in – se zatopil v svoj časnik.

Zvečer zaradi krivice v šoli, ki sem jo globoko občutila, dolgo nisem mogla zaspati. Slišala sem, kako sta se oče in mati v sosedni sobi še precej časa polglasno razgovarjala, ker sta mislila, da otroci spimo. Razgovarjala sta se o »nemčurski pakaži«, ki kljub slovenskemu županu še vedno vlada v Ljubljani. Mama je nekaj pretila, da bo vse povedala stricu, ki je bil Hribarjev prijatelj, oče pa jo je miril, češ: »Slovenskim izdajalcem bo kmalu odklenkalo. Nima smisla, da bi se pulili z njimi. Zdajle otroku lahko še škodujejo, dokler imajo Nemci in klerikalci vlado v rokah. Kar pusti to reč! Govoril bom z Levcem, če mi bodo otroka še kaj pestili.«

Nato se je mama pomirila – jaz pa tudi. Spomnila sem se na pošteni, strogi obraz očetovega nekdanjega profesorja, deželnega nadzornika Frana Levca, ki je z njim oče dostikrat govoril na jutranjem izprehodu po Rožniku. Levec mi je bil zelo všeč. Poznali sva se z njegovo hčerko Melito.

»On ne bo pustil, da bi me izgrizli nemčurji in klerikalci iz šole,« sem si mislila v svojem razburjenju.

Pa sem si to reč predstavljala zaradi Funtkovega grmenja hujšo, kakor se je pozneje izkazala. Razen pri zagrizeno klerikalni vadniški učiteljici M. Št. nisem zaradi svoje uporniške, napredne slovenske manifestacije nikoli več čutila nobene osti iz profesor-skega zbora. Nasprotno. Zdi se mi, da so me včasih, posebno v tretjem in četrtem letniku, kar protežirali. Res pa je, da sem se takrat že strastno zagnala v študij.

Nekoliko sem se pregrešila proti šolski disciplini še v začetku drugega letnika. Prepovedano nam je bilo javno nastopati na sokolskih telovadnih prireditvah. Toda telovadila sem že šesto leto in bila štiri leta članica vaditeljskega zbora Ženskega telovadnega društva – kako bi mogla pustiti na cedilu našo silno delavno načelnico Josipino Kajzeljevo in ji napraviti zmešnjavo z izstopom tik pred skrbno naštudiranim javnim nastopom! Med drugim smo nastopile z zastavicami, razporejene v obliki zvezde. Vsaka vadi-teljica je vodila en žarek zvezde.

Naključje je hotelo, da sem vodila prav tisto vrsto, ki je bila obrnjena naravnost proti občinstvu. In koga zagledam v prvi vrsti prav pred seboj, ko prikorakam na svoje mesto?

Razrednika Funtka – menda kot poročevalca in urednika vlad-nega lista »Laibacher Zeitung«!

Mislite, da sem se zmedla in ga pri nastopu polomila?

Nel!

Uporniška trma se me je lotila in z železno voljo sem potlačila v sebi nemir... Kar je – je!

Seveda me je drugi dan razrednik klical na zagovor. Toda mislim, da me je kot moj profesor slovenščine in nemščine imel že toliko rad, da je dobrohotno razumel moje zagotavljanje, da nastopa, ki smo ga že mesece prej pripravljale, nisem mogla po-kvariti, da pa je bil to moj zadnji javni nastop. Odpustil mi je disciplinski prestopek in zatisnil eno oko, jaz pa sem se ravnala po svoji obljudi.

Nekaj mesecev pozneje sva spet trčila vkup. Takole je bilo: Poklical me je pred pisarno in mi pokazal dopisnico.

»Ali je to res?«

Brala sem nepodpisan dopis s približno takšno vsebino: Ali je ravnateljstvu znano, da gojenka drugega razreda Klotilda Burger pleše na plesnih vajah realcev?

»To je res,« sem pritrdila.

»In zakaj niste prosili za dovoljenje gospoda ravnatelja? Plesne vaje so dovoljene šele v tretjem letniku.«

»Ker so hodili starši z menoj in sem mislila, da je dovolj, če mi oni dovolijo.«

»Ne, ni dovolj. Pojdite sedaj h gospodu ravnatelju in stvar bo v redu.«

»Oprostite, ne grem!«

»Kaj?!«

»Ne grem, ker sem vesela, da mi ne bo treba več plesati. Prosim, če mi daste to dopisnico, da jo pokažem doma!«

»Kako? Vi ne hodite radi k plesnim vajam?«

»Ne. Plesati sem se naučila že pred dvema letoma v višji dekliški. Zdaj pa me je k plesnim vajam pregovoril bratranec, ki je v plesnem odboru realcev. Tole ovadbo si je menda privoščila katera tistih 'obzidnih cvetk', ki vedno sedijo. Zavida mi, ker nikoli ne sedim. Ampak meni res ni do plesa. Z bratranecem in z mamó se vedno prepiramo, zato ker bi raje ostala doma in brala, onadva pa me silita, naj grem plesat. Zdaj bom imela vsaj mir.«

»Ho! Ho! Ho!« se je razrednik široko zasmel, mi pustil dopisnico in odšel po stopnicah navzgor.

Seveda je bilo doma – oče in mati sta bila v mladosti izvrstna in strastna plesalca, saj sta se na čitalniškem plesu, ki ga je vodil oče, v Novem mestu spoznala – in z bratranecem Pavlom še precej prerekanja zaradi mojega upora glede plesa, ampak naposled je le obveljala moja. Nisem več hodila k plesnim vajam. Zakaj pravzaprav ne? Največ pač zato, ker sem plesati že znala, pa tudi zato, ker so se mi knjige zdele mnogo zanimivejše kakor plitvi, vedno enaki razgovori s plesalci o vremenu, o drsanju in podobnem. Bratranec mi je mojo trmo sicer nekoliko zameril, kolikor se spominjam, ga nekaj časa ni bilo k nam. V počitnicah pa je vendarle prišel po slovo, ko se je odpravljal na dunajsko tehniko.

Slovo me ni preveč globoko zadelo. Živela sem tedaj v nekakšni duševni megli, vedno v mislih odsotna, raztresena, razdvojena. Mučili so me hudi verski dvomi. Zasuli so me nenadoma

kakor plaz. Zaman sem se trudila, da se izkopljem iz njih. Sprožila pa je ta plaz sošolka, ki sem jo najbolj cenila – Dana Koblerjeva.

Nekoč – ne vem več v kakšnem razgovoru – sva reševali nekoga pisatelja, če se ne motim Cankarja, ki zdaj priznava boga, drugič spet ne. Meni se je to zdelo kakor madež na značaju. »Človek je veren ali pa ni veren. Ostane pa naj pri svojem spoznanju!« sem zaključila ne posebno logično, saj se človek stalno razvija in svoje nazore lahko izpremeni, seveda ne enkrat progresivno, drugič spet reakcionarno. To lahko stori le človek cunjastega značaja. Dana je nekaj časa zamišljeno gledala predse, potem pa me je kratkovidno pogledala kar naravnost v oči in vprašala:

»Ali ti veš, da je bog?«

Nisem ji odgovorila, le zmajala sem z glavo. Vedela tega res nisem. Le verjela sem do tistih dob kolikor toliko v to, kar so mi dopovedovali že od ranega detinstva. Seveda vsega nisem več verjela, marsikakšne verske navlake in neverjetnih izmišljotin sem se bila že otresla. V cerkev zato tudi nisem več hodila. Jezilo me je vse tisto glumaštvo, polno laži. Ampak v neko nepojmljivo silo, ki vodi svet, sem vendarle verjela.

Zdaj pa se mi je po dolgem razmišljanju še ta izmuznila. Se pravi: sila je ostala. Saj brez sile ni učinka, ne bi bilo sveta. Ampak – kako neskončno veličastna je stala zdaj pred menoj tista sila, ki sem jo prej po otročje častila kot nekakšnega osebnega boga, kot bitje s človeškimi lastnostmi, človeškimi nagibi, človeškimi dejanji. Spoznala sem smešnost vsega človeškega in živalskega gomazenja na tem majhnem planetu, ki ima v vesoljstvu morda na milijone enakih ali podobnih in v sebi in izven sebe nešteto sil – »bogov«, ki jih še ne poznamo . . .

Prihajale so ure, ko sem se čutila grozotno osamelo. Začela sem se ozirati po ljudeh, ki bi mislili kakor jaz, čutili kakor jaz. Pa kje naj jih najdem? Komu naj se zaupam? Kdo mi pojasni, kar sem si komaj upala misliti? Saj so bili v tistih časih »brezverci« kakor izobčenci. Bili so, gotovo jih je bilo mnogo, a previdno so molčali o tem oni sami in tisti, ki so vedeli zanje, saj bi jih bila sicer preganjala cerkev in država, ki je na njenem čelu stalo »Njegovo Apostolsko Veličanstvo« – ponižni rimski hlapec Habsburgovec.

Zatekla sem se h knjigam.

Tam sem našla ljudi z najrazličnejšimi mišljenji, prepričanji, verami, filozofskimi sistemi. Kupovala sem si »reklamke«, miniaturno izdajo vseh mogočih pisateljev vseh narodnosti in tako z do-gnanji vseh mogočih velikih duhov tešila svoj pohlep po znanju. Tudi izposojala sem si knjige in jih »požirala«. Močno sem se razveselila knjige, ki sem jo iztaknila v knjižnici »Splošnega ženskega društva«, Haecklovih »Die Welträtsel«.¹ Ne vem, kolikokrat sem jo prebrala. Pozneje sem si v svojih duševnih stiskah prav izdatno opomogla ob njegovih knjigah: »Der Monismus«,² »Antropogenie«, »Natürliche Schöpfungsgeschichte«, »Generelle Morphologie der Organismen« in drugih³. Iz nekaterih sem si delala krajše in daljše izpiske ali si vsaj napisala naslov prebrane knjige. Še zdaj hranim beležnico iz tistega časa. Preko krize so mi pomagale še druge knjige, ki so večinoma obravnavale vprašanja o človeškem razvoju, o človeški in živalski »duši«, o delovanju možganov pa tudi izrecno verska vprašanja.

Obilica slavnih svobodomiselnih avtorjev – Wundt, Bölsche, Häckel, Specht, Savage, Carneri, Kroell, Romanes, Rousseau, Renan – me je prepričala, da sem na pravem potu. Izmed znanstvenih in polznanstvenih del, ki sem jih v tistem času predelala, se rada spominjam tudi knjige Maksa Nordaua »Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit«,⁴ ki mi je odločno in neizpodbitno dokazala, kako lažniv je svet, ki me obdaja.

Tako sem se v sedemnajstem letu svoje starosti otesla vseh dvomov in raztrgala zoprno mrežo srednjeveških laži, ki z njimi reakcionarni krogi še dandanes poizkušajo obvladati otroke, slabiče in umsko manj razvite ljudi. Izprevidela sem, da take razmere ne vladajo le med verniki katoliške cerkve, ampak enako s terorjem in praznoverjem izkoriščajo in izžemajo ljudstva svečeniki vseh ver: katoliške, pravoslavne, muslimanske, judovske, budistične, hinduj-ske, protestantske – prav vseh.

¹ Uganke sveta.

² Enotnost duha in materije.

³ Razvoj človeka. – Naravna zgodovina stvarstva. – Splošno oblikoslovje organizmov.

⁴ Konvencionalne laži kulturnega človeštva.

Uprla sem se vsakemu duševnemu pritisku. Srečna sem bila v razmahu svoje duševne svobode in v stiku z velikimi duhovi vsega sveta, ki sem jih po njihovih delih poizkušala razumeti – seveda ne vedno z uspehom, saj sem bila za nekatere filozofske probleme vendarle še premlada. Tudi so nekateri učenjaki razpredali svoje misli tako starinsko razvlečeno, da sem njihova dela prebavila le z naporom vse svoje volje.

Le nekaj sem v tistih časih pogrešala: človeka, s katerim bi vse nove misli premlala v zaupnih razgovorih . . .

Brala pa sem knjige kar naprej. Brala sem vsak večer globoko v noč. Okrog devetih zvečer je stopil oče na vrata moje sobe, ki se je prišlo vanjo iz spalnice staršev.

»Ali imaš še veliko učenja?«

»Seveda. Lahko noč!«

»Lahko noč!«

Zaprli je visoka vrata in se odpravil spat. Jaz pa sem izpod razgrnjenega atlanta in odprte zemljepisne knjige potegnila svoje berivo in brala dalje. Čez uro ali dve sem vstala, snela očetov dolgi havelok s kljuke poleg vrat, ga obesila na vrata preko ključavnice in z njim zagnila široko špranjo pod vrati, da oče, kadar se je ponoči prebudil, ne bi videl odseva luči iz moje sobe. Tako sem lahko mirno brala, včasih do jutra.

Mama, ki je bila tudi »vsa nora na branje«, je brala v kuhinji. Dostikrat sem slišala, kako je oče sredi noči vstal in – cop! – cop! – jezno odcopotal iz spalnice skozi prednjo sobo v kuhinjo in polglasno godrnjaje pritiral mamo spat. Njenemu šibkemu zdravju dolgo nočno branje res ni koristilo.

Jaz pa sem se pri svoji knjigi poredno muzala: varoval me je – havelok na vratih.

Navadno sem potem še dolgo brala. Vendar sem – preden sem ugasnila luč – vselej še vsaj enkrat »preletela« učne naloge. Popolnoma nepripravljena sem šla le redkokdaj v šolo. Le včasih sem se nekoliko zanesla na to, da mi v šoli pred poukom ta ali ona součenka »vlije« v glavo lekcijo, ki za njo doma »ni bilo časa«. Temu, kar mi je na kratko povedala, sem dodala še, kar sem si zapomnila iz profesorjeve razlage ali iz svojega zasebnega beriva in – šlo je včasih celo tako dobro, da se je součenka Zofka Debelakova nekoč hudovala:

»Rekla si, da nič ne znaš, potem dobiš pa boljši red kakor jaz, ki sem ti lekcijo povedala!«

Tisto leto sem spet preživela počitnice pri sorodnikih v Zagorju. »Švepovna« je prešla v roke drugega očetovega svaka Josipa Švajgerja, ki se je bil tedaj drugič oženil, in sicer s temperamentno Litijčanko, zelo spretno igravko klavirja, po rodu svojega očeta Madžarko.

Prvo jutro, ko sva s sestrično nekoliko pospravili po stanovanju, in do kuhe, ki sva jo gledali bolj od daleč, ni bilo posebnega dela, sem stopila s knjigo v roki v uto, ki je stala ne daleč od hiše na škarpi vrh vrta. Odpahnila sem zapah in odprla vrata.

Skoraj bi se ustrašila – predme je stopil velik rjavo lisast pes. Premagala sem strah in ga nagovorila:

»Zakaj so pa tebe tako grdo zaprli? Ali so pozabili nate?«

Položila sem knjigo na mizo in pogladila lepega psa, ki me je radovedno ovohaval. Sedla sem na stol in pritisnila njegovo mogočno glavo k sebi. Spomnila sem se, da imam v žepu vrečko z ostankom piškotov, ki mi jih je še mama dala s seboj na pot. Izvlekla sem enega in ga dala psu. Hlastnil je po njem in pokazal pri tem strašno zobovje. Sedel je predme in me s postrani nagnjeno glavo proseče pogledal – kakor zna le pes. Segla sem še enkrat v žep in mu dala še zadnji piškot.

»Ti si pa sladkosnednež!« sem se mu smejala in ga pogladila po glavi, ko se je oblizoval.

Migal je s kratko pristrizhenim repom in me pozorno gledal.

»Ilka! Ilka!« je takrat s prestrašenim glasom zaklicala mlada gospodinja s hišnega praga.

»Tukaj sem, v uti!« sem se oglasila.

»Jezus! Saj te bo raztrgal! Nikogar ne pusti do sebe kakor mojega moža!«

»Mene je pustil!«

Potrepljala sem psa še enkrat, vzela knjigo in vstala. Stresla sem mu drobtine iz vrečke v polizano skledo, in medtem, ko se je lotil drobtin, odšla iz ute in zapahnila vrata.

Zdaj so pritekale k meni vse tri, obe sestrični, Mica in mlajša Vali, in njuna mačeha.

»Ali te ni ugriznil?«

»Kakor vidite –« sem se zasmejala.

Toda one se niso smejale. Vse razburjene so mi pripovedovale, da je pes napadel že nekaj ljudi, ugriznil tega in onega ali mu pomeril hlače, celo kos bedra je odgriznil delavcu, ki je hotel priti v hišo skozi zadnja vrata. Imeli so že mnogo sitnosti in stroškov. Niti one se zverini ne upajo približati. Oskrbuje ga stric sam. Le njega pusti pes – Rolf mu je bilo ime – do sebe.

»Zdaj mu bom lahko jaz nosila jed. Meni ne bo nič storil. Opazila sem že večkrat, da me imajo psi radi. Psi in majhni otroci. Ali ni to čudno?«

»Čudno! Zares čudno!« je mlada gospodinja majala z glavo. »Čudno, da te ni napadel, ko je tako divji.«

»Ljubezen na prvi pogled!« se je smejal stric, ko smo mu pri kosilu pripovedovali doživljaj z njegovim Rolfom.

Moj častilec, Rolf namreč, mi je ostal zvest, dokler sem bila pri njih. Žal ni zato postal nič manj divji. Pozneje jim je napletel še toliko sitnosti, da so ga naposled morali odstraniti.

V tistih počitnicah sem mnogo brala. Stric je imel lepo knjižnico. Požirala sem knjige od jutra do večera.

V dveh mesecih sem prebrala deset knjig Ibsenovih dram, celo polico zvezkov Gerstäckerjevih potopisov, celotno izdajo Conan Doylovih detektivskih romanov in dve polici prelepe ilustrirane izdaje monografij slavnih slikarskih umetnikov, vmes pa še druge knjige, predvsem množico dram nemških klasikov. Z njimi sem se iztrgala versko filozofskemu vzdušju, ki me je več kakor pol leta prav trdo objemalo in me vso preoralo.

S sestrično Mico sva preživeli prav prijetne dneve, vedno pripravljene na smeh in norčije, primerne sedemnajstletnim dekletom. Neko nedeljo po kosilu sva ležali v podstrešni sobici, vsaka na svoji postelji. Mica je hrustala surov riž – njena posebnost – jaz pa sem brala knjigo.

»Vroče je,« pravi sestrična in vstane, da spusti slamnate naknace.

»L. gre!« ugotovi, ko pogleda na cesto. »Ali pojdeva dol?«

»Le pojdi! Meni pa res ni do tega, da bi ga spoznala.«

»Ko bi te slišal, bi bil užaljen. No, tudi jaz ga nisem željna videti. Odprla bom vrata v sosedno sobo, da se bo od spodaj bolje slišalo, če bosta z mačeho igrala.«

Storila je tako. Res se je po hiši kmalu razlegalo spretno igranje na klavir. Nekaj časa sva poslušali. Sestrična je nadaljevala s hrustanjem – vselej si je pripravila pest surovega riža in nekaj zrn žgane kave na posteljno omarico – jaz pa sem brala.

Kar se Mica spomni:

»Veš kaj? Pojdiva k Satlerici!«

»Kdo je pa to?«

»Stara babnica, ki prerokuje na karte. V nasprotni hiši stanuje v podstrešju. Ali greš?«

»Menda ne verjameš takim prerokovalkam!«

»Seveda ne. Ampak smejali se bova. In – ne bo nama treba pozdraviti gosta, če naju Hilda ne bo mogla priklicati.«

Hilda je bila Micina mačeha.

»Dobro! Pobrišiva jo, dokler se ne spomni na naju!«

Oblekli sva se in se tiho splazili po stopnicah in skozi zadnja vrata iz hiše. Napravili sva ovinek mimo apnenic in ob tiru male železnice nazaj, da naju z okna jedilnice ne bi kdo videl. Po nerodnih, strmih, skoraj lestvi podobnih stopnicah sva prišli do stare Satlerice. Takoj je pripravila karte, umazane in nalomljene od mečkanja po rokah.

»Kateri najprej?« je vprašala in drobno mežikala z na pol slepimi očmi.

»Moji sestrični!« je Mica vljudno določila in položila na mizo groš. Ženska je razdelila karte po mizi in mi prerokovala – se razume – bogatega, lepega ženina in – šest otrok, naposled še dolgo življenje.

Seveda sem morala biti zadovoljna – kljub tistim šestim otrokom ali prav zaradi njih.

Nato je prišla na vrsto Mica, seveda z novim grošem. Ženica je napravila pri hčerki svojega gospodarja posebno slovesen obraz, razvrstila po mizi karte, godrnjala močno učeno in zadovoljno kimala. Potem je s prijaznim nasmeškom pogledala sestrično in izpregovorila:

»Močno dobre karte! Močno! Lep mož – visok oficir – kaprol (,korporal', približno isto kakor naš ,narednik') ali še višji...«

Nisem počakala na konec prerokbe. Z Mico sva se spogledali in – izginila sem brez pozdrava in zahvale skozi vrata. Šele na stopnicah sem izbruhnila v krčevit smeh.

Še dostikrat sem dražila Mico z njenim visokim oficirjem – »kaprolom,« ona pa mene s šestimi otroki.

O svojih zadnjih dveh šolskih letih nimam kaj posebnega povedati. Takoj v začetku tretjega letnika sem »užagala« neumnost, ki je spet izvirala iz mojega upornega duha. Neumnost se je pravzaprav začela že na koncu prejšnjega šolskega leta.

Za pouk v goslanju smo namreč imeli glasbenega učitelja Nemca Gerstnerja. Bil je prav dober učitelj, strog in spreten. Imel pa je to grdo navado, da je pri napačnih prijemih tepel grešnike z lokom po prstih. To me je jezilo, čeprav mene ni še nikoli udaril. Ob neki priliki sem se širokoustila proti součenkam:

»Boste videle, kaj bo, če bo enkrat mene udaril!« ... Kakor da bi bila zame na šoli pečena kakšna posebna klobasa!

Res se mi je nekoč ponesrečil fis v f. Ker je Gerstner stal poleg mene, je njegov lok seveda švrknil po mojem prekratkem mezincu. Jaz – saj sem vendar morala izpolniti svojo širokoustno pretnjo! – sem malega Gerstnerja divje pogledala in se zadrila:

»Tepsti se ne pustim!«

Spravila sem gosli in lok v škatlo in ponosno in brez pozdrava odkorakala iz glasbene sobe.

Ne spominjam se, če je tisto leto – to je bilo, kakor sem že omenila, v drugem letniku proti koncu leta – imel profesor Gerstner pri nas še kakšno učno uro. To pa vem, da mene ni bilo zraven. Ko se tudi v tretjem letniku v začetnih urah nisem prikazala, se dobri človek ni mogel vzdržati in vprašal je po meni. Povedati moram zdaj, da me je prejšnje leto nekoč hvalil: »Če Burgerjeve ne bi bilo, bi moral človek obupati nad vami!« – to pa moje domišljavosti ni prav nič napihnilo, ker sem dobro vedela, da bi bila lahko lekcijo še mnogo bolje znala, če bi jo bila doma vsaj dvakrat preigrala.

Učenke so mu na njegovo vprašanje povedale, da se ne bom več učila goslanja, ker me je bil udaril. Pravile so mi pozneje, da je najprej debelo pogledal, potem pa se jezno zadril:

»Sagen s' der Burger, dass sie eine Gans ist!«¹

Imel je prav. Res sem bila neumna gos. Dostikrat sem se pozneje kesala, da sem se učenju goslanja uprla. Kaznovala sem le samo sebe. Vendar nisem mogla preko tega, da me je udaril – Nemeč!

DOZOREVANJE

Splošno pa sem se v tretjem in četrtem letniku učila skoraj vse predmete z vse večjim veseljem – razen verouka seveda, ki sem ga bolj težko prenašala. Pa mi je tudi tista – takrat uradna – hinavščina šla nekam gladko od rok. Nekateri drugi šolski predmeti bi mi bili postali morda dolgočasni, če jih ne bi bila podprla s strokovnim branjem izven šole in državno dovoljenega okvira sploh. Tako sem si botaniko, zoologijo in mineralogijo podprla s svobodomiselnimi zajetimi poljudnimi deli o pračloveku, o razvoju človeka, živalstva in rastlinstva, o razvoju zemlje in sploh življenja na njej. Taka poljudno znanstvena dela so izhajala v izdaji »Kosmos«, ki je bil nanjo naročen moj brat. Dopolnjevala sem si tudi dolgočasna predavanja profesorja zgodovine in zemljepisa. Prebiral sem Schlosserjevo zgodovino, ki me pa kljub protijezuitskemu načelu ni zadovoljila, ker je preveč poveličevala germanstvo. Wellsove zgodovine takrat še nisem poznala, zemljepisne pojme sem si razširjala s potopisi slavnih raziskovalcev – Liwingstona, Stanleya, Swena Hedina, Gerstäckerja i. dr. Vendar se spominjam, da me je pri Swenu Hedinu močno jezila njegova germanska samohvala in brezsrčna sebičnost, ki je z njo mirno pogubil vse člane svoje odprave, da se je le on rešil... In še ponašal se je s tem.

Posebno mi niso zadostovala šolska predavanja o dušeslovju in vzgojeslovju. Iz enega kakor drugega sem si nabavila več knjig, ker sem hotela sama presoditi, kje je resnica, kje laž. Največkrat sem našla resnico na neuradni strani. Seveda sem tedaj naletela tudi na filozofska dela, ki so se mi zdela neprebavljiva, npr. Kantova, ki so name napravila vtis, kot da se kljub svojim deloma prav svobodnim mislim ali prav zaradi njih boji, da ne bi od kod

¹ Recite Burgerjevi, da je gost!

zaslišal srednjeveškega klica: Križajte ga! Ni se mi zdel dosleden, ni segel povsod do skrajnih globin. Njegova »Kritika čistega razuma« ni vedno prepričljiva.

Razume se, da se mi takrat – v letu 1908 – o Marxu in Engelsu niti sanjalo ni. Do mene takrat vsaj še ni prišel glas o njima. Značilno za mojo razvojno dobo je bilo, kako sem sprejemala nasvete, priporočila in prepovedi svojih okostenelih vzgojiteljev. Nekoč je na primer veroučitelj omenil knjige, ki so bile na indeksu, tj. knjige, ki jih je cerkev prepovedovala brati. Navedel je kot primer Renanovo »La vie de Jesu« (Jezusovo življenje) ... Še tisto popoldne sem jo kupila in prav izdatno mi je osvetlila laži, ki jih je cerkev spletla okrog življenja židovskega misleca in asketa Jezusa. Prepoved je učinkovala kakor priporočilo – vsaj pri meni. Rada pa verjamem, da je bilo v razredu nekaj pobožnih dušic, ki so se natančno ravnale po navodilih starega veroučitelja.

Med njimi – tako so mi pozneje pravili – so bile tudi take, ki so redno poskrbele, da ni ostalo nič, kar se je v razredu dogajalo, skrito in so vsako reč prenašale na ušesa zagrizeno pobožni vadniški učiteljici M. Št. Ta me je »kar na lepem« začela meriti s strogimi očmi. Ko sem nekoč prišla v njen razred, da po dolžnosti četrtoletnic nadzorujem v odmoru njene učenke, me je napodila s sovražnim pogledom:

»Kakšno cigansko pisano cunjo pa ste si privezali! Takoj jo odstranite!«

Njene učenke, otroci desetih let, so se mi, odrasli četrtoletnici, škodoželjno glasno smejale. Jaz pa sem se spodobno poklonila in odšla. Nadzorovati bi morala še ves teden, toda nisem se več prikazala.

Čez tri dni me je naš razrednik poklical iz razreda.

»Zakaj ne prihajate nadzorovat v razred gospodične Št.?«
Povedala sem, zakaj in pristavila:

»Dvomim, da bi gospodična Št. imela pravico, da nas četrtoletnice tako smeši pred malimi učenkami in nam ruši disciplino. Kateri otrok nas bo pa še ubogal, kadar jih nadzorujemo? Morala sem obleči rožnat predpasnik, ker je mati dala črnega perici prat. Več jih nimam. Gospodična Št. pa zahteva, da prihajamo v predpasnikih.«

Trenutek ali dva mi je razrednik gledal molče naravnost v oči. Potem je zapihal:

»Mhm! Dobro!«

In odšel je v konferenčno sobo.

Rada bi bila muha in mu sledila... Saj so mi moje součenke večkrat zatrjevale, da sem njegova najljubša učenka.

Nekoliko pozneje sem imela v razredu iste učiteljice poizkusni nastop z nalogo »Srna«. Pripravila sem se temeljito, znosila vkup lepe slike, rogovje, zobovje, izdelke iz roženine – vse, karkoli je moglo poživiti pouk. Med razlago sem risala na tablo in zapisovala pregledne točke. Naposled sem otrokom še povedala Grimmovo pravljico o sestrici in bratcu – srnjačku, za katero sem pripravila veliko barvastvo sliko.

Ob koncu so mi součenke, ki so pri nastopu hospitirale, čestitale, komisija je bila videti zadovoljna, le Št. je grdo gledala.

Odšle smo v naš razred in čakale na konec kratke konference profesorjev in učiteljice Št.

Prišli so po vrsti in slovesno.

Učiteljica Št. je prebrala in obrazložila svojo kritiko. Več kakor četrť ure je naštevala moje napake, v glavnem takrat še prepovedane pogovorne končnice opisnih deležnikov na u nainmesto na l.

Jaz sem stala v klopi in vedno globlje povešala glavo. Saj sem spoznala: maščevati se je hotela! Red iz poizkusnega nastopa mi bo prav grdo poslabšal spričevalo!

Toda sredi njenega vnetega naštevanja in oštevanja se je nenadoma dvignil ravnatelj Černivec kot predsednik komisije in presekala kritiko z globokim glasom:

»Splošno moram pripomniti, da je bil vaš poizkusni nastop zares lep in vam je komisija prisodila red: odlično!«

Dekleta, moje součenke, so zaploskale in me stresale od navdušenja za ramena, komisija je smehljaje se odhajala, učiteljica Št. pa je vsa rdeča pobirala po katedru svoje papirje in odhitela za njimi.

Moje šolanje se je brez nezdgod zaključilo. Določili so nam predmete za ustno maturo – pismeno smo iz slovenščine in nemščine delali vsi. Meni so za ustno določili higieno in pedagogiko, menda vsaki odličnjakinji – teh nas je bilo v razredu, če se prav

spominjam, petnajst – le po dva predmeta. Higieno sem le prelistala in sva z dr. Mahrom, širokosrčnim človekom, čeprav Nemcem, kar hitro »odbrenkala«. V pedagogiki pa me je profesor Ilešič bolj natanko pretipal, toda ker je bil ta predmet moj »konjiček«, me je izpraševalec z zadovoljstvom spoznal za – »zrelo«. To se pravi: ne vem, če je bilo njegovo zadovoljstvo povsem odkritosrčno. Nekoč sem se mu namreč med šolskim letom precej zamerila; ko me je vprašal nekaj – ne vem več kaj – iz slovenščine, mi je večkrat popravil izgovorjavo, npr. bi morala po njegovem govoriti pisal in ne pisau, bral in ne brau, bil in ne biu. Rekel je, da ne smem govoriti v šoli v tako grdem narečju. On sam je bil menda Štajerc in mu moja doleniščina ni bila všeč.

»Upam, da se boste odslej potrudili in ne boste več tako spakedrati slovenskih končnic – ali ne?« me je ostro pogledal skozi zlatoobrobljeni ščipalnik.

»Ne! Zdi se mi, da ne morem govoriti tako – tako afektirano!« mi je prišepetal vrag upornosti.

»Kaj!? Ali se vam zdi, da je moja govornica »afektirana?!« je jezno zaklical in njegova kozja brada se je potresla kakor ostrá sovražna pretnja.

Sklonila sem glavo in – resnici na ljubo – pritrčila:

»Da.«

Skočil je na oder – po navadi se je izprehajal pred klopmi – in siknil:

»Sedite!!«

Ni me potem več moril s popravljanjem moje izgovorjave. Kaj bi neki dejal, če bi slišal, kako se dandanes trudi učiteljstvo po vseh šolah, da nauči učence »spakedrati končnice«?

PRVIKRAT V TRSTU

Bilo je še nekaj dni pred maturo.

Železniški voz, poln »abiturientk«, starih devetnajst do dvajset let, je drdral proti jugu.

Vsevprek smo čebljale. Ubogi naš razrednik! Gotovo so ga bolela ušesa. Pa niti ni bil videti posebno nesrečen med nami. Sedel je – velik in obilen – v prenapolnjenem oddelku in si z veliko žepno ruto brisal potno čelo in popolnoma plešasto glavo. Revež si zaradi spodobnosti – o, ti nesrečni nerodni stari časi! – ni upal sleči suknje. Njegov obraz, zalit in napihljen, se mi je zdel – kakor vedno – skrivnostno brezizrazen. Ali je vesel? Se smeje? Ali je jezen? Mu ni kaj všeč?

Pa zakaj naj bi bil jezen! Saj v krogu štiridesetih mladih deklet ne more pričakovati, da se mu bodo po naporu predmaturitetnih dni in v pasji junijski vročini odpočili živci. Res pa je, da nam je bil njegov polni obraz z majhnimi, stisnjenimi očmi, mrožu podobnimi, povešenimi brki in okroglimi, napihljenimi lici vsa leta uganka. Nikoli nismo vedele, ali se jezi ali se šali. Dostikrat se nam je zgodilo, da smo v njegovi razredni pridigi zaslutile duhovito posmehovanje, pa smo bruhnile v sproščujoč krohot, toda – bilo je napak! Udaril je z debelo roko ob mizo, postal ves rdeč od jeze in nas nahrulil – joj!

Tistega dne pa je bil menda zares dobre volje, naš »očka«. Bile smo, kakor nam je sam povedal, njegov najljubši razred in peljal nas je za slovo na dvodnevni izlet v Trst.

Morja dotlej še nisem videla. Kako neki! Takrat se niso že dojenčki vozili »na morje« – kakor dandanes. Bili smo v izbiri svojih šolskih izletov mnogo skromnejši. Tudi večina mojih sošolk

morja še ni videla. Zato ni bilo nič čudnega, če smo pri Nabrežini navalile k oknom, ker so rekli, da se bo zdaj – zdaj pokazalo morje.

»Joj! Morje!«

Jaz pa sem molče strmela. Ali sem bila razočarana? Ne, menda prav močno pretresena. Kar sem videla, je bilo kakor nepregledna siva ploskev ledu, led do neskončnosti, zelenkasto siv led, ki so ga kakor raze drsalk na drsališču rezali beli grebeni nizkega valovja tja do daljnega obzorja, do sivega meglenega neba. Sonce še ni vžlo. Vse je bilo sivo, sivo, zelenkasto sivo z belimi razami, pa v svoji prostrani enoličnosti vendarle veličastno in – strašno!... Kakor da se silna, vseobsegajoča težka gmota dviga proti tebi iz obzorja in te bo zdaj – zdaj zagrnila. Kar vrtoglavica me je obšla.

Prvi pogled na Trst sam – nekaj minut pozneje – pa name ni napravil tako globokega vtisa. Od dima zamegljen, komaj po vrhovih gričev osvetljen od vzhajajočega sonca, se mi je za nekaj trenutkov pokazal na levi kakor kup kamnitih kvadrov v sivem kotlu. Množica jamborov na ladjah v pristanišču se mi je videla kakor okleščen gozd, le daleč na morju so se belila jadra drobnih ribiških ladjic kakor peruti galebov.

Dospeli smo in izstopili v temačni postajni dvorani. Mimo parka smo se vsuli v mesto in prišli na prostrani, dandanes ves zazidani trg pred vojašnico, kjer je nasproti nje stal naš lepi, deset let pozneje od divjaške laške drhali požgani hotel Balkan. V njem smo se nastanile.

Kaj smo si tistega dne ogledale v Trstu, res ne vem več. Spominjam se neprijetnega vtisa, ki so ga name napravile ozke, nesnažne in zatohle ulice starega mesta. Skoznje smo prišle menda na poti od stolnice navzdol. V spominu mi je ostal tudi ogled stalne slikarske razstave. Od nje sem se le težko ločila.

Potikanje po razrvanem tržaškem tlaku, ki ga nismo bile vajene, nas je močno utrudilo. Vendar smo bile ob poznem popoldnevu spet ob morju, na pomolu San Carlo, da vidimo prihod večernih ladij. Videle pa smo še nekaj drugega, kar se mi je globlje vtisnilo v spomin:

S konca pomola je čez migljajočo, v vseh barvah se izpreminjajočo gladino morja vodila tja v nedogledno daljavo, naravnost v bleščeče, za morje toneče sonce – zlata cesta. In nad njo se je

dvigala v čudovitih plamenih ugašajoča večerna zarja, nežno vijolično rdeči oblaki, ki so jih rezali snopi zlato rumenih sončnih žarkov... Ta nepozabni pogled na morje sem si pozneje po spominu naslikala.

Ne vem, zakaj in v kakšni vzročni razpoloženjski zvezi me je takrat prešinila misel: Moja življenjska cesta!... Šla bi skozi božajoče zlato valovje do velike žareče sreče in se ob njenem nenadnem koncu vsa razpršila v neizmerni lepoti sveta...

O, da! Potopila sem se v božajoče zlato valovje srečne mladosti in doživela prav v Trstu žarečo srečo velike ljubezni, toda ob njenem nenadnem koncu sem se pogreznila v – noč... Le počasi in po dolgih letih vztrajnega boja sem se spet prikopala do miru, ki ga podari človeku edinole večno zvesta lepota narave in ljubezen do otrok lastne krvi, največ pa – delo.

Na večer drugega dne se je zaključil moj prvi obisk »našega« Trsta, Trsta pred prvo svetovno vojno, Trsta, ki smo ga tedaj imenovali »največje slovensko mesto« – saj je med okroglo 230 000 prebivalci štel 70 000 Slovencev, torej več kakor takrat vsako drugo slovensko mesto. Ljubljana je štela menda 56 000 prebivalcev.

Sedela sem v kotu pri oknu in čakala, da se mi odpre zadnji pogled na Trst.

In odprl se mi je – sto tisoč lučic je zamigljalo tam spodaj, pa spet utonilo v nočni temi. V glušečem ropotanju vlaka je zamrlo poslavljanje mladih grl okrog mene:

»Na svidenje, Trst!«

Na svidenje?

Takrat si pač nisem mislila, da se bo to svidenje zame uresničilo v razmeroma kratkem času.

MED LJUDSTVOM

V juliju tistega leta – to je bilo leta 1910. – sem na hodniku našega učiteljišča stala pred svojim razrednikom profesorjem Funtkom. Z obrazom, ki ga nikoli nisem znala opredeliti, je nekaj trenutkov molče gledal prek razgrnjenega izpričevala name, potem pa rekel:

»Takega izpričevala doslej še nisem napisal. Od vas še veliko pričakujemo.«

Menda sem ga zelo preplašeno pogledala. Ali mi ni v trenutku, ko sem mislila, da sem se rešila vseh morečih šolskih dolžnosti in obveznosti, naložil novo breme ali vsaj z moralnim pritiskom zapretil z njim? Štiri leta je kot profesor za slovenščino in za nemščino hvalil moje naloge. Dostikrat sem jih morala glasno brati pred razredom. Dobro sem ga razumela – rad bi me bil pritegnil v pisateljske vrste. Sam je bil pisatelj – pesnik. Toda v trenutku zmagoslavnega občutka, ko sem dosegla zrelostno izpričevalo, se mi je zdela nova dolžnost kakor nova sužnost, ki sem se je kar ustrašila.

Obljubila nisem svojemu razrednemu očetu ničesar. Zahvalila sem se mu in oddirjala po stopnicah.

Toda njegove besede so šle z menoj. Dan za dnem so mi zvene le v ušesih, dan za dnem... Naposled sem jim podlegla.

Če od mene res še kaj pričakujejo – kdo pravzaprav? – morda bi v samotnih urah včasih res lahko sanjara s peresom v rokah? Podobe vstajajo v tebi, ki jih pred pisanjem niti od daleč nisi pričakovala. Tako se ti zdi, kakor da bi bila roka v zvezi s posebnim delom tvojih možganov, ki iz njega lijejo misli v živem toku kar mimo tvojega jaza – ali prav iz njegovih globin? – naravnost na papir. Že dolga leta – še v otroški dobi – sem se rada vdajala svobodnim sanjam, posebno takole zvečer pred spanjem. V mislih – včasih celo šepetaje – sem se pogovarjala z namišljenimi junaki svojih povesti in jim krojila usodo. Cele romane sem si izmišljala že nekako od svojega devetega ali desetega leta. Junakinja sem bila največkrat sama. Zakaj ne bi poizkusila ujeti tak roman na papir? Seveda si ljudi in njihovih usod ne morem kar površno izmišljati. Premalo jih poznam, premalo živim z njimi... Spoznala sem, da za tako veliko nalogo še nisem zrela, da stojim pred njo praznih rok. Oh, saj sveta nisem prav nič poznala! Tujih ljudi sem se skoraj bala. Nikoli nisem hotela sklepati poznanstev za hrbtom svoje matere. Stara sem bila trinajst let, ko mi je starejši brat prinesel od dijaka iz sosedne hiše prvo »ljubavno« pismo. Odprli sva ga z materjo in se smejala. Odgovora seveda nisem hotela napisati.

»Kaj pa naj rečem?« je vprašal brat.

»Reci mi, naj me tak smrkavec pusti pri miru!« sem odgovorila nekoliko surovo, vendar odločno. Moj častilec je bil leto starejši od mene.

Še sem pozneje odbila nekaj podobnih poizkusov približevanja in zavračala vabila na sestanke, ki so mi jih prinašale sošolke in druge znanke, posebno ena izmed njih, leto starejša kakor jaz, se je ponovno trudila, da me zvleče v krog sebi enakih mladih izprijenk. Pa se mi je gnusilo vse, kar sem slišala o njih.

»Vsa, prav vsa se ohranim za tistega, ki bo želel postati moj mož...« sem trdno sklenila in se tega tudi držala. Vsako lahko-miselno ljubimkanje sem prezirljivo odklanjala. Vsiljivemu nem-čurskemu sedmošolcu z Resljeve ceste, ki je vztrajno oprezal za menoj, ko sem še hodila k telovadbi, sem celo primahnila izdatno »sokolsko« klofuto, ko mi je zastavil pot. Vsi so se mi zdeli pre-otročji, neumni, zraven pa pokvarjeni, lahkomišelní.

»Če se kdaj v koga resno zaljubim, bo tisti moral biti vsaj tako pameten, kakor naš profesor psihologije, dr. Kušar,« sem si mislila nekoč, ko sem že hodila na učiteljišče.

Tega seveda nikomur nisem zaupala. Vem pa, da mi to »me-ri-lo« niti na misel ni prišlo, ko sem se nekaj let pozneje v resnici »resno zaljubila«...

Ljubezen in vestna skrb mojih staršev mi je bila vedno kakor močna straža in obenem visok zid, ki mi je prikrival vse boje, ki so jih bili ljudje med seboj. Vse bridkosti pa tudi vse sladkosti, ki jih je moglo nuditi življenje, sem spoznala edinole iz knjig. Te sem res kar požirala. Vendar se mi je zdelo, da moram pogledati v življenje z lastnimi očmi, če hočem o njem pisati.

In sklenila sem, da se osamosvojim. Saj sem vendar bila učiteljica. Moja dolžnost je bila, da skrbim sama zase in odvezam staršem del življenjskega bremena. Odločila sem se, da pojdem za učiteljico na kmete.

Toda moj sklep je sprožil hude boje z mojo ljubo mamo. Hotela je, naj počakam doma, da dobim kakšno – četudi izprva brezplačno – mesto v Ljubljani. Naštevala mi je vsemogoče znane učiteljice, ki niso bile nikoli na kmetih in se niso pustile pošiljati v »rovte« in med »tiste rokovnjače«.

Smejala sem se ji in ji obljubljala, da ne bom šla v »rovte«, da bom sprejela službo le v takšnem kraju, od koder se bom lahko,

kadar bom hotela, pripeljala s kolesom domov – kolo sem si hotela kupiti za svoj prvi, od plače prihranjeni denar.

Mama se je trdovratno branila. Bala se je izpustiti me v svet. Jaz pa sem hotela prav ta neznani mi svet spoznati. Kako naj bi kdaj pisala o njem, če bi večno čepela doma?

In pisati sem hotela. Ta sklep je v meni že popolnoma dozorel – morda prav zaradi Funtkove izpodbude. Za začetek sem si dala v zeleno platno vezati debel dnevnik. Zanj sem si sama napravila črno lakirano leseno škatlo, ki sem jo opremila s ključavnico. Ključek sem vedno dobro skrivala. Ampak popisala sem v dnevniku le nekaj strani, še tiste sem iztrgala in pokurila. V to knjigo praznega papirja, ki mu nisem hotela zaupati svojih najskrivnostnejših misli, svoje zaljubljenosti v bratranca Pavla in svojo jezo nanj, ker se je z lahkimi dekletki zabaval po Dunaju, sem pozneje začela pisati svoj prvi »roman«.

»Le zakaj siliš na kmete, ko bi lahko doma čakala, da dobiš službo v Ljubljani!« se je jezila mama.

»Ves čas sem se veselila, da pojdem na kmete. Ali ne razumeš, da bi rada poznala prave ljudi?«

»Ljudi? Ali jih nimaš v Ljubljani dovolj?«

»Oh! Ti mestni fičfiriči me res ne zanimajo,« sem odgovorila zviška in mislila na lepega bratranca Pavla, ki se je že drugo leto šolal na Dunaju. Slišala sem nekaj tednov prej razgovor med mamo in teto, ki je tožila, da bodo dunajska lahka dekleta sinu glavo zmešala. Znanka ji je sporočila z Dunaja, da je postal močno podjeten... »Kakor domišljave opice so,« sem še pristavila: »Vsakdo hoče predstavljati nekoga drugega, le ne sam sebe.«

Mama me je žalostno pogledala. Hudo ji je bilo, ker sem silila proč od doma. Ni me razumela. Ni vedela, da me žene od doma tudi želja, da odvezamem del bremena očetu, sključenemu od skrbi zaradi preživljanja šestčlanske družine.

Očeta sem imela zelo rada. Pogosto sem hodila z njim na daljše izprehode v ljubljansko okolico. Uživala sem lepoto narave, ki sem jo v zanimivih razgovorih z očetom – nekdam strastnim lovcom – vedno globlje spoznavala in vzljubila ter se v njenem naročju vdajala svojim mladostnim sanjam. Najljubši so mi bili izprehodi po gozdovih okrog Bokalc in Prevalnika, okrog Katarine in

Mednega ali okrog Skaručne. Če sva hodila sama, sva jo mahnila kar počez, brez ceste ali steze.

Jasno sem čutila, da mi poznanje narave za pisateljevanje ne bi zadostovalo. Zdelo se mi je, da moram predvsem spoznati človeka in da ga moram iskati v ljudeh, ki so naravi najbližji, v kmečkih ljudeh! Čutila sem, da mi sama »bujna« fantazija in lahkotnost fabuliranja ne bosta pomagali, ker mi manjka izkušenosti v presojanju ljudi. Takrat še nisem vedela, da sem predvsem potrebovala lastnih življenjskih izkušenj, ki brez njih noben pisatelj ne dozori. Nisem še vedela, da le trpljenje prinaša pravo zrelost. Želela sem si le ven iz tesne družinske ograde, ven iz mesta sploh.

Kmet je naraven, ne pozna pretvarjanja, je zanimiv, prvobiten, nepotvorjen, sem si umišljala in trdno vztrajala pri svoji želji, dokler se nista oče in mati vdala.

V tistem času me je skrivaj nekoliko mešala še druga velika, a s skritimi solzami potlačena želja. Že v letu, ko sem hodila na višjo dekliško šolo, mi je slikarka Ivana Kobilica, ki nas je poučevala v risanju, dala pogum za lepe sanje... Postati slikarka, vse življenje ustvarjati lepoto! Povabila me je nekajkrat v svoj atelje, ki ga je imela v Židovski ulici, in z ogljem sem z dveh strani risala pri njej starinsko, lepo oblikovano čašo. Odprla mi je oči za lepoto odsevov, ki so se zrcalili v gladkem lošču in dovolila mi je, da sem občudovala in se poglobljala v njene umetnine. Posebno mi je ugajala glava Beduina in šopek čudovito naravnih rosnih vrtnic. Iz znanja, ki sem ga dobila pri umetnici Kobilici, sem pravzaprav črpala potem še vsa leta svojega šolanja. Ne vem, če bi moja risarska nadarjenost zadostovala za slikarski poklic. Če se je kdo čudil zaradi tega, ker se nisem odločila zanj, sem mu vselej razodela svoje prepričanje, da se pravi talent pregrize skozi vse ovire in da bi tudi mene, če bi bil moj risarski dar res tako velik, ne bi bilo moglo nič odvrniti od šolanja na akademiji, pa najsi bi vsa štiri leta grizla suhe skorje.

Da se nisem odločila za slikarski poklic, je motilo tudi mojo sošolko Dano Koblerjevo. Kmalu po maturi sva šli na izprehod čez Rožnik. Vso pot me je obdelovala, ker se nisem odločila za šolanje na slikarski akademiji, saj je naš profesor risanja Suher v okvirih na steni risalnice štiri leta razstavljal moje risbe in je bila Dana trdno prepričana o mojem risarskem talentu. Dopovedovala

sem ji, da me oče ne bi mogel podpirati v tujini, ker pojde drugo leto moj brat na tehniko v Gradec. Vse zaman. Naposled se mi je ponudila:

»S teboj pojdem in pregovorila bom tvojega očeta. Boš videla, da ga bom.«

»Le!« sem se ji smejala, ker sem vedela že kar naprej, kakšen bo njen uspeh. Oče mi gotovo ne bi branil, ampak – denar? Kje naj ga vzamem? Tako nesramna vendar ne bom, da bi izpodkopala njegove sanje o šolanju nadarjenega sina!

Tako sva korakali z Dano mimo rožniške gostilne. Pri mizi pred gostilno je sedel človek z velikimi brki in s črnim potlačnim klobukom na glavi. Pred seboj je imel neke papirje in pisal... Zraven je stala na mizi steklenica rdečega vina in kozarec...

Ko je zagledal Dano, je vstal in prišel k nama. Dana mi ga je predstavila. Spremil naju je do Spodnjega Rožnika. Tam je pokazal na gostilniški vrt, ki je bil že skoraj prazen, in povabil:

»Ali bi še tukaj malo posedeli?«

»Oprostite, jaz ne morem. Mama me pričakuje in jokala bi, če bi ne prišla pred nočjo domov.«

Pogledal mi je v oči in ni nič odgovoril.

Dana pa je bila huda in viharno mi je prigovarjala:

»Samo pol ure, no!«

»Ne morem. Grem pa sama domov. Lahko noč!«

In šla sem po cesti dalje.

Dana je pritekla za menoj in me prijela pod pazduho.

»Ti si pa zares trmasta! Pri Cankarju bi lahko napravila izjemo!«

»Kaj še!« In mislila sem si: Mamo bi kap zadela, če bi me videla sedeti v gostilni s tujim moškim. Za Cankarjevo veličino takrat še nisem imela pravega smisla. Saj sta mi bili prvi njegovi knjigi »Hiša Marije Pomočnice« in »Gospa Judit« še predobro v spominu in po takratnih mojih merilih prav malo primerni, da bi vzbudili v mladem dekletu spoštovanje do njunega pisatelja.

Doma je bilo potem, kakor sem bila že slutila. Oče je sedel v kuhinji na svojem stalnem prostoru nasproti vrat in naju pozdravil izza časnika. Dana je pogumno povedala, zakaj je prišla z menoj, in oče jo je potrpežljivo poslušal.

»Kaj ne, dovolili boste Ilki, da pojde na slikarsko akademijo v Monakovo?«

Oče me je ošinil s hitrim pogledom in prikimal z grenkim nasmehom:

»Seveda ji ne bom branil, če misli, da jo tam čaka sreča. Tudi podpiral jo bom, kolikor bom mogel.«

Jaz sem si jezno obrisala solzo, ki mi je spolzela po licu, in ga odločno ustavila:

»Oh! Papa! Saj si je Dana to sama izmislila! Rekla sem ji že, da ne bo šlo, ker moraš vzdrževati štiri otroke.«

Pa sem slabo naletela.

»Saj smo tudi pri nas štirje!« se je skoraj zadrla Dana. »Tudi moj oče je uradnik.«

»Da. Ampak moj brat –«

»Tudi jaz imam dva brata, ki bosta študirala, pa jima ne bom žrtvovala svojega umetniškega poklica. Mislim, da imajo hčere iste pravice do podpore staršev kakor sinovi!«

»Seveda, seveda!« se je smejal moj oče v očitni zadregi, pa me zraven vendarle prodorno gledal.

Jaz pa sem prijela dobro, silno prikupno Dano okrog ramen in jo potresla. V bridki ironiji je prišlo iz mene:

»Veš kaj, Dana? Skupaj odpotujeva v London, se uvrstiva med sufražetke in kričali bova po cestah: Dajte nam žensko enakopravnost! Privoščite tudi ženskam ministrske stolčke!« Norčevala sem se v grenkem zasmehovanju svoje otroške ponižnosti iz pogumnih bojevnic za žensko enakopravnost, toda prvokrat sem se bridko zavedala, da se mi godi krivica le zato, ker sem – – ženska. Stopila sem v senco, ker sem le predobro vedela, da to pričakujejo starši od mene, toda v meni je bil že trden sklep, da si iz lastne sile priborim prostor na soncu...

Danin obraz, ves rdeč in potan od vnetega boja za mojo srečo, se je razpotegnil v grenkem nasmehu in globokem razumevanju.

»Ti si koza!« mi je zabrusila, se poslovila in odšla.

Moja usoda se je torej odločila: učiteljica postanem na kmetih, učiteljica in – pisateljica. Slikarko sem dokončno pokopala.

Še v drugem smislu se je tiste dni moja usoda zasukala. S svojo materjo je prišel na obisk bratranec Pavel, dunajski visokošolec. Najini materi sta se pogovarjali v kuhinji, midva pa sva

ostala sama v moji sobi. Od sile eleganten dunajski gospod je postal, odkar ga nisem videla. Temne kodraste lase je imel počesane v lepem valovju z visokega čela, ob ušesih so mu rastle zalisci, pod nosom brčice. Kar nič se nisem čudila, da je dunajskim dekletom všeč. Bil je še večji in bolj širokopleč kot pred dvema letoma, ko je odhajal na Dunaj. S samozavestnim nasmehom mi je z velikimi sivimi očmi zrl dolgo v oči.

Kar me prime okrog ramen in me stisne k sebi.

»Ali si še moja?«

Jaz pa ga odrinem z obema rokama in se ježno odrežem:

»Še nikoli nisem bila in tudi nikoli ne bom! Ti kar pojdi k tistim tvojim dunajskim...« In stekla sem iz sobe in trdo zaprla vrata za seboj.

V kuhinji sem se pridružila teti in mami.

Čez četrto ure je prišel resnega obraza za menoj Pavel, se poslovil in odšel.

Naredila sem črto pod vse skrite sanje, ki so se kdaj pletle okrog njega. Nihče ni vedel, da sem zvečer v postelji jokala.

Lepega nedeljskega jutra sem z očetom in bratom pogumno in polna upov korakala od domžalske železniške postaje po državni cesti proti nekdanjemu Črnemu grabnu. V njegovem začetku, na Lukovici, je oče zagledal na cesti znanca davkarja s triletnim sinkom. Stopili smo v gostilno na čašo piva. Davkar je potegnil pred svojega malčka krušno košarico z žemljami in ga pozval:

»Vzemi, če si lačen!«

Mali pa je zaničljivo odrinil košarico.

»Nisem kruha lačen, sem piškotov lačen!«

Malček nas je spravil v dobro voljo.

Nadaljevali smo pot v Črni Graben – torej le med »rokovnjače«! – kjer mi je šolski nadzornik ponudil službeno mesto v vasi Krašnja, pristni kmečki vasi, daleč od železnice, brez tovarniških dimnikov, brez kakršnihkoli priveskov civilizacije razen široke državne ceste, po kateri se pa takrat še niso pogosto podila motorna vozila. Komaj da je v vsako smer enkrat na dan drdral vprežni poštni voz, redkokdaj kakšna kočija z mestnimi ljudmi. Večinoma so se vozili tod koleslji s kmečkimi veljaki ali z dobro rejenimi

župniki ter težki vozovi s senom, žitom in drugimi kmečkimi pridelki ali s »kubiki«, povezanimi z verigami.

Mi trije smo se ustavili pri vaški gostilni in povprašali za šolo. Poklicali so iz gostilne občinskega tajnika Štruklja, starejšega, že sivolasega moškega prikupne zunanosti, hudomušnih oči, po poklicu sodnega pisarja na sodnji na bližnjem Brdu, rojstnem gradu pisatelja Kersnika.

Tajnik je šel z nami skozi vas in nam pripovedoval, da šolsko poslopje preurejajo, ker nameravajo enorazrednico razširiti v dvozrednico. Pred mostom s kamnito ograjo je zavil na levo.

»To je šola,« je pokazal na zajetno enonadstropno poslopje pod hribom: »V hiši je zdaj vse narobe, ker zadaj prizidavajo hišno krilo za drugi razred.«

»Kaj pa pomenijo tiste okrogle luknje v oknih tam zgoraj?« je s palico pokazal oče na razbite šipe v oknih v prvem nadstropju.

»Oh!« je malomarno zamahnil tajnik: »Počitnice so, pa so se paglavci zabavali z metanjem kamenja v šolske šipe.«

»Hm!« je zagodrnjal oče.

Mene se je lotil strah, da mi ne bo dovolil sprejeti službe v kraju s tako razposajenimi paglavci in brž sem se ozrla proti stranski, stisnjeni zeleni dolinici, iz katere je mimo šole prijazno žuborel potoček. Onkraj potoka je stala za visokim zidom cerkev z župniščem.

»Lepo je tukaj!« sem vzdihnila, da odvrnem očetovo pozornost od nesrečnih razbitih šip.

Oče pa je stvarno, hladno vprašal po stanovanju in kje bi mogla dobivati kosilo.

»V šoli je trisobno stanovanje, ki ga zdaj prenavljajo za voditelja. Gotovo bi novi voditelj odstopil eno sobo. Ampak – gospodična bi morala biti še nekaj mesecev sama v poslopju. Najbrž bi v teh mesecih, dokler popravljajo šolo, raje stanovala pri kakšni družini v vasi. Trgovka ob cesti, sosedka gostilničarja Pavleta, ki bi gospodični dajal kosilo, je že ponudila sobo v svoji »frčadi«. Če se odločite, da pridete k nam, se lahko takoj dogovorimo z njo,« je izpodbudno pogledal name.

Z očetom sva se spogledala. Moj pogled je bil menda zelo proseč. Oče pa je umaknil svojega in ga obrnil še enkrat proti

oknu nad hišnimi vrati. Okrogle luknje v šipah so ga očitno hudo motile.

Ni mi ostalo v spominu, kako smo se dogovarjali glede stanovanja pri trgovki in glede kosila pri gostilničarju Pavletu Klopčiču, vem le toliko, da sem lepega dne pridrdrala z velikanskim potnim kovčkom na koleslju kot nova učiteljica v vas.

Svoj službeni nastop sem praznovala v veliki sobi prvega nadstropja. Tajnik mi je povedal, da je v tisti sobi nekoč prenočil na poti proti Dunaju svobodomiselni cesar Jožef II., kar pa name ni napravilo posebnega vtisa, ker kljub njegovi svobodomiselnosti do tistega velikega zatiralca slovanskega življa v tedanji Avstriji nisem čutila posebnih simpatij. Saj je res, da je bil razpusil okrog sedemsto samostanov, kjer so se zbirali lenuhi, tudi gospostva željne jezuite je bil nakadil in pristrigel papeževi oblasti peruti, tlačanom je bil vrnil osebno svobodo, dasi tlake ni povsem odpravil, vendar je avstroogrskim državljanom v šolah in uradih vsiljeval nemščino kot edini zveličavni jezik, da so ga Slovani in Madžari zasovražili.

Moje srce se je na prvi pogled oklenilo malega »občinstva«, ki se je v treh vrstah novih klopi zbralo pred menoj. Še vidim pred seboj skrbno počesane glavice z boleče nategnjenimi kitkami, ki so kakor mišji repki štrlele v zrak ali bile trdo zvite in pripete kot »potičke« vrh glavic. Med vsemi deklicami – bilo jih je pol razreda – je kakor kraljica med dvorjankami sedela Helena, temnopolta lepotica velikih zasanjanih zlatorjavih oči, prekrasno rezljane nosu, rdečih polnih ust in v dve kiti rahlo spletenih kodrastih temnih las z bakrenim leskom. Težko mi je bilo odtrgati pogled od nje. Nekaj tujega, vendar čudovito privlačnega je bilo v tem otroku. Pozneje sem zvedela, da je bila njena mati hči Cigana medvedarja in se je poročila s cestarjem. Njeno dekletce je bilo med najbolj siromašno oblečenimi v razredu, kar ni bilo čudno, saj je imel ubogi cestar osem otrok.

Med dečki se spominjam plahega, molčečega, črnolasega in črnookega Franceta Sušnika, ki je prihajal v šolo uro daleč s hribov – ob slabem vremenu in pozimi v očetovem spremstvu – in pridnega, resnega Franceta Štruklja iz Kompolja ter dveh strahotno zanemarnjenih dečkov, bratov Antona in Blaža Š. Ta dva sta živela

pri razbojniško surovem očetu vdovcu pravo mučeniško življenje. Stara trinajst in dvanajst let, sta še vedno sedela v najnižjem oddelku, ker nista znala ne brati ne pisati. V šolo sta prišla le, kadar sta skrivaj pobegnili od dela na polju ali v gozdu, čeprav sta vedela, da ju bo trinoški oče zverinsko pretepel, če jima pride na sled, da sta ušla v šolo. Prihajala sta v umazanih modrih delovnih predpasnikih in z nogami, ki so bile črne od hlevskega gnoja in zemlje. Imela nista niti knjig niti zvezkov.

Tajnik Štrukelj me je svaril glede njiju:

»Svetoval bi vam, da te dvojice ne naznanite zaradi neopravičenih izostankov iz šole. Njun oče je divjak. Sedel je že zaradi umora.«

Med svoje največje vzgojiteljske uspehe štejem to, da sem oba dečka – kljub njunemu divjaškemu očetu – naučila brati in pisati, seveda največ po rednem pouku. Še zdaj ju imam pred očmi, kako sta povešala nekoliko srepe poglede vedno tepenih potuhnjenih otrok, kako sta zardevala v bleda lica in nemo prikimala, kadar sem ju vprašala:

»Ali se hočeta naučiti, kar sta zamudila?«

In kako me je bolelo srce, če ju potem cele tedne ni bilo v šolo! Vedela sem: spet sta bila živinsko tepena!

Ko bi se upala, bi šla v tisto tiho hišo ob cesti in prosila divjaka:

»Bodite jima človeški oče!«

Pa sem se spomnila na tajnikovo svarilo in – nisem šla...

Ob nedeljah sem morala na župnikovo zahtevo šolske otroke nadzorovati pri maši – taka je bila pač takrat navada. Sedela sem vsem na obeh v klopi za učitelja pred oltarjem na desni strani, pred menoj pa so stali otroci obrnjeni k oltarju. Resno so se včasih ozirali k meni, jaz pa sem večinoma verno brala iz knjižice – raznih zvezkov Reclamove izdaje, ki sem jih zavijala v črn papir, da so bili mašni knjižici podobni. Na koru so peli pevci, med njimi solist z izredno lepim tenorjem. Pravili so mi, da je najbolj zastaven fant na vasi, ampak postopač in velik nepridiprav, mlinarjev sin. Videla ga nisem nikoli, le slišala sem ga večkrat, če je ponoči prepeval s fanti na mostu. In moram reči, da sem ga rada poslušala. Izmed vseh sem spoznala njegov glas, kadar je pripel s tovariši skozi vas. Večkrat me je zamikalo, da bi vstala in

v temi pokukala skozi okno na belo cesto. Rada bi bila videla, če je res tako lep in zastaven, kakor so mi ga opisali. Ampak vselej sem premagala svojo radovednost.

»Kaj pa mi je mar, kakšen je! Najbrž kakšen hrust, velik in močan. Njegova obleka je vsa z moko povaljana – saj je mlinarjev sin!« sem se norčevala, ostala v postelji in poslušala v noč.

Polagoma sem se udomačila na vasi. V prostem času sem s kolesom ali peš kolovratila po dolini, se ustavljala pri ženskah na njivah in pri pastirjih na travnikih in se razgovarjala o delu, o vremenu, o otrocih, o kravah. Dostikrat sem že ob zori potiskala kolo po dolini navzgor do Blagovice. Nazaj je šlo kar samo po klancih in po ovinkih, ki jih je delala bela cesta okrog zelenih gričev, ki so silili v dolino.

Na kosilo sem hodila v gostilno, seveda med kmete v pivnico, da bi čimbolj spoznala naše ljudstvo. Tu so se shajali prav zanimivi očanci, npr. oba Maslja, Nejče in Janez, brata pisatelja Frana Maslja-Podlimbarskega. Janez je bil bolj tih človek, velik in podolgovatega, pravičnega obraza z resnim, dobrohotnim pogledom. Njegov brat Nejče mu ni bil nič podoben. Vse je pri njem lezlo bolj na širino. Imel je širok obraz, široka ramena, široko postavu. Govoril je rad in zabaval omizje s pripovedovanjem vseh mogočih dogodivščin, smešnih in žalostnih, vedrih in groznih. Med svoj govor je rad vpletal besedo »korkeltok«, ki jo je spakedral iz »kolikor toliko«. Rad se je vmešaval v vsak pogovor.

»Kaj mislite, gospod Štrukelj, zakaj se ta dolina imenuje Črni graben?« sem nekdaj vprašala tajnika, ki je ob nedeljah tudi jedel v gostilni, dokler je bil vdovec.

»Rekel bi, da zaradi temnega smrečja, ki je včasih rastle po bregovih te doline.«

»Ali pa zaradi sajastih rokovnjačev, ki so korkeltok gospodarili v dolini,« se je oglasil Nejče in nadaljeval: »Moja stara mati so pripovedovali, da je za njihove mladosti imela skoraj vsaka hiša tod ob cesarski cesti skrivne zveze z rokovnjači. Če so jih po kakšnem večjem roparskem napadu biriči zasledovali, jih nihče ni hotel izdati, saj oče ni vedel, če ni sin rokovnjač, in ne žena za moža.«

In zgovorni Nejče je pripovedoval grozljivo zgodbo o gospodarju, ki je ponoči streljal na rokovnjače, ki so vdrli v sosedovo hišo, pa je med njimi pogodil – lastnega sina. In še je pripove-

doval o mladi ženi, ki so ji neke noči prinesli nezavestnega ranjenega moža domov, pa je našla v njegovi popotni malhi otroško roko, talisman vseh rokovnjačev...

Vsi so radi poslušali Nejčetove zgodbe.

»Lepo pripovedujete,« sem ga pohvalila nekega dne.

»Pozna se mu, da je pisateljev brat!« je pritaknil rdečelični gostilničar Pavle.

Nejče pa je zamahnil z roko in zatrdil s ponosom, ki ga ni mogel skriti:

»Francelj zna še vse drugače!«

»To je res. Brala sem že nekaj njegovih povesti. Lepe so,« sem pritrdila.

Hvaležno me je pogledal.

Od tedaj se je potrudil, da me je vselej prvi klical pit, če sem prišla na kosilo v gostilno... Nesrečnež! kako bi se zgrozil, ko bi zaslutil, s kolikšnim odporom sem se odzvala njegovemu povabilu!

»Gospodična! Korkeltok vam je pa le dolgčas po ljubljanskih fantih, ali ne?« me je nekoč prijazno nagovoril in hudomušno pomežiknil.

»Prav nič jih ne pogrešam,« sem mu odgovorila s smehom.

»Tako je prav!« mi je z močnim glasom pritrdil krepak rdečeličen kmet in se ozrl proti moji mizi: »Kaj bi se mlad deklič cmeril za jetičnimi mestnimi fanti, če ima pri nas dovolj zdravih na izbiro.«

Jaz sem lezla z obrazom nad krožnik.

Zadrege me je rešil Janez Maselj, ki je zavrnil korenjaka:

»Nikar ne ponujaj ob vsaki priliki svojih sedem sinov, Golovec! Saj vsi vemo, da imajo že vsak svojo izbrano!«

»No, tako hudo še ne bo. Kakšno besedo bom menda tudi jaz še rekel vmes. In mlajši sploh še niso godni.«

»Korkeltok ti je večina otrok zrastle čez glavo, Golovec, kar priznaj!«

Rdečeličnemu korenjaku, očetu gostilničarja Pavla Klopčiča, je udarila vsa kri v glavo. Z močno pestjo je udaril po mizi, da je pljusknilo iz kozarcev, in se zadril na jezičnega Nejčeta:

»In če bi zrastle do neba – Golovca ne potisnejo v kot!«

»No, no, kdo pa govori o kotu!« je odnehal Nejče. »Saj vsi vemo, da si še korkeltok krepak in je kot še daleč od tebe.«

»Res je! Tako je!« so pritrdjevali pivci naokrog.

»Korkeltok se tudi meni zdi tako!« je posmehljivega Nejčeta oponašal korenjaški kmet, že potolažen, in še dodal: »In korkeltok si se glede starega Golovca zmotil, prijatelj Korkeltok!«

Vesela sem bila, ko so se pivci pobotali. Prepirov v gostilni nisem rada poslušala, čeprav se prav v njih najjasneje pokaže značaj naših ljudi in sem pravzaprav hotela našega kmeta »študirati«.

Toda kmalu sem morala s tem »študijem« prenehati. Nepremagljiv gnus pred pitjem iz neumitih kozarcev, k čemur so me stalno klicali očanci in česar nikakor nisem smela odkloniti, ker bi bili užaljeni, me je čez nekaj dni pregnal v samotno in mrzlo »posebno« sobo na drugi strani veže. Mojih »študij« v gostilni je bilo konec.

Sredi zime sem se potožila tajniku, ki sem ga srečala na cesti. Smejalo se mi je in rekel:

»Če hočete našega kmeta spoznati, imate za to v moji hiši najlepšo priliko. K meni kot občinskemu tajniku prihajajo ljudje z vsemi mogočimi težavami.«

»Ampak če bi mene videli, bi jim bilo nerodno in pretvarjali bi se.«

»Saj ni treba, da vas vidijo. Skrili se boste na našo veliko peč in lahko slišali in videli kmeta, kakršen je v resnici.«

Res sem sprejela vabilo in hodila odtlej »na študij« k tajniku.

Tajnikov prijazen dom je stal na začetku vasi, nekoliko pod hrib pomaknjen in z velikim košatim drevesom proti prašni cesti zavarovan. Na desni strani hiše je v veliki izbi uradoval gospodar. Prijazen mož je vrgel na krušno peč debelo resasto odejo in mi napravil z njo zaslon, za katerega sem se skrivala in z zanimanjem sledila razpravam, ki jih je tajnik vsak večer imel s strankami. Odpiral se mi je globok vpogled v marsikakšno kmečko rodbinsko žaloigro, pa tudi težave kmečkega stanu in značaji naših kmetov so mi postajali jasnejši. Vedno bolj so se mi odpirale oči. Moji naivni pogledi na družinsko in izvendružinsko življenje vaščanov so se razblinili. Vsa pretresena sem strmela v kaos strasti, krivde

in trpljenja. Ves drugačen je ležal svet pred menoj, ko so se mi odpirale njegove globine in brezna.

Med belimi kmečkimi domovi, na videz prijaznimi in mirnimi, z rožami na zamreženih okencih, so se vžigali težki plameni krvi, ostri bliski nebrzdane ljubezni ali smrtnege sovraštva. Trde kmečke pesti so se stiskale v onemoglem besu in grozile s sramoto in ubojem. Skesan, od strasti zapeljan človek je obstal tik pred propadom svojega doma in hvaležno zgrabil za prijateljsko roko posredovalca in rešitelja. Zakrknjeno, v razvratu razdrto srce pa je kljubovalo previdnemu prigovarjanju izkušenega sivolasega domačina, ki so mu vsi vaščani bolj zaupali kakor razbrzdanemu staremu župniku, ki je s svojim razvratnim življenjem prinesel pohujšanje v vas.

Tajnik je karal, miril, svaril, svetoval, posredoval. Pisal pa je svojim obiskovalcem tudi prošnje na razne oblasti in druge uradne reči. Imel je za vsakega pravo besedo. Občani in občanke so odhajali z zahvalo od njega kakor od skrbnega vaškega očeta, on pa jih je odpravljajal s šalo, s porednim mežikanjem ali z možatim stiskom rok. Ne spominjam se, da bi bil kdaj koga odpravil zgrda in s trdo besedo. Razumel je vsakogar in čutil z njim.

Vsa zavzeta sem strmela nad pisanim vrvenjem pravega življenja, ki se je razkrivalo pred menoj. Vse drugače sem zdaj gledala na mirno, lepo vasico in njene prebivalce.

Nekoč, ko je stranka odšla, se obrne tajnik od svoje mize z zeleno zasenčeno petrolejko in vpraša:

»Gospodična! (Pravzaprav je rekel ‚frajlca‘.) Ali se še spominjate, kako ste z očetom prišli k nam na ogled!«

»Seveda se.«

»No, in tista razbita šolska okna?«

»Aha – ki so paglavci vanje metali kamenje?«

»Vraga – kamenje! Streljal je nekdo na prejšnjo učiteljico z zidu župnikovega vrta. Ponoči je streljal naravnost na njeno posteljo, pa je k sreči ni bilo doma. Ljubosumen norec – tisti mli narjev postopač, ki je bil njen –«

»Joj! In zakaj tega niste takrat povedali?«

»Saj nisem neumen! Potem prav gotovo ne bi prišli k nam. Vašemu očetu so se menda luknje zdele sumljive. Morda je slutil, da so nastale zaradi strelov.«

»Že mogoče. Saj se spozna na orožje. Ko je bil mlajši, je rad hodil na lov. Še zdaj visi doma na steni njegova puška.«

»Aha! Spozna se na take reči – saj sem si mislil.«

Zlezla sem s peči in bila morda nekoliko bleda, ker je tajnik pristavil:

»Vam se pa naših rokovnjačev ni treba bati!«

»Saj nobenega ne poznam!«

»Prav to nam je vsem všeč, da vam ni mar zanje. Upam, da vas nisem preveč prestrašil z resnico?« Pogledal me je predirljivo. Ali me je hotel svariti? Že gostilničarka, njegova sorodnica mi je pravila, da so se fantje v gostilni pogovarjali o meni, češ da sem tako ošabna, da jih še ne pogledam ne... Ali pa se jih morda bojim?

»Še malo ne!« sem odgovorila tajniku in sebi s pogumnim smehom.

Vendar sem se tisti večer na poti domov plašno ozrla proti gostilni, kjer so razgrajali pijani vozniki in domačini. Prihitela sem v »frčado«, vzela v temi z mize kruh in lonček mleka – še samovarja si nisem upala prižgati, da bi pogrela mleko – ter pojedla to vsakdanjo skromno večerjo. Potem sem razbila led, ki se je bil napravil v umivalniku, ga pometala v vedro, se hitro slekla in s hrapavo umivačo umila in krepko zdrgnila po vsem telesu, si oblekla spalno srajco in trepetaje od mraza legla v trdo posteljo z »žimnico« iz koruznega ličkanja in blazino iz plev – jaz, razvajeno mestno dekle!... O, mama, ko bi ti vedela!

Toda bila sem vendar zmerom pogumno dekle! Hrabro sem se ločila od varnega doma in sklenila, da se spoprimum s težavami učiteljskega stanu. Nikoli se nisem bala vaše osamljenosti. V jeseni, dokler še ni bilo mraza, sem dan za dnem hodila v gozd nad vasjo, sedela na krivo zrasli bukvi in brala knjigo, ki sem jo vedno jemala s seboj na izprehode. Uživala sem samoto in tišino gozda, prisluškovala čvrlikanju ptičev in oddaljenim glasovom, ki so prihajali iz vasi in – niti na misel mi ni prišlo, da bi se bala!

Zakaj sem se tistega večera skrila v temo svoje »frčade«, pa sem sama sebi komaj priznala: bilo me je strah, strah pred breznom življenja, od katerega me je o pravem času potegnila dobrotna roka izkušenega človeka.

Dolgo nisem mogla zaspati. V polsnu sem zaslišala petje fantov na vasi. Pokrila sem se z odejo prek glave... Zdelo se mi je, da slišim žvenketanje razbitih šip.

Kmalu nato se je preselil v Krašnjo nadučitelj Tone Grmek z ženo Tončko in štiriletno hčerko Danico. Mojega samevanja je bilo konec. Rešili so me takoj zmrzovanja v »frčadi«. Preselila sem se k njim v šolo.

Zelo dobro smo se razumeli. Rada sem imela vse tri, mislim, da tudi oni mene. Tončka je celo podaljšala svoj bolniški dopust, da sem lahko do konca leta ostala v Krašnji kot njena suplentka.

Nadučitelj mi je bil kot začetnici izvrsten svetovalec. Tudi političnovzgojno je vplival name. Zelo sem ga cenila. Bil je svobodomislec in naprednjak. Vpisal me je takoj v napredno učiteljsko društvo in s kolesom sva drdrala na vsako zborovanje in na uradne konference v kamniškem okraju. Pa tudi peš sva dostikrat kolovala čez hribe na obisk k tovarišem: v Št. Gotard, v Moravče, na Homec, v Domžale, v Tuhinj in drugim.

Bila je še huda zima, ko sva šla peš čez hrib v Moravče, kjer je bilo zborovanje okoliškega naprednega učiteljstva. Pojasniti moram, da je bilo v tistih časih protiklerikalno in klerikalno učiteljstvo ostro ločeno. Avstrijska vlada je seveda protežirala klerikalce. Ti so imeli svoje društvo »Slomškovo zvezo« in smo jim rekali »slomškarji«. Kljub vsemu pritisku duhovščine pod vodstvom dr. Lampeta in podpori deželnega glavarja dr. Šušteršiča je bila večina učiteljstva na napredni strani. Razumljivo, da je vlada močno pritiskala na »upornike«, to je na vse, ki se nismo hoteli vpisati v »Slomškovo zvezo«. Mi pa smo se družili v svojem »Učiteljskem društvu« in v svojih prijateljskih krogih.

Tako smo takrat po zborovanju v Moravčah zvečer sedeli v domači gostilni. Ženske so okrog polnoči izginile, jaz pa sem ostala sama med moškimi tovariši, ki so pili in peli. Sama nisem ne pila ne pela. Izmuznila sem se in se v kuhinji pridružila gospodinji in njeni hčeri.

Ura je bila že daleč čez polnoč, ko sva z nadučiteljem koračala po zasneženi poti čez hribe nazaj. Ne on ne jaz nisva poznala poti. Drselo nama je in s težavo sva dosegla greben in se razgledovala po dolini pod seboj.

»Ali ni tistole Krašnja?« je pokazal Grmek na luči v dolini.
»Oh, ne! Popolnoma tuje se mi zdijo tiste luči,« sem odgovorila. »Mislim, da sva zašla preveč na levo. Krašnja leži bolj desno, bliže Limbarske gore.«

»Prav imaš, deklič. Pa pojdiva po grebenu na desno, dokler ne prideva do prave steze navzdol. Pogled mi je v tem mrazu kar zamegljen.«

In šla sva. Precej daleč je bilo, ko sva dosegla kolovoz.

»Tale pa gotovo pelje v dolino. Kar po njem!« je zapovedal nadučitelj.

Ne morem reči, da bi bila šla. Bolj peljala sva se, nekaj stoje, pa tudi sede, saj je bil kolovoz ves leden. Debeli nadučitelj je godrnjal, jaz pa sem se poredno smejala. Prišla sva na velik odprt prostor, nekakšno jaso sredi gozda. Po njej se je svetlikala ena sama velika, proti dolini nagnjena ledena plošča. Po vseh štirih sva naposled prilezla spet na kolovoz in po njem kmalu iz gozda na cesto.

»Saj to so Loke!«

Res sva prišla na cesto v vasi Loke nad Krašnjo in morala sva skoraj pol ure korakati spet nazaj proti domu. Jaz sem s težavo zadrževala smeh, Grmek pa se je jezil:

»Oh, ženska! Nikoli več me ne bo nobena vodila, pa če bi še toliko pil!«

Še večkrat sva ga z njegovo ženo Tončko dražili zaradi njegovega »zamegljenega« pogleda, ko je gledal pod seboj Krašnjo, pa je ni spoznal.

Da ga potolažim, sem mu narisala karikaturu kamniških »slomškarjev« s koritom, polnim dekretov in zastraženim s četo »Orlov«¹ in četo »Marijinih devic«. Vrh korita je na žlebu čepel duhovnik, vsemogočni dr. Lampe, z bergljo pod pozduho in dekreti so leteli izpod njega po žlebu v korito. Iz višine so grabile po dekretih grabežljive roke »koritarjev« kakor hudourni oblak. Sliko so fotografirali in razmnožili v obliki razglednic, ki so krožile med naprednim učiteljstvom... Čez štiri leta mi jo je pokazal moj mož v Trstu kot »posrečeno politično parodijo neznanega avtorja«...

¹ Bivša klerikalna telovadna organizacija.

V svojo sramoto moram priznati, da tedaj še nisem imela smisla za prave naloge učiteljstva na vasi. Niti sanjalo se mi ni o tem, da sem zaradi večje izobrazbe bila dolžna dvigati ljudstvo iz nevednosti. Komaj da sem v ponavljalni šoli ob četrtkih zinila polodraslim dekletom pri ročnem delu ali pri pouku slovenščine kakšno o higieni, o zdravju, o negi otrok – pa sem mislila, da sem že kdove kako moderna učiteljica. Premlada sem še bila, da bi mladino pritegnila v kakršnokoli izvenšolsko kulturno delo. Na učiteljskišču nas niso prav nič pripravljali za takšno delo med ljudstvom. Niso nas učili niti gospodinjstva niti kuhanja niti vrtnarstva niti o negi dojenčka ali o prehrani bolnika, kar bi bila učiteljica na kmetih lahko vse s pridom porabila za ljudsko izobrazbo. Moj nadučitelj je bil pa preveč zagrenjen, da bi se bil spet oprijel takšnega dela, ki so mu ga že na prejšnjem službenem mestu izpodnesli. Bil je kot napreden »rovar« kazensko prestavljen v Krašnjo – sam! – njegova žena pa šele tri mesece za njim... Prav nič jih ni pekla vest, če so za nekaj mesecev razdrli katoliški zakon. Tako so »krščanski« oblastniki ločili moža od žene iz gole maščevalnosti. Takrat so pač klerikalci prav nemarno gospodarili med učiteljstvom. Kdor ni bil »slomškar«, je bil preklet. Le malo-koga so stalno nastavili, če ni bil »njihov«.

Da se izognem nedeljskim mašam in nedeljskemu dolgočasju, sem se od spomladi dalje vozila vsako soboto s kolesom domov. Brat je prihajal ob sobotah popoldne pome in me spremljal ob nedeljah proti večeru nazaj, po navadi do Slaparjeve gostilne na Lukovici. Od tam dalje sem se peljala sama.

Nekoč sem se nekoliko dalj zamudila in me je zajela tema. Pritiskala sem po klancih navzgor, da bi bila čimprej doma, kar se oglasi nekdo za menoj:

»Dober večer, gospodična!«

Nisem se ozrla. Po glasu sem spoznala brata gostilničarja Pavleta, nekega Johana, ki je bil znan kot precej vsiljiv ženskar. Odzdravila sem mu in drvela dalje, da pridem čimprej do ljudi. Toda že je vozil vštric mene. Ne vem več, o čem je govoril. To pa vem, da se je kar resno in spodobno vedel in bi noben »kavalir« ne bil mogel bolj spoštljivo govoriti z menoj. Kljub temu sem se ga vso pot močno bala in mu le redkobesedno odgovarjala.

Ko sem tajniku pripovedovala o tej vožnji, se je smejal:

»Pošteno dekle spoštuje tudi največji falot. Vsi vas častijo kakor angelčka, ko so bili prej vajeni samih takih hudičevk.«

Še dveh dogodkov se spominjam s tistih poti po »Črnem grabnu«. Nekoč sva kolesarila z bratom proti Krašnji. Od daleč zagledava voziček s splašenim konjem, ki je begal z ene strani ceste na drugo.

»Vozi dol s ceste!« zakriči brat.

Zapeljem v diru na travnik in – objamem brzozavni drog. Kolo izpod mene, jaz pa ob drogu na tla . . . Seveda sem si posnela vso kožo na laktu.

Drugič sva se z nadučiteljem vozila zvečer z nekega zborovanja v Kamniku. Ko privoziva skozi Lukovico, zagledava v daljavi velik sij.

»Krašnja gori!« zakričim.

Vozila sva po poti navzgor kakor norca. Sij se je večal. Griči na obeh straneh doline so žareli. Še nekaj trenutkov in – pred nama sta zagorela dva avtomobilska žarometa!

»Punca! Spet si me potegnila!« je zasopihal debeli Grmek tik za menoj.

Jaz pa sem se smejala, smejala!

V tistih časih, ko sem stanovala že v šoli, sem zvečer v svoji sobici zraven kuhinje rada še posedela pri mizi in pisala svoj prvi »roman«. Pa ga nisem nikoli končala. Le nekaj poglavij sem napisala. Ko sem odhajala iz Krašnje, sem z njimi zakurila peč. Nekaj listov se je – ne vem po kakšnem naključju – ohranilo. Nekoč, ko sem mnogo let pozneje urejala svoje rokopise, so mi prišli v roke. Skoraj verjeti nisem mogla, da sem tisto kdaj napisala, tako tuje se mi je zdelo . . .

Službovala sem v Krašnji do konca šolskega leta.

Z nadučiteljevimi smo večkrat delali izlete po kamniškem okraju. Na koncu šolskega leta, že v začetku počitnic, so naju z bratom povabili na daljšo turo čez hribe v Tuhinjsko dolino, odtod pa na Menino planino. Z nami je šla tudi družina tajnika, ki se je bil med letom, kot vdovec s polodraslim sinom, drugič oženil z zelo prikupno, preprosto in pridno žensko, ki je bila vedno dobra z menoj.

Spominjam se, da smo pod silnim vtisom skrivnostne tišine korakali po mahovitih stezah skozi prostrane pragozdove, kjer je vse križem ležalo in trohnelo stoletno drevje, ki so ga bili podrli viharji in ga zaradi prevelike oddaljenosti od ceste ni nihče spravljaj v dolino. Mogočna debla, na pol zakrita z gostim grmovjem, so bila obrasla z mahom in gobami. Priznam, da sem včasih nekoliko plašno prodirala s pogledom v temno globino gozda, ko sem korakala na čelu karavane. Rada sem namreč hodila spredaj, da mi ni nihče zapiral razgleda in me motil v opazovanju naravnih lepot.

»Ilka, kaj če bi zdajle iz tiste goščave stopil medved predte?« me je podražil tovariš nadučitelj.

»Objela bi se!« je hitro odgovoril hudomušni tajnik Štrukelj namesto mene.

»Da bi pokale kosti!« sem prešerno pristavila in vsi smo se zasmejali, da je čudno zadonelo v mračno tišino pragozda. Po hrbtu me je oblila zona, ko sem pomislila, da medvedje res še domujejo na Menini... Neopaženo sem se čez nekaj časa vrnila v sredo karavane.

Prenočili smo v gornjegrajski koči.

Ko smo sedeli pred kočjo in občudovali jasno zvezdnato nebo, sem se zdrznila. Mimo nas je priletela po zraku velika bela cunjja, za njo še druga in tretja – oblaki! Dotlej še nisem doživela take naravne prikazni.

»Gorske vile!« je dejal nekdo.

Res, nič čudnega ni bilo, če je človek v pradavnini v pošastnem plesu gorske megle videval bajna bitja.

Ko smo zjutraj občudovali razgled preko hribov in dolin, sem si mislila: Kdo ve, kam me že čez dva meseca zanese veter usode!

Nekoliko me je skrbelo. V političnem pogledu se šolski oblasti gotovo nisem preveč prikupila. In če bi izvedeli, kdo je naslikal karikaturo »koritarjev«, ki je v obliki razglednic krožila med učiteljstvom? Bala sem se, da bi bilo potem mojega službovanja na Kranjskem konec.

Med počitnicami sem nekajkrat vprašala okrajnega šolskega nadzornika G., če ima zame kakšno drugo službo.

»Morda se bo kaj dobilo,« je odgovarjal, ne posebno prijazno. Bil je godrnjav klerikalec, ki je imel grdo navado, da človeku ni gledal v oči, če je z njim govoril.

Prišel je prvi dan novega šolskega leta – jaz pa brez službe! Seveda, saj nisem bila stopila v Slomškovo zvezo!

Opoldne je rekel oče:

»Napravi se! V Kranj se bova peljala. Levca mi je nasvetoval, naj se zglasiva tam pri okrajnem šolskem nadzorniku Janežiču. Dobila boš suplenturo na Jesenicah. Sklicujeva se lahko na Levca.«

Šla sva, in dobila sem službo na Jesenicah.

Prišla sem tja drugi šolski dan. Se pravi: dan poprej so imeli šolsko mašo in konferenco, pri kateri so si razdelili razredništva.

Meni je vodja S. odkazal tretji razred, ki je imel sobo poleg njegove pisarne in bil tudi neposredno s stranskimi vrati zvezan z njo. Imela sem torej – pisarna je bila obenem konferenčna soba – stalno »inšpekcijo«, kar me pa ni motilo. Vodja se mi je takoj ponudil:

»Če boste kaj potrebovali, kar potrkajte na tale vrata ali me pa pokličite. Vselej vam rad pomagam.«

Vsa začudena sem se mu zahvalila... Zakaj pa naj bi mi pomagal? Menda bom vendar ukrotila trideset otrok, pa če bi bili še ne vem kakšni razposajenci!

Še pred poukom je vodja poklical v pisarno vse učiteljstvo – s katehetom K. vred jih je bilo menda osem ali devet – in me predstavil. Ko nas je zvonec poklical v razrede, mi je rekel tovariš P.:

»Če bi potrebovali kakšno pomoč, kar zaletite se gor! Moj razred je nasproti stopnic.«

»Hvala!« Skoraj sem se ustrašila.

Drugi, velik, močan človek, se mi je ponudil že na stopnišču:

»Moj razred je pa zraven njegovega. Kar pokličite me, če bo treba.«

»Mislim, da ne bo treba, hvala za dobro voljo!«

V sobi med najjinima razredoma me je ustavila tovarišica V. in mi pojasnila:

»Dali so ti najhujši razred. Potrebna bi mu bila pravzaprav moška roka.«

»No, otroke že uženem, če bi bili še tako razposajeni.«

»Ne vem,« je podvomila in me še posvarila: »Doslej si imela pred seboj pohlevne kmečke otroke. Ti pa so bolj nabriti.«

Ločili sva se in stopili vsaka v svoj razred. Sprejela me je popolna tišina. Trideset parov radovednih oči se je uprlo vame.

Aha! Radovednost na »novo« jih je ukrotila – sem si mislila.

Že je z druge strani odprl vrata šolski vodja, z bliskajočimi se očmi nagovoril učence, jim predstavil novo učiteljico in jih opomnil, naj se vedejo vselej, kakor se spodobi, sicer bodo imeli opravka z njim.

Moj pogled je šel od obraza do obraza. Zdelo se mi je, da sem ujela ob voditeljivi pridigi ponekod zatrt posmeh, drugod kar očiten upor v zaničljivo zverženih ustnah in žarečih pogledih, ki so merili na voditeljev živordeči, zabuhli nos.

Naposled sem bila z otroki sama. Kar preprosto smo se pomenili. Klicala sem jih po seznamu, da jih čimprej spoznam in ugotovim njih prisotnost. Posedla sem spredaj kratkovidne in in majhne, zadaj velike in vsa začudena ugotovila nekaj sumljivih »starin«. Med dekleti je bilo nekaj resnih obrazov, ki jim je sklep, da se bomo dobro razumeli, kar žarel z obraza. Sedela pa je tam zadaj tudi »starina«, gotovo že blizu štirinajstih let, velika, v obraz zabuhla in bleda, črnolasa, z ozko priprtimi očmi – kar tesno mi je bilo, če sem jo pogledala... Pozneje sem zvedela, da je bila med otroki prava garjava ovca, uboga pokvarjena potepuška, doma v delavskih barakah. Njeno slaboumnost so brezvestneži strašno izrabljali.

Med dečki mi je ugajal majhen, resen fantek s ponosno dvignjeno glavico, kakor bi hotel svojo osebito dvigniti meni pred oči, češ: jaz sem najpridnejši. Res je bil Kuhar med dečki najprizadevnejši, se pravi: menda najbolj nadarjen.

Najbolj pridna in nadarjena med deklicami je bila kodrolasa plavolaska, velikih modrih oči. Po hrbtu sta ji viseli dve kitki. Ko sem jo vprašala po imenu, mi je pogrkvaje odgovorila zelo resno:

»Grrrete Hahm.« Zdaj je slovenska gledališka igralka.

Še eno dekletce mi je ostalo v spominu. Bilo je kmečko oblečeno – pa čisto in skrbno počesano – Starič. Seveda se spominjam tudi hčerke moje stanodajalke, svetlolase Mesarjeve Micke, tihega, plahega dekleta.

Izmed dečkov še vidim pred seboj več različnih obrazov: drobni črnooki in črnolasi Čarman, pa veliki resni Čemažar in prijazno se smehljajoči temnolasi Tarman ter okroglolični Čop in v zadregi se muzajoči Čelešnik, ki ni nikoli vedel, kam naj vtakne svoje dolge noge... Rada bi vedela, kam je vse zanesel vrtimec usode. Ali je moj resni, pridni Kuharček še živ?

Takrat smo se kar lepo pogovorili. Nič posebnega nisem opazila na njih in nisem mogla razumeti, zakaj so prišli na tako slab glas med vsemi jeseniškimi razredi, saj so bili povsod skoraj sami delavski in železničarski otroci. Kmalu se mi je zjasnilo...

V odmoru me je poklicala v prednjo sobo tovarišica V. Ne vem več, o čem sva se razgovarjali. To pa še pomnim, da je najin razgovor pretrgalo divjaško vpitje iz mojega razreda. Oprostila sem se in stopila v razred... Nikoli prej in nikoli pozneje nisem videla kaj podobnega!

Vsa soba je bila zavita v gost oblak prahu. Tla so bila v tistem poslopju – nekdanjem gradu – vsa trhla. Ob zidu naokrog in pri oknih so stala dekleta in se vila v vrešččem smehu. Po sredi sobe pa so se med klopmi valili po tleh klobčiči fantov, zagrizenih drug v drugega.

»Mir!« zakričim.

Nič. Niso me ne videli ne slišali.

»Ali ne bo mir!«

Nič.

»Sveta« jeza me pograbi. Primem najbližjega pri svojih nogah za ovratnik, ga dvignem s tal in zviška posadim na oder. Nato zgrabim za ravnilo – če odštejem dvoje »materinskih« klofut, nikoli prej in nikoli pozneje nisem tepla otrok v šoli – takrat pa sem razposajenca krepko udrihnila po bosih podplatih. Enkrat! Dvakrat!

Kriknil je. Takoj sem odnehala in vrgla ravnilo na mizo. Izpustila sem poredneža in se strogo ozrla po razredu, kjer je nastala najgloblja tišina. Prihuljeno so se drug za drugim plazili na svoje prostore.

»V klop!« sem nahrulila nesrečneža pred seboj. Bil je Čarman, črn in kodrast kakor Ciganček.

Z umazanim srajčnim rokavom si je obrisal solze in izginil v klop.

»Tako! Divje zveri krotimo z bičem! V odmorih se boste vedli kakor ljudje, če hočete, da bomo prijatelji.«

Ali mislite, da so me zasovražili?

Odkrito povem, da sem se bala tega. Ampak zmotila sem se. V drugem odmoru me je poklical vodja, da mi izroči nekaj uradnih spisov. Odšla sem skozi stranska vrata za njim v pisarno in zaprla vrata za seboj. Napeto sem prisluhnila... Iz razreda ni bilo nobenega glasu.

Sredi razlaganja, kaj in kako naj spišem predložene uradne spise, me vodja pogleda in pomigne proti razredu:

»Kdo pa je pri njih?«

»Nihče. Mislim, da sem jih v prejšnjem odmoru ukrotila.«

»Hm!« me je pogledal od strani. Rekel pa ni nič, ker so že prihajali drugi učitelji v pisarno.

Od tistega dne smo bili v razredu res prijatelji. Nikoli več ni bilo kričanja in divjanja v odmorih. Najhujši divjak Čarman je postal celo moj »kavalir«. V zgodnji pomladi je hodil že ob štirih zjutraj po narcise pod Golico, da mi je prinašal pravkar natrgane, medtem ko so jih drugi hodili trgati že popoldne prejšnjega dne. Kaznovati mi ni bilo treba nikogar več. Pač pa sem uvedla nagrade v obliki poučno-zabavnih izprehodov. Ob lepem vremenu smo hodili vsak teden po dve uri zdaj v to, zdaj v drugo smer in po načrtu spoznavali šolski okoliš ter se razvedrili z rajalno igro ali s petjem koračnice. Oddih, ki sem jim ga privoščila za nagrado, so mi s podvojeno prizadevnostjo vračali. Večino telovadnih, pevskih, zemljepisnih in prirodopisnih šolskih ur smo prebili zunaj, če je bilo le vreme ugodno.

Vse bi bilo dobro in prav, če me moja burjasta uporniška narava ali recimo lepše moja nepodkupljiva resnicoljubnost ne bi bila pahnila iz ravnega tira.

Saj sem pozabila, za kakšno zadevo je pravzaprav šlo. Le toliko vem, da so se pri neki konferenci vsi člani učiteljskega zbora spravili nad tovarišico V., ki je bila že od prvega dne dobra in prijazna z menoj. Jaz, ki sem krivico že od nekdaj sovražila

in se povsod zavzemala za pravico – oče je vedno rekel, da piham, kar me ne peče, moj nekdanji razrednik pa me je nekoč, ko sem – ne vem več v kakšni razredni zadevi stopila pred kateder, nagovoril: »No, razredni advokat, kaj je spet novega?« – jaz sem torej skočila kvišku in sredi občega prepira na konferenci izjavila:

»Meni pa se zdi tovarišica V. najbolj poštena izmed vseh!...«

Po trenutnem molku – vihar! Katehet K. je udaril s pestjo po mizi in kričal:

»Kaj pa smo mi?! Ali smo mi barabe?«

Ne vem več, kaj so drugi rjovelj vsi vprek. Vem pa, da je bila posledica mojega nepoklicanega »advokatskega« vmešavanja – sodna tožba kateheta zaradi razžaljenja uradnih oseb... Umaknili so tožbo šele na pritisk višje šolske oblasti po uradni preiskavi okrajnega šolskega nadzornika in mojem zatrdilu, da nisem nameravala nikogar žaliti, ampak sem hotela le braniti tovarišico V.

In posledica?

Oče – čeprav se ga nisem upala vprašati, sem še danes prepričana, da je tisto uradno preiskavo sprožil on sam po posredovanju svojega nekdanjega profesorja deželnega šolskega nadzornika Levca – mi je čez nekaj mesecev poslal osnutek prošnje za učiteljsko mesto na Ciril-Methodovi šoli v Trstu in mi pripisal, naj se ne pomišljam prošnje spisati in mu podpisano takoj poslati, ker – kakor vse kaže, me ne bodo na Kranjskem nikoli stalno postavili...

Poznal je svojo kri! »Trst je tvoja edina rešitev –« mi je pisal.

Storila sem, kakor mi je svetoval, čeprav se je moje razmerje do tovariškega zbora na Jesenicah kar lepo uravnalo – seveda razen kateheta, ki z njim nisem ne prej ne pozneje nikoli govorila. Ostali so me večkrat povabili na skupne izlete s kolesi in nekoč tudi s sankami.

Sankanje na Jesenicah je bilo zame posebno doživetje. Nismo se sankali z običajnimi sankami po hribu navzdol, ampak po zledenelih tirnicah drvarskih sani s sankami, ki so imele tem tirnicam primerno široko razdaljo med saninci.

Šli smo iz doline ob desetih zvečer, ko je bila cesta v hribe že prazna. Po zasneženi cesti proti Sv. Križu pod Golico smo potrebovali poldrugo uro hoda do Kopišarjeve gostilne. Po kratkem

počitku v gostilni smo se razvrstili v skupine po dva ali po tri in se dogovorili glede presledkov, ki bomo v njih vozili.

»Pojdi ti naprej, Š.! Ti boš s svojo težo in še z dvema spremljevalkama kakor blisk v dolini!« so odločili.

Ena izmed tistih spremljevalk je bila svakinja tovariša Š., Cilka K., druga pa jaz. Razvrstili smo se na sankah. Hotela sem sedeti zadaj na koncu, toda Cilka me je zavrnila:

»Ne! Izgubili bi te pri prvem sunku. Sedi v sredino, na koncu bom jaz, ki sem tega vajena!«

»No, menda ne pojdemo v resnici kakor blisk!« sem poskušala ugovarjati.

»Boste že videli!« so se mi drugi smejali. Sedla sem v sredino, kakor so želeli.

Odrinili smo.

Prve trenutke sem s pogledi žejno pila snežno lepoto zimske noči okrog sebe. Potem nas je nekajkrat nemilo vrglo čez pole-denelo kamenje v globokih tirnicah. Dvakrat, trikrat se je vijolično modro zasvetil vzporedni breg ozke doline, ko smo se zasukali okrog ovinkov. Zimski zrak mi je rezal v obraz, da mi je sapa pohajala in – že je zažarela ognjeno cinobrasta stena pred nami – Mežaklja v siju jeseniških postajnih luči... Bili smo v dolini.

Vozili smo pičlih sedem minut.

Dvakrat so me tovariši vzeli s seboj tudi na ples. Prvič na lovski ples na Jesenicah, drugič na lovsko veselico v Mojstrano. Ta prireditelj je bila, kakor sem kmalu spoznala, precej »mednarodna«. Med lovci je bilo dokaj jeseniških Nemcev. Ne vem, kako da se je eden izmed njih takoj vrnil med našo družbo – morda kot stanovski tovariš. Bil je »šulferajnski« učitelj, po rodu češki Nmec. Obesil se mi je za pete in me ves večer moril. Bil je sicer prav čeden fant, ampak – Nmec! In še iz Slovencem nasprotne, napadalne »šulferajnske« trdnjave, ki je imela svoje lepo šolsko poslopje sredi zelenja onkraj postaje ob cesti proti železarni.

Ves večer mi je Nmec tako vneto dvoril, da mi je že vsa tovarišija mežikala, češ: ali nič ne vidiš? Po poti na postajo pa me je – tako odločnega in »bliskovitega« častilca še svoj živi dan nisem imela – kar naravnost vprašal, če sem se morda že na koga navezala. Ko sem mu s smehom odvrnila, da tako neumna dotlej še nisem bila, je nekaj časa molčal, potem pa me je jecljale vprašal,

če ne bi mogla postati žena možu, ki ne bi bil Slovenec, ki bi bil na primer – Nemec.

»Izključeno!« sem se odrezala, stopila nekaj korakov hitreje in se obesila tovarišici Cilki za komolec.

Maščeval se mi je s tem, da se je od tistega dne nekaj časa vsako popoldne izprehajal pod mojimi okni v spremstvu tovarišice, nekoliko pohabljene nemške učiteljice.

Seveda me to ni ganilo. Previdno sem se izogibala vsaki možnosti, da bi ga še kdaj srečala v družbi.

Usoda pa je hotela, da sva se v življenju vendarle še enkrat srečala. Bilo je nekaj mesecev pozneje v Trstu na pomolu San Carlo. Z zaročencem sva se sprehajala v gosti množici ljudi. Držal me je pod roko in nekaj sem mu pripovedovala. Nenadoma mi je glas zastal in nehote sem trznila z roko, da jo potegnem iz njegove. V obraz mi je šinil val krvi. Neprijetno presenečena sem se za trenutek zastrmela v mladega človeka, ki mi je v družbi neznanega spremljevalca prihajal naproti – jeseniški »šulferajnar« . . .

Ne vem, ali me je pozdravil ali ne, ker sem v prihodnjem trenutku pogledala na drugo stran. Moj zaročenec pa je opazil mojo zadrego in močno sem se morala otepati z njegovo ljubo-sumnostjo, dokler ga nisem prepričala, da je popolnoma neutemeljena . . .

Ob sobotah sem se z Jesenic vozila z vlakom domov in se vračala v nedeljo zvečer. Vedno mi je bilo pozneje žal, da se nisem v tistih časih mogla otresti predsodkov in zbrati toliko poguma, da bi se bila sama napotila v svet. Jeseniški učitelji smo imeli namreč režijske vožnje po vsej Avstriji, ker smo imeli veliko železničarskih otrok. Lahko bi bila skoraj zastoj potovala v Prago, na Dunaj ali kamorkoli znotraj državnih meja. Ampak stara sem bila komaj dvajset let in – bala sem se sama potovati po neznanem svetu.

Zadnjih štirinajst dni tistega šolskega leta so me nastavili na Breznici, ker se je učiteljica, ki sem jo na Jesenicah nadomeščala med njenim študijem na Dunaju, vrnila na svoje službeno mesto, da ji ne ustavijo plače čez počitnice. Stanovala sem še vedno na Jesenicah v Mesarjevi hiši nasproti postaje in se s kolesom, ob slabem vremenu pa z vlakom, vozila do Breznice oziroma do Žirovnice. Tam sem se ustavljala na domu Čopove Anice, ki je

bila nekoč moja sošolka. Uživala sem še zadnje dneve lepoto naše Gorenjske in se zavedala, da hodim po cestah in stezah, koder sta nekoč v globokih razgovorih hodila naš veleum Matija Čop in njegov prijatelj, največji naš pesnik France Prešeren. S tesnobo v srcu sem čutila, da se mi bliža čas, ko se preselim v veliko neznano mesto, kjer ni zelenih cvetočih travnikov, ni valujočega žitnega polja s svilenim šelestenjem, ni vabečih sadovnjakov, ni hladnih velikih gozdov, ni čudovitih, s snegom pokritih nebotičnih gora, ni žuborečih, kristalno čistih rek...

TRST – MOJ DOM

Bedè in v sanjah sem ga videla, včasih v svetlih lučkah migljajočega, lepega, vabečega, včasih v hladni megli in dimu potapljajočega se, mračnega, kamnitega, grozečega... Trst!

Kaj me čaka tam?

Ali pojdem po tisti žareči cesti soncu naproti – soncu sreče, kakor sem nekoč zasanjala tam na pomolu San Carlo?

Ali me morda med tujimi ljudmi zajame ledena siva brezkončnost in se nekoč dvigne iz meglenega obzorja pošasten val, ki me zajame in pokoplje?

Kdo mi razjasni, kaj čaka name tam doli – na meji slovenske zemlje?

Negotovost je grozljivo grabila za moje preplašeno srce. Bala sem se. Strah me je bilo, strah pred ločitvijo od doma, saj sem bila doslej lahko vsaj po en dan v tednu doma, pri mami, očetu! Moj dom je bil kljub uradniškim skromnim razmeram lep dom, poln harmonije. Otroci smo bili v šoli odličnjaki in nikoli se nismo potepali. Oče in mati sta se rada imela in bila obzirna in požrtvovalna drug do drugega tako, da so tisti, ki ju niso že prej poznali, ob njuni vrnitvi v Novo mesto, po očetovi upokojitvi »pogrunтали«, da se je oče kot vdovec pred kratkim drugič poročil... Oče je bil miren in trezen. Nas otroke je krotil s pogledom in z odločno, mirno besedo. Kričal ni nikoli, vendar je vedno uveljavljal svojo voljo. Samo enkrat pomnim, da je prijel za palico in natreskal starejšega brata, ki je bil kot otrok večkrat surov in togoten. Ne pomnim, da bi oče bil mene kdaj natepel, le enkrat me je bil udaril

s prtičem prek glave, ko sem vstala od mize in prevzetno izjavila, da juhe »s temi glistami« (= z rezanci) ne bom jedla. Prav je storil. Vendar je slabo naletel. Po naključju je ogel prtiča priletel od zadaj po mojem odprtem očesu tako, da se je s krvjo zalilo. Mama, ki se je mojega rdečega očesa močno prestrašila, je milo zajokala, češ da me je oslepil. To je edina očetova klofuta, kar pomnim. Mama pa je imela bolj »gibčno« roko in smo jo večkrat občutili, kadar smo kaj jezicali, vendar smo se očeta bolj bali in smo ga vselej ubogali na pogled in brez besedičenja in upiranja.

Oče je ves svoj prosti čas posvetil družini. Odvzel je materi, ki je bila bolj šibka, težja dela, ko smo v poznejših letih bili brez gospodinjske pomočnice, nadziral je učenje obeh bratov – obe sestri sva se učili bolj samostojno – navajal je fanta na različna deška dela – rezljali so, lepili, mizarili itd., vodil nas je na dolge izprehode ob nedeljah, da se je mama »oddahnila«. Vmes so se vrstile deževne nedelje, ko je oče prebil popoldneve med znanci v kavarni Evropi, mama pa nam je doma priredila s skromnimi slaščicami tombolo. Ko smo bili večji, smo večkrat igrali tarok, mlajši brat in sestra pa sta se na dvorišču zabavala z otroki iz hiše, ki jih je bilo cel »regiment« in so razgrajali, da so bili nadležni vsej soseščini. Spominjam se, da sem jih nekoč pod večer opazovala z okna prednje sobe. Moj mlajši bratec Ivo je načeloval četi mladih vojakov, ki so v bojni igri zagnali huronsko vpitje. Pa se je vzpela čez dvoriščni zid bradata glava pesnika Antona Aškerc, ki je stanoval v pritličju sosedne hiše, in močan glas je zarjuf na razgrajače:

»Divjaki divjaški! Ali bo mir ali ne?!«

Otroci so se razpršili po hišnem parku, se skrili za drevje in grmovje in prhali v smehu.

Aškerc pa je odšel z dvorišča na cesto, na svoj običajni večerni izprehod po pločniku. Poldrugo uro kasneje, ko sem prišla v svojo sobo spat, sem še vedno slišala glasno udarjanje njegovih pet: tok-tok, tok-tok. Vmes se je zdajpazdaj ustavil pod oknom svoje gospodinje – ker je imela papagaja, smo ji rekli »mamagaj« – in se z donečim glasom razgovarjal z njo in z njenim možem, da smo v drugem nadstropju razumeli vsako besedo. Tako je tudi on po svoje razgrajal. Vendar sem vse razgrajanje – otroško, kakor pesnikovo prištevala k nekakšnemu živemu okviru svojega doma, ki mi

je bil pri srcu z vsemi svojimi utrjenimi navadami, notranjimi kakor zunanji.

Seveda svojega strahu pred ločitvijo od doma nisem smela kazati. Mama je že tako imela solze v očeh, brž ko smo omenili Trst. Vendar je – kajpak v okviru skromnih možnosti svojega gospodinjskega mošnjička – pripravljala in šivala zame vsakovrstno perilo in obleke.

»Tržačanke so oblečene po pariški modi. Tam ne boš mogla strašiti po cestah kakor preprosta vaška učiteljica.«

Meni obleke niso delale posebnih preglavic. Zadovoljila sem se s tem, kar sta mi pripravili mama in teta Mimi, ki se je bila pred nekaj leti vrnila z Dunaja in je bila pri stricu zaposlena v prodajalni kot blagajničarka. V šivanju pa je mami še vedno znala svetovati in včasih tudi pomagati.

Skrb in želja, da mi za slovo napravi še veselje, nista dali mami miru in kupila mi je naposled v konfekciji dva lepa draga kostima, čeprav sem se ju na moč branila – saj sem dobro vedela, da se bo morala zaradi tolikšne potrate pri trgovcu zadolžiti in bo ta dolg še dolgo vsak mesec odščipaval lep košček očetove uradniške plače.

Priznati moram, da sem v odporu proti tej materini žrtvi le prehitro odnehala.

Toda mislila sem si: saj je zadnjikrat! Odslej bom skrbela sama zase. Sicer pa – ali ne žrtvujejo starši za brata mnogo več? Ali je brat bolj nadarjen, bolj upravičen do tega, da ga podpirajo? Štiri leta si bo vsa družina pritrgovala, da bo prišel do boljšega kruha. In potem? Ali bo znal ceniti to žrtev? Ali ne bo sprejel štiriletno varčevanje in garanje bolehnne matere kot samoumeven dar na oltar zastarelemu naziranju, da je otrokom določena dvojna mera – ena za fante, druga za dekleta?

Pa vendar – oče je gotovo pričakoval, da ne bom zahtevala nobenih žrtev več. Glede tega sem bila morda pretirano tankovestna, skoraj bi rekla ošabna. Očitala sem si sebičnost zaradi tistih oblek. Da se opravičim očetu, sem se ponudila, da bom od svoje plače, ki je bila za dva desetaka višja od plače, ki sem jo imela na Kranjskem in je znašala pet desetakov, pošiljala vsak mesec po en desetak bratu visokošolcu, da ne bo stradal. To sem potem tudi storila. Privarčevala sem si denar s tem, da nisem

hodila z drugimi večerjat v gostilne, ampak sem leto in dan večerjala doma kakao s kruhom, kar je bilo za mlado dekle v velikem mestu le koristno.

Sicer pa – kar se takih nevarnosti tiče – so naši mladi tovariši s ciril-metodovih šol in drugi njihovi prijatelji, ki so bili že dve in več let pred nami v Trstu, za nas mlada dekleta, ki smo prišle leta 1912 v Trst – bilo nas je menda šest – kar dobro poskrbeli. Moj poznejši mož mi je nekoč pripovedoval, da so si nas že kar naprej »razdelili« in sem jaz »padla nanj«.

Menda je res bilo tako, kajti prvi dan so že v šolskem odmoru pridrveli z drugega nadstropja k nam navzdol – dekliški oddelki šole na Acquedottu so bili v prvem nadstropju, eden tudi v hiši blizu šole – in se nam predstavili. Ko sem pozneje učenke odpustila, pa je potrkal na vrata mojega razreda eden izmed tovarišev, širokopleč, močan človek, temnih valovitih las, visokega čela in lepih modrosivih oči, ki so skozi ščipalnik hudomušno gledale name. Nad lepo oblikovanimi ustnami so mu v smehu poigravale temne kratke brčice... Gustelj Vašte.

Sedel je na prvo klop in me molče gledal. Pozneje mi je povedal, da si je mislil: Tale bo moja in nobena druga!

Uredila sem do konca nekaj uradnih spisov in jih spravila v miznico. Jezna sem bila sama nase, ker sem čutila, kako mi pod njegovimi vztrajnimi pogledi vstaja rdečica od vratu do las. Pa sem potlačila v sebi nemir in resno nekoliko zviška vprašala:

»No, in na kaj čakate vi, gospod kolega?«

»Na vas!«

»Name?« sem še bolj vzvišeno napela ustnice.

»Da. Dogovorili smo se, da pojdemo na kosilo v bližnjo gostilnico. Saj vam je prav, ali ne? Drugi so že šli naprej.«

Pogledala sem v tiste velike modrosive oči in nisem se zavedala, da je moje svobode in moje »vzvišenosti« že – konec.

Odslej je vodil moje korake on.

Pridobil me je še najbolj s svojim odločnim uglajenim nastopom. Kot pevec solist se je mnogo gibal v meščanskih družbah, povsod priljubljen ne le zaradi svojega lepega baritona, ampak tudi zaradi svojega izrednega humorističnega pripovedovalnega daru in svojega že skoraj umetniškega igranja klavirja. Mnogokrat je nastopal na koncertih bodisi kot pevski solist bodisi kot solistov

spremljevalec na klavirju. Ure, ki sem jih kot edina poslušalka preživljala z njim in kakšnim njegovih znancev ali prijateljev violonistov ob nedeljskih vajah na šoli ali v Glasbeni matici, so mi ostale v spominu najdragocenejše. Tu je prihajalo na vrsto le najlepše vsega lepega v glasbi. Jaz pa sem tiho sedela kje v ozadju in – uživala lepoto glasbe in bližino svojega ljubega.

Pridobil pa me je Gustelj Vašte tudi z ganljivo zgodbo o svoji mladosti in zgodnji popolni zapuščenosti. Sedem let mu je bilo, ko mu je umrl oče, posestnik v Toplicah pri Zagorju, blagajnik rudniške Bratovske skladnice in najemnik rudniške restavracije. Kmalu za očetom mu je umrla še mati, preprosta lepa kmetiška ženska, očetova druga žena. Gustelj je ostal sam, ker je njegov mnogo starejši polbrat France odšel že pred leti zaradi nesrečne ljubezni v Ameriko. Malega dečka je vzel v oskrbo njegov varuh, kmečki bogataš, posestnik in mlinar Zabukovec. Imel je siroto do štirinajstega leta starosti za – svinjskega pastirja, čeprav je dečko v posestvu in gotovini podedoval dovolj, da bi se bil lahko šolal. Oskrbovalnino mu je varuh seveda drago zaračunaval, ne da bi upošteval trdo hlapčevsko delo svojega »varovanca«.

Šele v njegovem štirinajstem letu se je zavzela zanj sestrična njegove matere, trgovka v Zagorju, oziroma njen mož Cimerman. Sodišče je otroku določilo tega za varuha in poslali so dečka na realko v Ljubljano. Od tod je prestopil na učiteljsiše, ki ga je v razmeroma zrelih letih zapustil.

Tukaj sem suhoparno povedala le gola dejstva. Toda ob pripovedovanju o zapuščenem sedemletnem otročičku, ki ga takoj po materini smrti tuji ljudje neizprosno zaposlijo kot svinjskega pastirja in izkoriščajo do štirinajstega leta, sem imela solze v očeh.

Nekaj dni po začetku šolskega leta sva s tovarišico Minko, mojo bivšo sošolko, sedeli v skupni sobi, ki sva jo bili najeli pri neki Srbkinji. Čakali sva, da odideva h kosilu.

Takrat zunaj pozvoni in domača hčerka mi naznani, da bi nekdo rad govoril z menoj.

Stopim ven. Pred vrati stoji – bratranec Pavel Kavčič s svojim prijateljem Zavadlalom, ki je bil Tržačan.

Predstavi mi ga. Oprostim se, da ju ne morem povabiti noter: »Stanujem skupaj s tovarišico, ki se napravlja, ker greva h kosilu.« Dogovorimo se, da se dobimo v gostilni, ki je bila v bližini.

Šla sta.

Vsa zamišljena sem se vrnila. Pavel se mi je zdel spet stari naravni in prikupni Pavel, tovariš mojih prvih dekliških let. Odložil je tistega zoprnega dunajskega modnega lepotca. Njegove velike lepe sive oči so me gledale resno vprašujoče, ko je govoril z menoj. Povedal mi je, da je moj tržaški naslov dobila njegova mama pri nas doma. In izročil mi je tetine pozdrave in me gledal toplo in odkrito kakor nekdam.

Jaz pa sem svoj pogled umaknila. Razumela sem vprašanje v njegovih očeh, toda – moje srce je bilo že oddano...

Prepozno, dragi Pavel! Prepozno!

Pri kosilu sem se izmaknila njegovemu povabilu na popoldanski izlet v Barkovlje in na večerni sestanek v kavarni.

»Dogovor imam,« sem priznala kar naravnost in mu resno pogledala v oči.

Razumel je in utihnil. Opazila sem, da so se mu ustne potresle.

Pred gostilno smo se poslovili. Poslednjikrat sva si segla v roke, poslednjikrat pogledala v oči... Dve leti pozneje je padel v vojni že ob njenem začetku.

Tisto jesen smo preživeli v breskrbni družbi mladih ljudi. Bili smo štirje pari, ki smo se shajali dnevno pri tovarišici Č. Imela je sobo v šolskem poslopju. Prirejali smo si čajanke s skupnimi močmi in pohajali na daljše in krajše izprehode. Mnogokrat smo šli na pomol San Carlo gledat velike tuje ladje, ki so izkrcavale ljudi in blago. Včasih smo se s tramvajem zapeljali do Barkovelj in šli potem peš prav do Miramara, kjer nas je po cesti tik ob morju spremljala samotna tišina in lahko plivkanje morskih valov ob skalnati breg. Včasih pa smo obrnili korake v nasprotno stran Trsta in šli ob morju do ladjedelnice pri Sv. Andreju. Tam nas je sprejel žar iz arzenala in neprestani kovinski ropot iz ladjedelnice. Žar med okajenimi poslopji mi je boleče jasno postavljaj pred oči sestradano delavsko rajo, ki se je tam za beraške plače izčrpavala do zadnje kaplje krvi za – tuje dobro... V takem razpoloženju sem vselej v pogovoru umolknila in se vsa potlačena zamislila ob veliki krivici, ki se godi ogromni večini človeštva. Ob žaru iz arzenala sem se vselej spomnila na žar iz jeseniških plavžev,

na zanemarjene delavske barake, na blede otroke, ki so živorarili v njih in ki so bili še pred tremi meseci moji učenci.

V take misli zatopljena sem nekoč s svojim stalnim spremljevalcem šla za ostalo našo družbo po široki temni poti mimo parka pri Sv. Andreju, ko me predrami njegov pritajeni glas:

»Povej, ali me imaš kaj rada?« In me prime za komolec.

»Zelo!« odvrnem, iztrgam se mu in stečem nekaj korakov dalje ter se vrinem med dve tovarišici, ki sta hodili pred nama.

Nisem se upala ozreti nanj, ko se nam je od strani pridružil. Zakaj sem mu ušla, ko sem vendar dobro vedela, kaj čutim zanj? Ali je bil užaljen? Morda bo mislil, da se norčujem iz njega? Srce mi je v strahu zatrepetal.

Skrivaj sem ga od strani pogledala. Gledal je premo predse in na obrazu se mu je svetil zmagoslaven smehlaj... Globoko sem se oddahnila: razumel me je!

Drugo jutro je že prvo uro sredi pouka potrkal na vrata mojega razreda. Stopila sem ven. Molče me je potegnil za ogaš hodnika, me močno pritisnil nase, poljubil na ustne in – s porednim smehom zdirjal po stopnicah nazaj v drugo nadstropje.

Vsa rdeča od veselega razburjenja sem zbežala v razred.

Nekaj tednov pred božičnimi počitnicami je rekel Gustelj:

»Kar piši domov, da sva se zaročila! Nočem, da bi znanke in znanci otresali jezike in bi potem tvojim staršem prinesli kdove kaj vse na ušesa. Ljudje so zlobni. Ti jih še ne poznaš.«

In pisala sem. Kakor vsa pisma sem tudi tisto naslovila na mamo. Oče mi je namreč nekoč skrivaj naročil:

»Kadar pišeš domov, naslovi pismo na mamo! Vselej joka, če pišeš meni in ne njej.«

In mama mi je odgovorila s pismom, dolgim osem drobno popisanih strani.

Nekaj stavkov iz vsebine:

... Saj si bila zmeraj moja pametna Ilka! Kaj je zdaj šinilo vate?

... In pevec je? Pevci so vsi pijanci in ponočnjaki.

... Pa zakaj siliš v mizerijo državnega nastavljenca! Ali Ti ni bilo doma dovolj uradniške revščine? Vse življenje se Ti bo slabo godilo...

Pozabila sem že na vsebino vsega maminega jadikovanja. Tedaj, ko sem pismo brala, pa sem bila močno jezna in žalostna.

Pismo sem prejela v šoli. Po pouku sem ga pokazala Gusteljnu, ker sva se tako dogovorila. Nekoliko potrj je bil, ko ga je prebral. Gotovo je pričakoval boljši odziv. Hotela sem pismo vreči v peč, se pravi: vrgla sem ga že, pa ga je on, na enem oglu ožganega, potegnil spet ven.

»Spravila ga bova za spomin. Dokazal bom mami, da se je v meni zmotila. Kar odgovori ji, da vas o praznikih obiščem v Ljubljani!«

Odgovorila sem mami s prav kratkim pismom, ki ga vem še na pamet:

Ljuba mama!

Tudi ti si iz ljubezni vzela revnega davčnega adjunkta, pa si bila srečna.

Predstavim Vama svojega zaročenca o božičnih počitnicah, ko nas obišče.

Vaju poljublja

Ilka

Všeč mi je bilo šolsko in izvenšolsko delo v Trstu. Poučevala sem na novo odprti šesti razred in imela v njem dekleta, ki so bila po dvanajst pa tudi po štirinajst let stara, ker so čakala na to, da bodo lahko dovršila osem razredov. Moje razmerje do njih je bilo bolj prijateljsko kakor materinsko, saj je bila razlika v naši starosti malenkostna. Še mnogo let pozneje so me obiskovale in smo se pomenile kakor dobre prijateljice o nepozabnih lepih časih, ko smo tri leta skupaj orale ledino iz leta v leto razširjajoče se osemrazredne cirilmetodovske šole na Acquadottu. V spominu mi vstajajo prikupni obrazi: Stana Grmek, Olga Kravos, Vera Pertot, Nada Renčelj, Milena Godina, Marija Kavčič, Netka Belčič, Sel, Budihnja... kje ste? Kako rada bi vedela, kakšna usoda vas je zajela!

Lepo je bilo tudi naše izvenšolsko delo. Skoraj vse učiteljstvo se je vključilo v pevski zbor Glasbene Matice in nastopali smo na koncertih. Pomagali smo pri prireditvah cirilmetodovske podružnice, Sokola, Čitalnice, Slovenskega planinskega društva in drugih

organizacij. Učenke mojega razreda so kot najstarejše na šoli privedile bogato božičnico in obdarile revnejše otroke naše in še deške šole z oblekami – mamice in tetke so nam jih sešile nič manj kakor štiriinpetdeset – in s čevlji in s perilom in s pecivom. Rekli so, da tako uspele božičnice na šoli še ni bilo. Nič zato, če sem nepričakovano za zahvalo prejela od odbora ženske C. M. podružnice eno po nosu, češ da sem podružnici nepoklicana s šolsko božičnico prevzela delo . . .

Pomagale smo tudi tovarišema Emilu Adamiču in Jožetu Ribičiču, ki sta postavila na oder Ribičičevo lepo igrico »V kraljestvu palčkov«. V delavnici mojega razreda so nastali v veliko veselje mojih učenk vsi večji rekviziti za to igro: velikanska goba mušnica, njej primerna velika zelena kobilica, cvetlični loki za vile in drugo.

Nekako ob tistem času, ko smo imeli polne roke izvenšolskega dela, se je naša mlada tovariška družba razkropila. Nekaj ljubosumnosti, nekaj spletkarstva, nekaj nestrpnosti in – konec je bilo lepega sožitja.

Mene je moj zaročenec potegnil v svojo družbo planincev. S člani tržaške podružnice Slovenskega planinskega društva sva obredla vse hribe in doline bližnje in daljne tržaške okolice tja do Črne prsti, kjer smo imeli v načrtu novo kočjo, in na drugo stran globoko v Istro, kjer smo markirali pota in jih označevali z napismi. Družba, ki sem vanjo zašla, mi je bila močno všeč. Zbrali smo se v njej člani najrazličnejših družbenih slojev: delavci, učitelji, obrtniki, advokati, uradniki, trgovci, železničarji. Med nami so bili pripadniki vseh strank – to se reče: nikoli ni nihče nikogar vprašal: »Kakšne barve si pa ti? Ali si naš?« Vsaj kar se mene tiče, nisem za nikogar vedela, ali je socialist ali klerikalec ali komunist ali liberalec – vsi smo bili kakor bratje in sestre med seboj, vsi edini, vsi Slovenci oziroma Slovani.

In edinost – kljub neenotnosti – slovenske tržaške družbe, nestranskarsko človečanstvo, ki je dihalo vate, kamor si prišel, je bilo zame nekaj nad vse prijetnega, domačega, res človeka vrednega, prav nič »inkvizitorskega«, kranjskega, zoprno avstrijskega, suženjskega.

O, kolikokrat mi je bilo v poznejših letih, ko nas je vojna usoda razgnala na vse vetrove, močno hudo po tistem bratskem vzdušju, ki nas je tam doli v Trstu vse oklepalo kakor eno samo.

veliko družino! Tako sem se počutila med njimi jaz – kako so se drugi, ne vem.

»Jutri grem na Veliko Gradišče. Kdo gre z menoj?« se je na primer oglasil nekdo v kavarni Balkan.

Takoj se je nabralo okrog dvajset ljudi iz velike tržaške družine in drugo jutro smo brez velikih priprav židane volje odrinili z dogovorjenega zbirališča – stari in mladi, znanci in neznanci, člani in nečlani Planinskega društva.

Z ožjim krogom prijateljev smo dostikrat hodili tudi v bližnjo okolico: na Prosek, v Štanjel, v Tomaj, na Lonjer, v Dolino, v Dekane itd. V naši družbi je bilo nekaj prav dobrih pevcev, celo koncertnih solistov, ki so nam v tej ali oni znani slovenski gostilni prepevali do poznega večera. Kdor ni bil prav šolan pevec, je »pomagal«. Pomagali so radi tudi domačini, ki so se zbirali okrog nas. Skupaj smo uživali lepoto naših starih ljudskih pesmi, za nameček je dodal moj dragi baritonist kakšnega »Starčka« ali »Mornarja« in povsod so nas bili veseli.

V tistem času sem si po posredovanju svojega zaročenca oziroma njegovega prijatelja Francéta Rusa preskrbela dnevni obed pri gospe Podbregarjevi, kjer je bil na hrani tudi ing. Gustinčič, ki je bil že tedaj komunist oziroma socialist. Ker sva sedela pri mizi drug poleg drugega, sva se skoraj vsak dan zapletla v tako živahne politične filozofske razgovore, da sva večkrat kar pozabila jesti in so se nama drugi smejali, če se nama je kosilo že shladilo, ko sva se spet spomnila na jed, vsa razgreta od besednega boja.

Meni so se v teh razgovorih odpirali široki pogledi na marksistično znanost, vtisi, ki se niso nikoli več zabrisali v moji zavesti. To je bil moj prvi komunistični pouk. Napravil je iz mene, svobodomiselné upornice, socialistko, ki se sicer nisem nikoli vezala na nobeno politično stranko, tudi ne v poznejših letih, ker poznam svoj nepreračunljiv odpor do vsake neomejene discipline. Uklonila sem se vedno le razlogom, ki jih je potrdila tudi moja lastna pamet. Prepričana sem bila in sem še, da bi me vsaka stranka že v najkrajšem času zaradi moje svojeglavosti – izključila. Zato sem se prištevala, in se še prištevam, k svobodnim socialistom.

Takrat za politično delo – razen za narodnostno-šolsko – nisem imela ne priložnosti ne časa ne veselja. Vendar je vsa moja

miselnost, moja dejavnost, moje poznejše pisanje in govorjenje bilo takšno, da se me je v rodbini prijelo ime »rdečkarica«. Pa o tem bom pozneje govorila.

Prikupna družba tržaških planincev me je spremljala prav do vrat, ki so se zaprla za mojo srečno dekliško dobo. Na predlog mojega zaročenca naju je poročil znani planinec župnik Aljaž na Dovjem. Moja cerkvena poroka – takrat je bila civilna še nekaj izrednega – bi se bila ob moji trdi trmi skoraj razblinila. Takole je bilo: za poroko so zahtevali spovedni listek. Šla sem torej v zakristijo svoje farne cerkve v Ljubljani in povedala, da sem prišla po spovedni listek, ki ga potrebujem za poroko.

»Pojdite z menoj v spovednico!« je zahteval pater. Šla sem. On je stopil v spovednico, jaz pa sem počakala zunaj nje.

»No, prosim!« je čez nekaj časa odgrnil zaveso.

»Ne mislim se spovedati, le po listek sem prišla.«

»Ne delajte neumnosti! Listka brez spovedi vam ne dam.«

»Dobro. Potem se poročim civilno.«

Nič ni rekel. Le zaveso je spustil. Toda preden sem mogla oditi, je stopil iz spovednice.

»Pojdite z menoj!« je zagodrnjal in stopil mimo mene, ne da bi me bil pogledal.

Vrnila sva se v zakristijo.

»Počakajte!«

Izginil je nekam, pa se vrnil že čez minuto ali dve in mi brez besede izročil listek...

Moj zaročenec je opravil spoved pri župniku Aljažu sedé za mizo kot njegov gost. Tako je bilo vse v redu. Gusteljnov drug je bil ravnatelj Glasbene Matice v Trstu Viktor Šonc, moj pa moj starejši brat Silvin. Seveda se je svatbe udeležila tudi vsa moja družina. Po poroki smo južinali v Mojstrani onkraj doline. Celó zavrтели smo se prav po domače ob zvokih razglaščenega gostilniškega polifona.

V poznem popoldnevu smo se ločili. Starši z bratoma in sestrosó se vrnili v Ljubljano, župnik je krenil domov v nasprotni breg doline, midva in priča Šonc pa na »poročno potovanje« skozi Vrata na Triglav.

Oba moška sta korakala zadaj in moževala v glasbeno strokovnih pogovorih, jaz pa sem v rjavo zelenih dokolenskih lodnastih hlačah in beli bluzi – moje krilo in jopo je nosil mož vrh nahrbtnika – s kratko palico v roki – poročila sem se v prav isti »svatovski« obleki, le palico mi je med obredom držal oče in krilo sem seveda oblekla vrh športnih hlač – korakala pred spremeljalcema po dolini proti Aljaževemu domu. Že na pol pota sem se nenadoma spomnila: pozabila sem poročni šopek v restavraciji!

In to ni bil navaden kupljen, meni priskuten svatbeni šopek iz belih rožic in prepleten z belo tančico – ne! Po zaslugi mojega »genialnega« moža, ki je na moje veselje pozabil prinesiti šopek iz Trsta, se me je »usmilil« dobri župnik Aljaž in po lastnem domisleku narezal v svojem skrbno gojenem vrtu šopek prelepih nežnordečih vrtnic »stolistnic«. Hudo mi je bilo, da sem ga pri odhodu pozabila vzeti s seboj. Mahovite nežne stolistnice imam res rada. Mož pa me je potolažil s tem, da bomo sporočili iz Aljaževega doma, naj šopek pošljejo v hotel Zlatorog ob Bohinjskem jezeru, kjer smo skupno s tridesetčlansko družbo tržaških planincev in njihovih družin hoteli prebiti mesec dni počitnic.

Zmračilo se je že, ko smo jo primahali mimo Šlajmerjeve – Šlajmer je bil takrat najbolj sloveč slovenski kirurg – gozdne hišice. Tam so nam Gusteljevi znanci, Šlajmerjevi fantje, napravili »šrango«, od bližnjega Aljaževega doma pa so se razlegali strelji z možnarji. Ko smo stopili iz gozda, je bil Aljažev dom ostro razsvetljen od kresov, ki so jih v plitvih posodah razporedili po robu terase. Srečna sem bila, ko sem videla, kako priljubljen je bil moj mož med prijatelji.

Vse je bilo prav in v redu, toda – naši načrti s hojo čez Triglav so se prav žalostno in temeljito podrli. Zjutraj smo izpred doma s skrbjo ogledovali severno triglavsko steno oziroma čuden temno vijoličen, grozeč oblak, ki jo je zakrival od neba do tal. Oskrbnik Aljaževega doma je skomignil z rameni in ko smo ga vprašali za svet, je ravnodušno izjavil:

»Kar pomnim, ni ob taki ‚zavesi‘ severne stene še nihče hodil na Triglav.«

Vsi razočarani smo se spogledali. Sklenili smo, da najprej zajtrkujemo in še nekoliko počakamo. Morda se nas grozeči, nepre-

dirni, nevihto obetajoči oblak le usmili in se nekako razvleče. Pospravili smo svoje reči v nahrbtnike in sedli v obednici k zajtrku.

Oba glasbenika sta bila seveda takoj sredi svoje glasbene latovščine in jaz sem se poleg njiju temeljito dolgočasila. Glasbo ljubim – razen jazza, seveda – njeno teorijo pa sem gledala vedno bolj po strani in mi je še danes španska vas. Tega neznanja je kriv moj dobrosrčni nekdanji učiteljski profesor petja Dekleva, ki me je – da mi ni kvaril izpričevala – od prvega do zadnjega letnika vprašal vedno le »C-dur« ...

Torej se izmuznem od mize, da se nekoliko razgledam okrog hiše. V bližini naletim na nekaj metrov visoko skalo s strmimi stenami. Kdove pred koliko sto ali tisoč leti se je bila privalila v dolino! Na eni strani so bili v navpično steno zabiti železni klini, menda turistom za vajo. Seveda sem – nekdanja dobra telovadka – v nekaj sekundah splezala po njih in sedla vrh skale, da uživam razgled.

Tedaj prideta iz hiše moja spremljevalca. Razgledujeta se po meni. Hitro se skrijem za rob skale. Zagledata skalo in se ji približata.

»Poglej! Tam so zabili vanjo nekaj klinov. Nagnal bom Ilko, naj jih poizkusi preplezati. Bova videla, kako ji bo šlo potem čez Prag.«

In ozrl se je proti planinskemu domu, da me pokliče, brž primem kamenček in mu ga vržem v široki hrbet.

Čakanje ni nič pomagalo. Vrniti smo se morali. Blizu Mojstrane nas je ujel dež. Med čakanjem na kosilo je moj mož, da naju spravi v dobro voljo – zunaj je divjala nevihta – pripovedoval, kako je šel prvokrat čez Prag na Triglav. Šel je z večjo stalno družbo ljubljanskih prijateljev, ki so ga vso pot dražili, češ boš že videl, kaj se pravi plezati po klinih čez navpično skalno steno.

Gustelj, ki se je že takrat nagibal k debelosti, je hodil zadnji. Ko je plezal po nekem železju in ga že skoraj preplezal, mu tik pod vrhom zdrsnje iz rok cepin. Gustelj zakolne in se – s težkim nahrbtnikom na hrbtu – vrne po cepin. Pobere ga, stoka in se vzpenja spet po železni »lestvi«. Toda sredi nje se mu izmuzne suknja, privezana z vrvico vrh nahrbtnika.

»Prekleti hudič!«

Nič ne pomaga. Še enkrat spleza dol, si trdno priveže suknjo in cepin na nahrbtnik in v tretje naskoči tistega »železnega vraga«. Srečno pripleza do tovarišev, ki so se mu glasno smejali.

On pa že ves divji in razgret:

»No, kar pojdemo! Kje pa imate zdaj tisti prekleti Prag?«

»Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!« Kar vili so se vsi od smeha.

»Saj si šel trikrat čezenj!« so mu pojasnili, ko so prišli do sape.

Kadar je bil moj mož dobre volje, je kar stresal anekdoto za anekdoto. Tako naju je zabaval takrat skoraj do Zlatoroga, kjer nas je sprejela družba tržaške kolonije z največjim vreščanjem in pritoževanjem, ker smo jim s prezgodnjim prihodom pokvarili vse veselje slavnostnega sprejema. Le okrog vrat najine sobe je bila že ovita kita smrečja.

Štirinajst dni smo uživali počitnice. Izprehodi, daljši in krajši izleti, nobene prisiljenosti, nobenih obveznosti. Moj mož, ki je ljubil večjo družbo – dražila sem ga večkrat, da je človek iz črede – je rad hodil na daljše izlete s svojimi planinci, jaz, ki sem bila že od nekdaj bolj samotarske narave, sem s knjigo v roki presedela mnogo ur ob žuboreči Savici blizu izliva v jezero. Ali sem si poiskala skrit prostorček v globoki tišini gozda in opazovala prelepe oblike mahovja, cvetic, žuželk in – bila sem srečna, vsa in brez pridržkov srečna.

ŽELEZNA PEST

Pa je neke nedelje treščila med nas železna pest: lovski voziček, ki je prevažal goste s postaje v Bohinjski Bistrici in spet nazaj, se je ustavil prazen pred Zlatorogom. Voznik je razgrnil velik rumen plakat: *Vpoklic vsem vojaškim obveznikom!*

Izbruhnila je vojna!

Še tisto dopoldne so se skoraj vsi – ali vsi? – moški odpeljali na postajo.

»Saj se vrnemo! Le pogledat gremo, kaj je pravzaprav. Sicer pa – bodi brez skrbi! Sem le ‚Ersatzreservist‘, to se pravi, da pridem na vrsto le v primeru, če ne bi imeli nobenih rezervistov več. Najprej pa je na vrsti aktivno vojaštvo.«

Prisilila sem se k nasmehu – s solzami v očeh.

»Če bi se moral peljati naravnost v Ljubljano, pa pospravi najine reči in se vrni k staršem do konca počitnic!«

Vrnila sem se takoj drugi dan.

Čez mesec dni sem ga spremila na vlak, ki je »nadomestne rezerviste« odpeljal naravnost v Galicijo na – fronto, v strelske jarke.

Edina tolažba v tistih strašnih dneh in nočeh mi je bilo to, da ni šel v vojno kot strelec, kot nemški suženj – ubijalec, ampak kot pomočnik vsem trpečim, kot spremljevalec prijatelja zdravnika dr. Jožeta Tavčarja, kot njegov nosilec obvez, instrumentov in zdravil. Bil je v krvavi bitki pri Grodeku, kjer so Rusi napodili Avstrijce proti trdnjavi Přemysl. Tekel je v strašni gneči in zmešnjavi zdržema triindvajset ur. Le včasih se mu je posrečilo, da se je za nekaj sto korakov oprijel kakšnega voza, ki je drvel mimo njega. Kdor je omagal, so ga pomendrali. Vzdržali so le najmočnejši in najspretnjši.

Moj mož je plačal napor s pokvarjenim srcem.

Njegov zdravnik ga je poslal v Ljubljano kot bolnika z boleznijo na ledvicah, ki je takrat še ni bilo mogoče ugotoviti.

»Der könnte noch Kannonen tragen!«¹ je rekel mogočni štabni zdravnik dr. Kozler, znan nemški surovež v vojaški bolnišnici, ki so jo nastanili na poljanski gimnaziji.

Čez nekaj mesecev sem ga le preprosila, da je poslal moža najprej v domačo oskrbo k mojim staršem, naposled pa domov v Trst, kjer so ga odpustili v civilno službo.

Po nasvetu znanega vojaškega zdravnika Slovenca si je moj mož »nabavil« edino bolezen, ki mu je pri njegovi zdravi močni telesni konstituciji mogla pomagati do »superarbitracije« – čezmerna debelost. Morala sem mu kuhati neverjetne količine dobrih jedi, dokler se ni toliko zredil, da je bil na podlagi zamaščenosti oproščen vojne službe.

Res so ga sedemkrat oprostili. Prvič je zadeva takole potekala: zvečer je popival v Barkovljah z dvema zdravnikoma: Slovencem dr. Koltererjem in Srbom dr. Avramovičem ter predsednikom naborne komisije Slovencem majorjem Svetličem. Natanko so se dogovorili, kako uprizorijo drugi dan komedijo pri naboru, ki so jo potem takole izpeljali:

¹ Ta bi lahko še topove nosil!

Komaj je straža izpustila golega nesrečnega nabornika v dvorano, ga je predsednik komisije nahrulil, seveda v uradnem nemškem jeziku:

»Kakšen prašič pa prihaja tukaj?!«

Zdravnik dr. Avramovič je zamahnil z roko in ugotovil, ne da bi ga preiskal:

»Zamaščenost najvišje stopnje!«

»Neverjetno!« je pristavil mlajši zdravnik dr. Kolterer in se smejal.

Predsednik pa je narekoval zapisnikarju:

»Oproščen na podlagi zamaščenosti najvišje stopnje!«

In nadrl je nabornika, ki je delal na moč nesrečen obraz:

»Schauen's, dass sie verschwinden! Sie werden noch im eigenen Fett ertrinken!¹

Njegova šala je postala bridka resnica . . .

Moževa rešitev je bila njegova – poguba.

Pogubilo ga je zamaščeno srce.

Po rojstvu prve hčerke Save sem zelo oslabela. Prosim sem morala za bolniški dopust in mož me je spravil v Zagorje k sosedu svojega varuha Cimermana tovarišu Kolencu. Njegova žena Marta je bila nekaj let starejša od mene in poznali sva se še iz tistih časov, ko sem bila kot otrok v Zagorju na počitnicah in sva s sestrično Mimico bosonogi tekali k Intiharjevim po mleko. Nalivala nama ga je po navadi prijazna Marta. Dogovorila se je z mojim možem, da me vzame za nekaj mesecev pod svojo zaščito in mi odda podstrešno stanovanje – veliko svetlo sobo z dvema posteljama in prav tako veliko kuhinjo, kjer je tudi stala postelja. Zelo dobro bi se bila počutila pri ljubeznivih znancih, če bi me ne bila morila skrb zaradi moža, ki je moral ostati v Trstu in so mu grozili večni nabori in nevarnost, da ga pošljejo spet v strelske jarke. Od strahu sem mnogo noči prejkotala, saj sem se bala, da je morda že na fronti ali celo – mrtev. V tistih časih je pošta delovala zelo neredno.

Še pred koncem šolskega leta so mi starši poslali mlajšega brata Iva za tekača in za družbo. Čez štirinajst dni pa je prišel na počitnice tudi moj mož. Medtem ko je on obiskoval stare

¹ Glejte, da izginete! Utopili se boste še v lastni masti!

znance in prijatelje, sem jaz doma kuhala, prala plenice, pospravljala in vodila otroka v gozdič za njivami nad hišo. Vmes sem sanjari in snovala načrte za svoje prvo literarno delo »Pravljice«.

To so bile moje tretje počitnice v Zagorju ob Savi.

Štiri leta je visel Damoklejev meč nad mojo srečo. Med tem časom sem živela le za svoj poklic in svoj dom, za moža in dva otroka. Politike, ki se mi je v tistih klerikalno žandarskih časih gnusila, sem se izogibala. Kljub temu je malo manjkalo, da me ni kmalu v začetku vojne zasukala v svoj vrtinec.

V vseh skoraj sedmih letih, ki sem jih prebila v Trstu, se spominjam enega samega primera, ko je podel človek poizkušal v našo šolsko skupnost vnesti »katoliške metode«, ki so bile v navadi na Kranjskem. Ovadil nas je v začetku vojne avstrijski vojaški oblasti kot »srbofile«, ki se v njegovi odsotnosti pri zaklenjenih vratih pogovarjamo o svoji izdajalski politiki. Spravil nas je v nevarno preiskavo. Stara avstroogrška vojaška oblast v veleizdajniških zadevah ni poznala šale.

Toda možak se je uštel. Preiskavo so odstopili politični oblasti. Zasliševal nas je človeško sposoben, pameten Lah, glavar Fabrizzi, po srcu najbrž nasprotnik razmajane Avstroogrške.

Mene – in gotovo tudi druge »veleizdajnike« iz naše skupine – je vpričo svoje zapisnikarice takole zasliševal:

»Vi ste ... (ta in ta)?«

»Da.«

»Omožena?«

»Da.«

»Svoje gospodinjstvo vodite sami?«

»Da.«

»Ne preostaja vam izven poučevanja v šoli nič časa za razgovore s tovarišicami?«

»Ne.«

»Niste se po pouku nikoli udeleževali nobenih tajnih razgovorov z njimi?«

»Ne.«

»Nimate nobenih zvez z ljudmi iz tujih držav?«

»Ne.«

»Prosim, podpišite svoje izjave!«

In vzel je iz rok tajnice popisano polo papirja. Prebrala sem »svoje« izjave – zasliševal me je seveda v uradnem jeziku – in jih podpisala.

»Sie können gehen!«¹

Poklonila sem se in šla.

Nakana jezuitskega narodnega izdajalca se je ponesrečila.

Nekaj mesecev pozneje smo imeli neko dobrodelno prireditvev pri pogrnenih mizah v veliki dvorani Balkana. Sedela sem v večji družbi znancev in prijateljev. Moj mož je nastopal na odru kot solist in v zboru. Imel je bariton čudovito lepe barve. V odmoru je prišel k meni in mi prišepetal:

»Ozri se tja na drugo stran! Glej, žena dr. Žerjava, ki so ga kot srbofila in avstrijskega izdajalca zaprli, sedi tam pri veliki mizi popolnoma sama. Ali bi se ji hotela pridružiti? Kar sram me je, da jo pustijo samo sedeti, strahopetci!«

Moj mož sicer ni bil politični somišljenik dr. Žerjava, toda poznal ga je osebno kakor vse druge slovenske tržaške politike in »prvake« in jezilo ga je, da se je slovenska družba tako potuhnila pred avstrijskim policijskim bičem.

»Seveda se presedem k njej! Le predstaviti me moraš, ker ne vem, če se me še spominja iz Ljubljane. Telovadili sva skupaj.«

»Prav, kar oprosti se tukaj in pridi!«

Storila sem, kakor je želel. Kako tudi ne! Saj sem bila še vedno – očetova hči!

Sedela sem ves večer pri izobčenki. Dognali sva, da sta njen in moj oče oba iz Postojne doma in sta si rodbini sosedni. Tudi na najino skupno telovadbo sva obujali spomine in na skupne znance iz tistih časov.

Ko sva se po koncertu poslovili, mi je prisrčno stisnila roko in se mi zahvalila za družbo z običajno frazo, prišepetala pa mi je:

»Nikoli vam tega ne pozabim.«

Revica! Mnogo je še trpela. Le enkrat sva se po naključju še srečali pri tromostovju v Ljubljani. Njen mož, prvoborec za staro Jugoslavijo, je v avstrijskih ječah in po vojni v napornem, socialistom seveda prav nič naklonjenem, imperialistično usmerjenem političnem delu dobil pljučno jetiko in kmalu umrl. Ne dolgo po tem mu je sledila še ona zaradi iste bolezni v grlu.

¹ Lahko odidete!

Menda je bilo v drugem ali tretjem letu vojne, ko je prišel Ivan Cankar predavat v Trst.

Nekaj tržaških Slovencev, med njimi moj mož, ga je sprejelo na postaji. Okrog poldneva je prišel mož domov, dobre volje in nasmejan.

»Kam pa ste Cankarja spravili?« sem ga vprašala.

»V hišni zapor k dr. Ferfolji.«

»V hišni zapor?«

»Seveda. Pogostili ga bodo, potem pa dobi, dokler ga ne odpeljejo k predavanju, samo en liter vina. Ha! Ha! Prisiliti ga hočejo, da ostane za predavanje trezen.«

Razumela sem. Od govorniškega odra do ječe je bil v tistih časih en sam korak. Bali so se, da Cankar ne zine kakšne prekrepe na račun vladnih krogov in avstrijske zatiralske politike.

Rada bi bila šla poslušat njegovo predavanje, toda nisem mogla, ker so mi skupaj z gospo Maro Rusovo naprtili skrb za bife na čajanki, ki smo jo skrivaj, to se pravi: brez blagoslova oblasti priredili Cankarju na čast v stranskih prostorih hotela Balkan. Ne spominjam se, da bi se bil tiste neuradne čajanke udeležil kdo izmed tržaških političnih »prvakov«.

Ena izmed redkih prireditvev, ki so me tudi spravile v večernih urah od doma in od otrok, je bil klavirski koncert moje sošolke Dane Koblarjeve. Njeno globoko občuteno igranje bi bila poslušala vso noč.

Le enkrat sem jo še slišala igrati in takrat je igrala samo meni. Bilo je že po vojni v Jugoslaviji. Šla sem iz šole po Mestnem trgu in od daleč zagledala pred prodajalno nasproti magistrata Dano. Stala je in nepremično gledala v izložbeno okno, da se mi je kar čudno zdelo.

»Kaj pa si ti tako temeljito ogleduješ, Dana?« sem jo nagovorila.

Zdrznila se je in se ozrla.

»O! Ilka! Ravno prav si mi prišla. Pravkar sem si mislila: Ko bi vsaj kdo prišel, da bi me spremil čez cesto! Ne upam se, več. Vrta se mi v glavi. Pri zdravniku sem bila. No, naj se oprem nate!«

Počasi sva poševno prekoračili trg. Stanovala je s svojim možem pesnikom Pavlom Golio v drugi ali tretji hiši zraven magi-

strata. Spemila sem jo še po stopnicah do stanovanja. Zdela se mi je zelo slaba, česar ji seveda nisem omenila. Pred stanovanjem sem se poslovila, pa ni izpustila moje roke.

»Pridi samo za kratek čas k meni! Potrebujem nekoga. Strah me je biti sama!«

Zadnje besede je izrekla skoraj šepetaje. Mene je zbolelo srce. Spomnila sem se pisma, ki mi ga je nekoč pisala iz Prage na Jesenice. Pismo je bilo zajeto iz najgloblje globine srca. Bilo je iz čudnega bohemskega sveta, meni nerazumljivega, tujega, neurejenega, odbijajočega. Bilo je kakor klic na pomoč, kakor prošnja za tolažilno besedico, za eno samo besedico razumevanja.

Jaz pa – do smrti si tega ne odpustim – se nisem mogla premagati, nisem našla v svojem neizkušnem srcu tiste odrešilne besedice in – nisem odgovorila na njeno odkrito izpoved, čeprav mi je potem še enkrat poslala dopisnico z vprašanjem: »Ali si huda name?« ... Spet sem odlašala z odgovorom, dokler se nisem že preselila v Trst in odgovor ni imel nobenega smisla več, saj niti nisem vedela, kam naj ji pišem.

Na tisto pismo sem se spomnila in rada bi bila svojo nekdanjo brezsrčno nerodnost popravila – vstopila sem, čeprav me je doma čakalo kuhanje kosila.

Nekaj splošnih osebnih zadev sva brž preklepetali, potem se je Dana ponudila:

»Zaigram ti nekaj. Povej, kaj ti je najljubše!«

»Oh, ne, Dana! Saj vem, da te bolijo roke!«

»Bolijo me, če igram ali ne. No, povej! Kaj?«

»Beethovnovno deveto – ampak nočem, da bi trpela bolečine zaradi mene!«

Že je sedla za klavir. Njene uboge bolne roke so pohitele preko tipk...

Rahlo sem jih pobožala, ko sem se poslovila.

»Dana! Pazi na svoje zdravje!«

»Eh!« je zamahnila.

Kar mi je zamolčala, so mi razodele njene dobre kratkovidne oči, ki so se vlažno zasvetile. Zadnjikrat sva se videli.

Pa to je bilo že po vojni. Spet sem za nekaj let prehitela dogodke.

V letih med vojno nisem rada hodila po nepotrebem od doma, ker sem se zaradi bombnih napadov bala puščati otroka sama pri služkinji.

Edini izlet, ki sem se ga v tistem času udeležila, je bil izlet v Dolino in nazaj čez Lonjer. Vso pot sem bila v skrbeh, da se ne bi od kod oglasilo zlohотно, zvonjenju podobno brnenje, ki je vedno pomenilo, da se bližajo letala. In naše stanovanje je bilo v hiši med vojaško bolnišnico in med vojašnico! Ves izlet so mi pokvarile misli na nevarnost, ki sem v njej pustila svoja otroka. Sklenila sem, da otrok nikoli več ne pustim samih pri stari služkinji. Šele ko smo se skozi gozd bližali zatemnelemu mestu, me je minila slaba volja. Razposajeno sem nastavila roke na usta, kakor sva to kot otroka včasih delala s pokojnim bratrancem Elijem, in oponašala sovo, ki se je oglasila v daljavi. Odzvala se mi je in prihajala skozi visoke smreke vedno bliže.

»Hu! Nikar je ne vabite! Bojim se je!« je prosila gospa Beti Pretnar, članica naše stalne družbe.

Zasmejala sem se.

Njen mož, ki je z Gusteljnom korakal za nama, me je strašil:

»Zaletela se vam bo v lase!«

Nagajivost me je zapeljala, da sem še enkrat zatulila na palce v votle dlani:

»Hu - u!« Znala sem jo zares dobro opnašati. To je bila še Elijeva fantovska šola.

Odgovor je prišel že iz neposredne bližine temnih drevesnih vrhov.

»Nehaj!« je zahteval mož resno in odločno.

Ubogala sem ga, kakor vedno, da ga ne bi razburila. Vedno sem delala po njegovih željah. Pa ne morda iz strahu ali iz zastarelega predsodka, da bodi žena možu pokorna. Ne! Dobro sem vedela, da izvira njegova oblastnost le iz ljubosumnega varovanja njegove namišljene moške avtoritete. Saj mi je še pred poroko nekoč pol resno, pol šaljivo zagrozil:

»Ampak hlače bom nosil jaz, da veš!«

Zvedela sem tudi, da se je v družbi intimnih prijateljev večkrat ponašal z mojo neomejeno pokorščino in mehko prilagodljivostjo.

Ljubezen me je res delala mehko in popustljivo in pamet me je svarila pred zakonskimi nesoglasji, ki so se mi vedno zdeli kakor nepreračunljivo nevarna skala, ki se z vedno hujšo močjo vali v dolino. Če jo enkrat sprožiš, je ne ustaviš več... Bodi pametnejša! – sem se vedno svarila – žena mora biti pametnejša od moža!

Toda – nikoli ni zvedel tega – v mojem srcu se je počasi nabiral boleč prezir in jasno spoznanje: močnejši ni tisti, ki z besedami prevladuje, močnejši je tisti, ki zna o pravem času stisniti zobe in utihniti, tudi kadar ve, da ima prav. Prepirala se nisem z njim nikoli. Molčala sem trdovratno tudi na vsako njegovo sitnarjenje. Celó kadar je sredi noči ali šele proti jutru prišel iz vesele družbe domov, sem molče poslušala njegovo govoričenje. Svojih občutkov nisem izdala nikoli z nobeno besedo.

»Reci mi vendar kaj!« se je nekoč razrepenčil nad mojim molkom: »Reci mi baraba, reci mi, kar hočeš! Vse mi je ljubše, kakor tvoj molk! Da bi me vsaj enkrat vprašala, kje sem bil, s kom sem bil – pa nič! Ali te več ne zanima, kod hodim? Me nimaš več rada?«

»Rada te imam, zato te ne bom nikoli ovirala v tvoji svobodni volji. Kakor sva se dogovorila pred poroko, tako naj bo. Če se bo meni kdaj ljubilo, pojdem pa jaz zvečer ven in se vrnem proti jutru. Vem, da mi ne boš branil, kakor jaz tebi ne.«

Molk.

Potem – v očitni želji, da se opraviči:

»Morda misliš, da sem bil kdove kje. Bili smo v –«

»Lepo te prosim, pusti me spati!« sem mirno zahtevala. »Utrujena sem.«

Nekoč ga ob petih zjutraj še ni bilo domov. Skrb mi ni dala miru. Cesta Fabio Severo je bila takrat samotna. Dvorišče vojašnice, Mankočeva lesna skladišča in nekaj ograj samotnih vrtov – kako lahko bi v tem okolju kdo koga pobil, ga izropal in pustil ležati v obcestnem jarku. Bili so pač vojni časi, ljudje razdivjani in fronta le nekaj ur od nas...

Naposled nisem mogla več zdržati. Vstala sem, se tiho napravila, da ne zbudim otroka – takrat je bila starejša hčerka že nekaj mesecev pri starših v Ljubljani – in odšla v sobico, kjer je spala služkinja. Ženska je bila stara že štiriinšestdeset let. Klicali

smo jo »nona«, to je babica, čeprav nam ni bila nič v sorodu. Toda bila je mati enajstim otrokom in stara mati ne vem koliko vnukom.

»Nona!« jo pokličem: »Prosim, vstanite in pojdite k otroku spat! Moram pogledati, kaj je z mojim možem. Morda je kje obležal. Dajte mi svoje ključe!«

Odhitela sem. Tekla sem po temni, široki, tlakovani cesti Fabio Severo in gledala v cestni jarek ob desni strani, dokler nisem pritekla do trga vojašnice. Nekaj časa sem poslušala proti zatemnjenemu poslopju našega »Balkana«, potem sem tekla po drugi strani ceste nazaj. Nikjer nič.

Morda je bil pa v drugem koncu mesta in šel po ulici Coroneo domov? Tekla sem še po tej cesti navzdol, spet nazaj do trga in se ustavila na drugi strani vojašnice. Tedaj sem slišala od »Balkana« sem razposajeno petje in poslavljanje – vmes glas svojega moža in žensko vreščanje.

Oddahnila sem se, obenem pa ustrašila: on bo imel bliže do doma kakor jaz! In vedno hodi hitro in dela dolge korake!

Spustila sem se v dir nazaj po ulici. Ko sem od ulice Ronco pritekla na cesto Fabio Severo, sem ga že videla v razdalji morda trideset korakov prihajati. Stekla sem po ozkem prehodu do hiše, kjer smo stanovali, odklenila hišna vrata – zakleniti jih nisem utegnila – zdirjala v drugo nadstropje in –

»Brž, brž, nona! Zbežite v svojo sobo!«

Vrgla sem plašč na stol in smuknila oblečena pod odejo.

Že je bil v prednji sobi.

Vstopil je.

»Kaj je to?« je jezno potegnil odejo z mene. Zunaj se je širil jutranji mrak. Videl je, da sem oblečena. »Kje si bila?«

»Nono vprašaj!« sem odgovorila užaljeno in se spet pokrila.

Šel je, da vpraša staro služkinjo. In slišal jih je! Kar usulo se je nanj...

Železna volja, ki sem z njo krotila svoje živce, svojo ljubosumnost, svoje nedoločeno sumničenje, svojo grozo, svojo žalost, ga je mučila huje, kakor bi ga bil vsak zakonski prepir, vsak očitek. Nikoli ni bilo med nama nobenih ostrih besed, nobenih surovosti. Pijan, da bi ne vedel, kaj dela, ni stopil nikdar predme. Vedel je,

da se mi pijanec strašno gnusi. Siten pa je bil dostikrat. Njegovo sitnarjenje sem sprejela dosledno z molkom.

Le enkrat samkrat v vseh letih najinega zakona me je – šlo je za njegovo godrnjanje zaradi moje desetminutne zakasnitve s pripravo kosila – potrpljenje minilo in med jokom sem mu naštela vse njegove grehe in primerjala svoje delo v službi in izven nje od zgodnjega jutra do poznega večera z njegovim sicer vnetim delom na štirih zavodih, ampak tudi brezskrbnim pohajkovanjem po kavarnah in gostilnah v vseh prostih urah in dnevih.

»Nisem močna, kakor si ti, a prostih ur sploh ne poznam. Zjutraj vstanem pred teboj, da pripravim vse za kuhanje kosila, pošljem služkinjo nakupovat, napojim in previjem otroka in ti pripravim zajtrk. Ko pritečem eno uro pred teboj domov, spet odpravim najprej otroka, končam kosilo in hitim, da ti pravočasno postrežem. Po kosilu peljem otroka na zrak, nato šivam vse sama zanj in zase, kuham večerjo, okopljem in nahranim otroka in spet likam in šivam do pozne noči. Ti pa prideš iz službe, godrnjaš, če ti tisto minuto ne postrežem s kosilom, ležeš po kosilu s časnikom v roki na divan, zadremlješ, potem pa se odpraviš v kavarno. Po pouku v Glasbeni Matici ali na učiteljišču pritečeš k večerji in tečeš takoj spet v kavarno, v gostilno ali kamorkoli. Ponoči se vrneš in mi brezobzirno kratiš še tisto kratko spanje...«

Takrat me je prijel za ramena in me trdo stresel:

»Ilka! Ilka, nehaj! Nikoli mi nisi nič rekla! Zakaj si na vse molčala? Saj nisem vedel, da sem tak sebičnež! Zakaj me nisi nikoli zmerjala? Vem, vem, nisi se hotela prepirati z menoj. Zdi se mi, da si užaljeno molčala na vse. Morda si me zaničevala! Slep sem bil! Nisem vedel, da sem taka zverina! Zdaj vem, zakaj si bleda, suha in vedno utrujena. Ubožica! Zakaj mi nisi tega že prej povedala? Verjemi, da nisem vedel, kakšen egoist sem! Potrpi z menoj! Saj sem že sit vsega tega, kar ti ni všeč. Sklenil sem že, da se resno lotim študija in napravim izpit za meščanske šole iz slovenščine, zemljepisa in zgodovine. Višje razrede deške šole pri Sv. Jakobu bodo izpremenili v meščansko šolo. Potrebovali bodo za strokovni pouk izprašano učiteljstvo. Ali boš potem zadovoljna z menoj?«

Seveda sem ga od veselja objela in vse hudo je bilo pozabljeno.

Res se je po dveh letih zakona naveličal popivanja in ponočevanja – morda prav zato, ker mu nikoli nisem nasprotovala. Resno se je lotil učenja in v vseh prostih urah do pozne noči sedel pri knjigah. Tiho sem mu delala družbo s šivanjem ali s pisanjem pred seboj. Na njegovo pobudo sem takrat dokončala in uredila svoje prvo leposlovno delo »Pravljice«. Leto prej sem v »Edinosti« že priobčila nekaj podlistkov, med njimi prvi zametek svoje zbirke pravljic »Pravljico s šoških planin« z motivom laškega napada na našo slovensko zemljo.

V tistem času je moj mož kot knjižničar čitalniške knjižnice, ki je bila precej bogata in je imela svoje prostore v »Balkanu«, hotel preurediti to knjižnico v študijsko knjižnico. Dobil je vzorce za kartotečne listke in druge poslovne tiskovine in imel menda že precej pripravljenega. Z menoj o tem ni govoril. Morda me je hotel z dovršenim delom presenetiti. Večkrat mi je bilo žal, da pravzaprav nisem nikoli imela globljih stikov z moževo miselnostjo. On je bil – dasi ne pobožen – vendar veren človek. Vedela sem to, pa se ves čas najinega zakona nisva dotaknila nobenega verskega vprašanja. Le nekoč, v zadnjem letu najine skupnosti, je predlagal nekaj čudnega:

»Ali bi ti bilo prav, če povabim na večerjo našega kateheta?«

»Če ni kakšen nestrpen zagrizenec – prav.«

»Zelo razumen in širokosrčen človek je.«

»No, potem pa le!«

In pripeljal mi ga je in mi ga predstavil.

Katehet J. je bil lep človek, visoke atletske postave, inteligentnega, možatega obraza, svetlih valovitih las in odkritega pogleda. Sklenila sem takoj, da bom krotila svoje svobodomiselne nazore in gosta ne bom žalila z nobeno versko kočljivo besedo.

Pa sem delala račun brez krčmarja. Možakarja sta že med večerjo zašla na široko polje filozofskih vprašanj. Nekaj časa sem mirno poslušala in poizkušala speljati pogovor drugam. Zaman.

Tedaj sem se ujezila in opustila vso obzirnost. Svobodno sem jima odgovarjala in zagovarjala svoje nazore. Kmalu sva bila z gostom v vročem besednem boju. Predebatirala sva skoraj vse verske dogme. Pobijala sem mu jih z zgodovinskimi in naravoslovnimi kakor tudi z logičnimi dokazi in filozofskimi citati, kolikor

sem se jih še spominjala. Oživila je v meni vsa moja pred desetimi leti nabrana tozadevna »učenost«, utrjena že z zrelejšim samostojnim razmišljanjem.

Druga za drugo so se ubogemu človeku drobile dogme pod udarci resnice...

Kristus – bog?

Bil je spočet in rojen, živel in umrl je kot človek. Nikoli ni sam sebe imenoval boga, ampak vedno le božjega sinu – božji otroci pa se po njegovih naukih imenujejo vsi ljudje.

Marija – devica?

Bila je ljubica rimskega stotnika in nezakonska mati Jezusova. Imela pa je z mizarjem Jožefom potem še osem sinov, polbratov Jezusovih, in ne vem več koliko hčera, menda pet.

Kristusova »razodetja«?

Nabral si jih je na potovanjih do svojega tridesetega leta pri budističnih menihih, ki so oznanjali takrat že več stoletij stare nauke indijskega filozofa Budhe. Jezus ni tem starim budističnim naukom dodal nič bistvenega.

Čudeži?

Smešne utvare v hipnotičnem stanju. Tudi dandanes delajo take poizkuse, posebno hipnotizerji in indijski fakirji.

Itd. itd.

Šlo je na tretjo uro zjutraj, ko je gost mojega moža vstal in se poslovil z besedami:

»Iti moram, sicer bi se lahko zgodilo obratno od tega – kar je želel vaš soprog, gospa!«

Molče sem mu podala roko. Kar smilil se mi je. Odhajal je ves razrvan, razburjen in pobit.

Moj mož ga je spremil do hišnih vrat – revež! Izpreobrniti me je hotel!

Ne prej ne pozneje se nisva dotaknila nobenega verskega vprašanja več. Zatopila sva se vsak v svoje delo. On v študij, jaz v pisanje pravljic.

Morda bi bila v tistih mesecih tihega dela srečna, če ne bi bilo vojne, če ne bi nad vsemi prhutale peruti smrti. Kljub moji skriti trenutni sreči se mi je zdel svet brezno, ki so se na njegovem dnu klale zveri.

Od južne fronte so nam grmeli topovi, na severni so še vedno umirali naši možje. Ko sem vsak dan tekala zjutraj v službo, mi je bilo srce polno strahu in groze. Saj sem puščala otroka doma v tujih rokah! In vsak hip so mi lahko spet poklicali moža na fronto.

Kako je le mogoče, da se na mah vsi moški sveta izpremenijo v zveri in se na povelje koljejo s tujci, ki jih nikoli prej še videli niso? Krotko se pustijo gnati v mesnico, čeprav so z vsem oboženi! Kakor sužnji postanejo morilci za tujo korist! Zakaj ne pustijo nikdar site imperialistične požeruhe in njihove nezmožne diplomate, da bi se sami bili za zemljo? Saj jim bo nekoč zemlja lezla v usta kakor nam vsem! Vsi se vrnemo vanjo, iz katere smo izšli . . .

ZAKONCA MED VOJNO

Tesnoba in smrtni strah sta mi neprestano stiskala srce.

Ne zaradi mene, pač pa zaradi moža. Dobro sem se zavedala, da mi ga vsak trenutek lahko spet iztrgajo. In vedela sem, da se tudi on tega le predobro zaveda. V tihih nočeh sem prisluškovala njegovim tesnobnim globokim vzdihom . . . Ne more spati! Boji se, da ga spet pošljejo v strelski jarek – sem si mislila in solze so mi vrele na blazino, pa se nisem upala premakniti, da bi ne vedel, da čujem . . . In če je zaspal in stokal v spanju, sem ugibala, kakšne strašne krvave slike s fronte ga mučijo v sanjah! Vedela sem: doživel je na fronti grozote, o katerih mi ni nikoli pravil, da me še bolj ne preplaši.

Včasih pa mu je le srce zatrepetalo – bilo je 1917. leta:

Razgovor v tihih nočih

»Ali res me ljubiš še?«

»Bolj kakor življenje, vse!«

»In če spet pokličejo me v fronto,
nogo ali roko vzamejo?

Bi potem me še ljubila?«

»Naj obe noge vzemo,
zraven še obe roke!
Da mi le srce ostane tvoje,
da le živ se rešiš iz vojské –
– ne bom tarnala nad srečo.«

Dolgo molčal je na to,
nepremično gledal v noč,
z roko svojo glavo stisnil nežno
si na prsi in zašepetal:
»Nisem vreden te, o žena!«

»Molči, molči, moj najdražji!
Nočem slišati tega!
Ne pustim si vere v tebe vzeti!
Ne pustim si trgati srca
z nožem krute vse resnice!«

Naj vso strahoto, ki je ob koncu vojne zgrmela name, zajamem
v nekaj impresijah (1918. leta):

Nad Trstom tihim, zatemnjenim

*Nad Trstom tihim, zatemnjenim
brni zvonjenje sred' noči.*

»Saj to so aeroplani!«

»Ne skrbi, žena, in zaspil!«

»Nocoj nad nas se dvigajo!

Reflektorji že švigajo! Le glej!«

Ostro pobliski režejo skoz noč.

Že pokajo šrapneli.

»Zdaj! Že ,pikira'!« Nehote

levica seže mi v temo

in dvigne dete speče.

Ga rahlo stisnem k sebi,

odenem hitro ga skrbno

in preko njega zgrabim

za roko še moža:

»Da bomo skupaj pokopani!«

Žvižg bombe! Grom!
Hiša se zamaje,
zidovje poka in drobe se šipe.
Ležišče se zaziblje.
Tresk ruši zunaj stavbe.
»Prva bomba!«
A dih zastane:
»Kam pade druga?« zadrhtim.
Žvižg bombe! Grom!
»Navzdol gre,« mož tolaži,
vendar prisluhne . . .
Pozneje mi pove:
»Le sto korakov dalje prav sinoči
v ulici sosedni
skladišče napolnili so s strelivom.
Če bi zadel ga,
nas vse bi pokopalo . . .«
Desetkrat je še zgrešil.
Dvanajst je žrel po ulici, vrtovih,
zijalo zjutraj proti nebu.

Že se nam je v izmučena srca hotelo vseliti upanje, da srečno prebrodimo vojne strahote. Novice, ki smo si jih prišepetavali na ušesa, so postajale iz dneva v dan trdnejše, zanesljivejše: Rešite se bliža! Bliža se svoboda vseh avstrijskih Slovanov! Že so sklenjeni dogovori za združenje vseh Jugoslovanov!

Toda preden nam je zasijalo sonce, je naše slovenske kraje zatemnel črn oblak: pljučna kuga – »španska gripa«! Zaradi nje so ljudje cepali v smrt kakor muhe. Na tržaškem pokopališču – tako so mi povedali – so se po poteh med grobovi nabirale vrste nepokopanih krst . . .

Z možem sva v tistih dneh le malo govorila. Ni me hotel vznemirjati z novicami o strahotah, ki so grabile po ljudeh. Ni me niti obveščal o smrti tega ali onega znanca. Pozneje so mi njegovi prijatelji pripovedovali, da jim je Gustelj večkrat govoril:

»Kadar gripa mene prime, bo konec z menoj. Moje srce je zamaščeno in ne bo preneslo tako visoke vročine.«

Potem – potem je prišla ločitev.

Pošastno slovo

»Pomagaj, oče, mi, da vstanem!
Le enkrat vidim naj ga šel!«
Molče me je odel in peljal
tja v drugo sobo zatemnjeno.

Ob mrtvem možu pokleknila,
mu blede roko poljubila.
V srce me zbodel hlad je strašni,
hlad bil je oster kot bodalo.

Nagnila sem se nad mrliča.
Še enkrat ustne naj poljubim,
ki milovale so me vedno . . .
Zakaj s teboj umrla nisem?!

»Ne, Ilka!! Misli na otroke!
Na tehle ustnah je zdaj strup!«
Trdno me roka je očeta
objela, varno proč peljala.

In glavici otrok sta mojih
izpod odej mi govorili:
»Saj sva medve tu! Ti si najina!
Le zberi moč! Odženi smrt!

Saj nisi svoja! Kar glej naju!
Odslej edino zavetišče
srce je nama tvoje, mama.
Najina si in medve tvoji!«

Ob strašnem udarcu mi je stala ob strani vsa velika družina tržaških Slovencev. Vse so uredili namesto mene, ki sem se borila s smrtjo. S strahom so znanci, tiho, na ozko špranjo odpirali vrata bolniške sobe, kjer sem ležala z otrokoma, in skozi špranjo so se s pogledom poslavljali od mene, ki sem bila v njihovih očeh že zapisana smrti za »špansko kugo«. Trije zdravniki, ki sem jih bila klicala k bolnemu možu, so se strinjali – kakor so mi pozneje povedali – v sodbi, da umrem še pred njim, saj sem padala iz omotice v omotico in zaradi visoke vročine se mi je bledlo.

Pozneje, ko sem po malem že vstajala, so mi prijatelji in tovariši pomagali urediti, kar je bilo treba. Oče, ki se je moral po pogrebu mojega moža zaradi službe takoj vrniti v Ljubljano, me je vabil, naj čimprej pridem spet – »domov«. Toda nisem se mogla odločiti, da bi se vrnila k staršem. Ali ni bil moj dom tam, kjer je bil možev grob?

Ostala sem v težkih razmerah še tri mesece v Trstu. Lahki so zasedli mesto. Zaman smo čakali, da nam odpro šole. Zmetali so ves inventar naše šole na Acquedottu na cesto in ga zažgali. Po možu mi niso hoteli plačati niti posmrtnine niti pokojnine. Živeti sem morala z obema otrokoma zgolj ob svoji neveliki plači. Trda mi je predla, vendar sem vztrajala, dokler sem mogla.

»Pridi, Trst ni več naš!« je pisal oče.

Jaz pa sem v tistih dneh zaman iskala vedno bolj meglene sledove za potopljeno duševnostjo pokojnega moža. Saj pravzaprav – kakor sem že omenila – nikoli nisem čutila globljih stikov z njegovo miselnostjo. Zaželela sem si tedaj, da bi mogla postati tako naivno verna, kakor je bil nekoč on in kakor sem bila v svojih otroških letih tudi jaz. Pripravljena sem bila zavreči vse, kar mi je narekoval razum, če bi mi kdo pokazal pot nazaj, nazaj v tisto otroško preprostost, v tisto vernost, ki jo je hranil v srcu moj pokojni mož.

Naročila sem, naj sporočijo katehetu J., da ga prosim, naj mi pomaga poiskati pot do vere, kakor je to želel moj mož.

Po posvetu s svojim stanovskim tovarišem katehetom V. Š., zelo zavednim in poštenim Slovincem, sta mi poslala – Tomaža Kempčana »Hojo za Kristusom« ...

Prelistala sem knjigo in jo razočarana odložila...

Kako revno je bilo tisto besedičenje! Kako otročje! Kako – zaostalo!

Spet mi je pisal oče, naj ne odlašam z vrnitvijo v Ljubljano, če hočem dobiti službo, sicer bodo že vsa mesta zasedena.

Še vedno sem se obotavljala. Le starejšo hčerko, ki sem jo po počitnicah obdržala doma, sem peljala spet k staršem, pa se takoj vrnila.

Tedaj so mi povedali znanci, da Lahi naših šol sploh ne nameravajo odpreti in nas bodo razmestili po Italiji. Nisem vedela, ali naj jim verjamem ali ne.

Nekega dne pa pride neki tovariš in mi pove, da vsi odhajajo in da odpelje drugo jutro zadnji vlak železničarjev v Jugoslavijo. Najbolje bi bilo, če bi se jim pridružila in se tako pretihotapila čez mejo brez vseh uradnih sitnosti. Naročil mi je, naj se takoj zglašim v prevozni pisarni železničarjev.

Zdaj z odhodom nisem smela več odlašati. Šla sem s tovarišem k Sv. Vidu v poslopje, določeno za novo šolo, ki ji je bil pokojni mož v zadnjih dneh svojega življenja imenovan za voditelja.

Železničarji, ki jim je bil moj mož do smrti vodja pevskega zbora, so bili takoj pripravljene, da me sprejmejo v svoj transport, le dobiti si moram človeka, ki bi me z vsem mojim premičnim premoženjem vzel kot svojo družinsko članico s seboj. Dali so mi seznam in naslove vseh izseljencev, določenih za tisti prevoz, menda jih je bilo enaintrideset. Raztreseni so bili po vsem Trstu.

In nastopila sem divjo dirko od družine do družine: v Škedenj in k Sv. Andreju, pa k Sv. Ivanu in k Sv. Alojziju, pa v Rojan in v Barkovlje in v Scorcolo Pendice ter s priporočilom nekoga še nazaj k Sv. Jakobu... Vse zaman! Povsod so se izgovarjali, da je zadeva preveč tvegana, da v vagonu nimajo več prostora za moje pohišstvo, da je prepozno, ker nisem priglašena, da bi jih poslali zaradi nedovoljenega tihotapstva v notranjost Italije itd.

Vsa obupana in na smrt utrujena sem se ob osmih zvečer privlekla v pisarno in solze so me oblile, ko sem povedala, da si nihče ne upa toliko tvegati.

»Šta je gospodji?« je vprašal starejši gospod in pristopil.

Povedali so mu.

»Dajte mi seznam!« mi je rekel.

Pozorno ga je prebral in me vprašal:

»Ali ste bili pri stranki v Scorcola Pendice? Ta je vašemu stanovanju najbližja.«

»Bila. Ženska je rekla, da si ne upa in naj vprašam drugod. Bila je zelo neprijazna.«

»Pojdite z menoj!«

Šla sva.

Okrog devetih zvečer sva pozvonila v večnadstropni hiši. Stala sem drugič na tistem pragu.

»O, gospod inšpektor! Klanjam se!« je ženska pozdravila s priliznjeno zavzetim obrazom in zelo globokim poklonom.

»Čujte!« je moj spremljevalec kratko zasekal: »Vzeli boste to gospo s seboj! Je moja sorodnica Ilka Vašte. Rekli boste, da je vaša svakinja in potuje z otrokom v Ljubljano. Ali ste si zapomnili podatke? Odstopili ji boste polovico svojega tovornega voza – saj imate le malo pohištva – in peljali se boste z njo v istem potniškem vozu! Tukaj imate napisano njeno ime, da ga ne pozabite.«

Izročil ji je listek, ki je nanj že po poti napisal moje ime.

»Lahko noč! In na svidenje v Jugoslaviji!« je želel s poudarkom, in šla sva.

»Klanjam se, gospod inšpektor! Klanjam se! Zadovoljni boste z menoj!« se je razlegalo za nama po temačnih stopnicah.

Pred hišo sem se človeško čutečemu Dalmatincu, železniškemu inšpektorju Petroviču, srčno zahvalila in odhitela na drugo stran hriba po samotni široki cesti Fabio Severo domov.

Tam sta me že pričakovala prijatelja pokojnega moža Fran Marinček in France Rus, ki sta mi še isti večer preskrbela voznika in delavce za pomoč pri selitvi ter izvoščka za vožnjo na postajo pri Sv. Andreju. Tovariš Jože Tavčar, ki je stanoval v isti hiši, pa mi je vso noč pomagal polniti zaboje in kovčke. Ob štirih zjutraj, še v trdi temi – bilo je 29. januarja 1919 – so prišli delavci, ob šestih je bilo že vse na postaji, ob sedmih smo se odpeljali iz Trsta proti Goriškemu in Jesenicam.

Saj naglica – kakor sem pozneje zvedela – ni bila tako nujna. Še mnogo Slovencev, posebno državnih nastavljenecv, je prišlo v naslednjih mesecih za menoj. Po nepotrebnem so me tako pre-

plašili, vendar so mi dobri prijatelji storili veliko dobroto, da so me čimprej spravili k staršem, kjer so se mi živci polagoma umirili.

Pustolovščina z mojim iztihotapljenjem bi se bila skoraj slabo končala. Na meji pri Sv. Luciji so preiskali naše vozove. Tresla sem se zaradi nedovoljene izselitve, tresla še bolj zaradi velikega kupa »specialk« in »generalk« ter drugih topografskih kart za celo Slovenijo, ki jih je moj mož, vnet planinec, nekoč zbiral. Tovariš Tavčar mi je pomagal, da sva jih skrila med dvojno dno enega izmed zabojev s knjigami, toda če bi jih bili dobili Lahi, bi mi jih bili pobrali in me – v tistih časih je bilo vse mogoče – še osumili vohunstva. Moj strah je imel pač velike oči. Poleg vsega sem imela med perilom in oblekami skrita vsa živila, ki jih je tedaj moje gospodinjstvo premoglo, in mi jih je nekaj tednov pred svojo smrtjo še moj skrbni mož nabavil v svojem domačem kraju, v zagorski dolini, kjer smo bili v vasi Kisovec pri dobrih znancih nazadnje na počitnicah. Živila pa so bila tisto povojno zimo še dragocena, posebno za nepremožno mater z dvema otrokoma.

No, preiskovanje laške patrolje je bilo kar sumljivo površno. Od zabojev so mi odprli prav tistega z dvojnimi dnom. Toda izložili so le toliko knjig, da so z roko otipali dno. Vojak, ki je vrgeel izloženi kup knjig nazaj v zaboj, je rekel vodniku:

»Niente!«

Našli niso tistega, kar so iskali. Iskali so menda v prvi vrsti orožje. Tega pa nisem imela, in je bil njihov trud zaman. Zato pa je z mize, ki je ob njej slonel poveljujoči »tenente«, izginila usnjena torbica moje »svakinje« z vsemi dokumenti in vsem njenim denarjem in zlatino.

Zagnala je velik vrišč in kljub pomirjevanju vseh sopotnikov tekla na postajno vojaško poveljstvo in se kričé in jokaje pritoževala.

Vsi – najbolj jaz – smo se bali, da najin voz odklopijo in z nama vred zadržijo, da ga še enkrat temeljito preiščejo.

Toda poveljnik je že poznal svoje ljudi. Poslal je stražo po »tenenteja« in ga vpričo vseh ljudi ves razkačen ozmerjal kakor psa. Kar naravnost je zahteval od njega, da naj vrne torbico.

Res se je torbica našla v plašču tatinskega Italijana. Kakor so drugi razumeli, ki so bili italijanščine bolj veščji kakor jaz, laški oficirček ni prvokrat kradel.

Oddahnili smo se. Takoj nato se je naš vlak pomaknil dalje. Pomirili smo se šele, ko smo bili na jugoslovanskih tleh.

Na Jesenicah – otožno sem jih pozdravila po štirih letih in pol, preteklih od mojega ponesrečenega poročnega potovanja – so nas zasukali in ob dveh ponoči se je vlak ustavil na šišenski postaji v Ljubljani.

Oprtala sem si silno velik in težak možev nahrbtnik s štirimi natlačenimi stranskimi žepi – stlačila sem bila vanj vse otroško perilo in oblekice, nekaj tudi svojega za primer, da bi mi vse ostalo Lahi zaplenili. Dvignila sem hčerko, dve leti staro debeluško, in odtavala po zledeneli Bleiweisovi – zdaj Prešernovi – cesti.

Otrok se je prebudil in postavila sem ga na tla, da bi hodil poleg mene. Bila sem po naporih zaradi selitve in po skoraj osem-inštiridesetih urah nepretrganega bedenja, po prebitem strahu in razburjenju skoraj na koncu svojih moči.

Toda otroku je drselo po zledenelih tleh, jokal je in morala sem ga spet nositi. Počivala sem ob vsaki ograji, napravila nekaj korakov in spet počivala. Drselo je tudi meni in moje šibko telo je omahovalo pod dvojno težo. Nikogar ni bilo na cesti, da bi mi bil pomagal, saj je bila noč.

Naposled sem se le nekako privlekla do hiše nasproti deželne vlade, kjer so takrat stanovali moji starši. Trkala sem na vežna vrata, dokler mi jih ni odprla stranka, ki je stanovala v pritličju.

Pustila sem nahrbtnik v veži in odnesla otroka v drugo nadstropje. Na levi strani je bilo na koncu hodnika stanovanje mojih staršev.

Pozvonila sem.

Nič.

Še enkrat sem močno pozvonila.

V stanovanju se ni nič zganilo.

Čakala sem. Spet zvonila, trkala, naposled že kar histerično razbijala po vratih, da je bobnelo po vsej hiši.

Nič. Ali so vsi pomrli? Jih je mar pobrala »španska«? Neizmerna groza mi je stisnila srce.

Menda sem zbudila že vso hišo. Na nasprotnem koncu hodnika so se odprla vrata stanovanja profesorja Pavla Grošlja in njegove žene Karlince, ki je bila nekoč na višji dekliški šoli moja učiteljica francoščine. Njihova pomočnica Julka je stopila vsa zaspana na prag in mi povedala:

»Gospa! Vaši starši so se preselili k teti na Pogačarjev trg.«

»K teti?« sem vprašala vsa obupana, pa vendar tudi z olajšanjem. Izvedela sem vsaj, da so še živi.

»Da. So rekli, da je tisto stanovanje tako veliko, da bodo lahko še vam odstopili dve sobi.«

»Oh, jaz ne morem nikamor več dalje. Kar tukaj na hodniku bom počakala do jutra. Prosim vas le, Julka, prinesite mi nahrbtnik, ki sem ga pustila v veži! Ne morem pustiti otroka samega tukaj.«

»Takoj, samo napravim se. Pridite k nam gospa! Tukaj v mrazu ne morete čakati. Ko se zdani, pojdem z vami do vaših staršev.«

S solzami sem se ji zahvalila. Ko sva stopili v stanovanje, je Julka že klicala gospa iz sobe. Naročila ji je, naj mi ponudi ležišče na otomani v gospodovi delovni sobi.

Položila sem otroka na otomano, sama pa sem, ko mi je Julka prinesla nahrbtnik, sedla poleg ležišča v naslonjač in prekrila otroka in sebe z odejo, ki sem jo imela privezано na nahrbtniku. Tako sem sedela tri ure in – jokala. Živci so me pustili na cedilu. Sama sebi sem se smilila. Vsa strahota minulih tednov je šla še enkrat skozi moje srce.

Ura še ni bila šest, vse v hiši je še spalo, ko sva z dobro Julko odšli. Ona je nesla strašni nahrbtnik – bil je največji, kar jih je pokojni mož mogel nekoč dobiti – jaz pa spečega otroka. Zavili sva po Erjavčevi cesti navzdol. Iz mraka me je pozdravljaj Ljubljanski grad – kakor pred leti, ko sem hodila v šolo – in tam proti jugozahodu nekje je bil Trst, zame najbolj usodni kraj na svetu...

Trst pa ni bil več naš Trst. Bil je daleč za mejo. Polastili so se ga Lahji z velikim kosom prelepe slovenske zemlje vred. Daleč čez Postojno, rojstni kraj mojega očeta, so iztegnili svoje grabežljive kremplje skoraj do vrat Ljubljane.

DELO – NAJBOLJŠE ZDRAVILO

Vrnila sem se domov duševno in telesno strta. Omagala pa vendarle nisem popolnoma. Po pičlem dveurnem počitku sem z naporom vse volje vstala, izročila oba otroka v oskrbo domačim in odšla z očetom na postajo, da sva poskrbela za prevoz mojega pohištva. Šlo je vse po sreči, le eden izmed možakarjev nakladačev je navidezni trdnosti mahagonijevega furnirja preveč zaupal in mirno pokleknil na gladko ploščo omare. Resk! Stena je bila utrta – še danes jo sramežljivo obračam proti zidu.

Potem sem si nekaj dni urejala stanovanje. Mamina sestra, teta Mimi, mi je odstopila dve sobi v stanovanju, ki je imelo štiri velike in dve manjši sobi, velikansko prednjo sobo in vse druge pritikline. Tu – v »kresiji« – sem potem stanovala nekaj več kakor dvanajst let.

Prve čase sem se otepala s strašnim razdejanjem, ki je bilo v meni. Da so mi domači skušali pomagati oskrbovati otroka, morda niti ni bilo dobro za moje duševno stanje. Potrebovala sem stalno naporno zaposlitev. Delo je v duševni razrvanosti najboljše zdravilo.

Že v Trstu sem opazila, da sem pozabila na svoje gorje le tedaj, če sem pri urejevanju denarnih zadev svojega pokojnega moža ali pri gospodinjskih računih bila prisiljena osredotočiti misli na številke. Že takrat sem izvlekla svojo staro Aritmetiko in začela ponavljati račune z učiteljišča. Algebra, ki sem jo v devetih letih že skoraj pozabila, se mi je kmalu kar prikupila. Sklenila sem, da se bom po malem lotila študija za izpit iz matematične skupine za meščanske šole. Sicer mi matematika v šoli ni bila ravno najljubša, vendar se mi je zdelo, da se je treba pri matematiki še

najmanj »guliti« in jo bom poleg skrbi za oba otroka in poleg gospodinjstva še nekako zmagovala, posebno še zato, ker so v matematični izpitni skupini bili poleg matematike predmeti, ki mi niso delali težav: risanje, opisna geometrija in pedagogika.

Oče me je – kakor vedno – razumel. Nekega dne mi je predlagal:

»Ali se ne bi hotela vpisati v polletni tečaj za državno računovodstvo? Maca in Ivo ga bosta obiskovala. Mogoče bi tudi tebi prav prišel, če ne bi mogla dobiti šolske službe v Ljubljani. Spravil bi te k nam na financo.«

Oče je bil tedaj inšpektor na Delegaciji ministrstva financ. In obiskovala sem predavanja iz državnega knjigovodstva, samo da sem bila brez oddiha zaposlena od jutra do večera: zjutraj otroci, gospodinjstvo, popoldne tečaj, po tečaju spet otroci, zvečer študij in pisanje, ponoči pa – ponoči v sanjah bežna sladkost spominskih utvar, v prebujenju pa smrtna grozota resnice...

Takrat me je močno bolela izguba velikega dela slovenske zemlje.

Že odkar so Lahi zasedli naše primorske kraje, me je zanimalo, kdaj in kako daleč so ta svet nekoč zasedli naši pradedi. Nabavila sem si vsa dela, ki sem jih mogla dobiti: imela sem Valvazorja in Dimitza, največ pa sem se naslanjala na Kosovo »Gradivo«. Hotela sem kolikor mogoče verodostojno dokazati naše pravice do zemlje, ki so nam jo vzeli Lahi. Hotela sem naši mladini vcepiti prepričanje, da je ta zemlja že od šestega stoletja dalje naša, in naša mora tudi ostati. Dokazati sem hotela, da so se naši pradedi morali trdo in junaško bojevati za svojo zemljo, *saj bi drugače ne mogli več bivati na njej!* Zgodovina seveda poroča o teh bojih zelo malo, ker naši pradedi niso imeli visoko razvite kulture, niso znali pisati in niso imeli kronistov kakor stari Grki in Rimljani. Toda bolj kakor vsi kronisti, vsi napisani dokazi, je potrjevalo in še vedno potrjuje naše lastništvo do te zemlje – vse Beneške Slovenije in vsega Primorja ob obeh bregovih Soče – naše ljudstvo, naša kri, pa najsi bi bilo v zadnjih desetletjih potujčeno ali nasilno pregnano iz tistih krajev.

Strastno sem se zagrizla v študij naše davne preteklosti. Zdelo se mi je, da moram po svojih skromnih močeh vsaj nekaj pri-

spevati k obupnemu boju, ki so ga bili naši zaslužnjeni rojaki pod tujim gospodvom. Sklenila sem, da z obširno povestjo o bojih naših davnih pradedov podprem njihov boj zoper domišljave zatiralce.

Seveda me je v tistih časih mučila tudi skrb zaradi službe, saj sem bila po moževi smrti edini hranilec svojih otrok. Le nerada bi se bila ločila od svojega učiteljskega poklica. Za pisarniško službo se nisem mogla prav ogreti, čeprav sem se počasi sprijaznila s študijem državnega računovodstva. Šolsko delo, delo z živim materialom, je ustvarjalno delo in vsekakor zanimivejše kakor prekladanje mrtvih števil.

Izpita iz računovodstva nisem šla delat, ker sem medtem dobila zagotovilo, da bom jeseni nastavljena na novo ustanovljeni meščanski šoli pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Dotlej sem dobivala še plačo kot učiteljica cirilmetodovih šol.

V jeseni smo s šolo res začeli. Ob popoldnevih pa smo vse leto imeli tečaj za meščanskošolske učitelje – učenja in pripravljanja več kakor preveč. Ko sem stanovala sredi mesta, sem morala vsak dan voditi svoja otroka na izprehod. Njuno zdravje zaradi mojega študija ni smelo trpeti. Če mi je preostala zvečer kakšna prosta urica, sem jo porabila za pisateljstvo ali za študij. Takrat je nastajala moja druga knjiga »Mejaši«. Pravzaprav sem pripravljala trilogijo. »Zaklad v Emoni« naj bi slikal prihod Slovencev v naše kraje, »Mejaši« bi vsebovali boje naših pradedov z Langobardi, »Svet v zatonu«, pa bi obsegal zamiranje staroslovenskih običajev in prodiranje tuje kulture v svet naših prednikov.

Toda čez dve leti so se moji starši, po očetovi upokojitvi, preselili po osemindvajsetih letih zopet v Novo mesto, kjer je oče dobil mesto bančnega dirigenta. Mama je bila takrat že močno bolna. Ker je bil staršem potreben denar za selitev in druge reči, sem pograbila tisti del svoje trilogije, ki je bil najbolj dodelan, namreč »Mejaše«, in jih spravila v denar. Morda sem prav »Mejaše« izbrala tudi zato, da dokažem naše pravice do zemlje, ki so se je Lahi v tistem času krivično polastili, kar me je, kakor sem že povedala, hudo potrla in peklo.

Moja mati ni dolgo vnovič uživala spominov na mladost v svojem rojstnem kraju. Že čez dve leti je umrla v Slančevi hiši, kjer so starši najeli tri sobe v ogalnem stanovanju.

V tistih časih, dokler je še živel moj oče, sem hodila z otrokoma redno vsake počitnice v Novo mesto. Oče je po materini smrti še nekaj časa stanoval v hiši, ki je bila nekoč last advokata Slanca, dobrega znanca pisatelja Trdine. Pozneje se je preselil v mestno hišo nasproti drevoreda. Medtem ko je bil oče ob dopoldnevih v službi, sem hodila z otrokoma v kopališče na Krko, kjer sem ju že zgodaj navadila plavati. Z užitkom sem gledala mlajšo hčerko, kadar je tekmovala v plavanju in se tudi najbolj širokoustnega plavača ni ustrašila. Spominjala sem se podobnih lastnih podvigov, ko sem bila v njenih letih. Na travniku, kjer stoji zdaj novo kopališče, sem se s hčerkama rada igrala roket na veliko razdaljo. Za moje občutje je bila to najlepša sprostitev vseh sil, ki so mi še ostale od nekdanje sistematične telovadbe.

Popoldne sem zahajala z otrokoma na Marof, ob slabem vremenu pa sem študirala ali pisala doma. Po šesti uri, ko je oče prihajal iz službe, smo se dostikrat shajali s stalno očetovo družbo ob »balinanju« na dvorišču Ferličeve gostilne pod Marofom. Tu sem – kakor v svojih deklških letih – spet še dosti uspešno uveljavila svoje »pobovske manire«, kakor je včasih rekla moja pokojna mati.

Mnogo sem takrat z očetom in otrokoma kolovratila po novomeški okolici in si ob takih prilikah ogledala tudi nekaj gradov, kar sem pozneje s pridom porabila pri svojem pisanju.

Pretresljivo močne vtise o zadnjih sledovih in popolnem propadu fevdalne dobe sem odnesla s teh ogledov. Naj jih le nekaj navedem:

Hmeljnik, ki se je na koncu trškogorskega hrbta mogočno razgledoval po naši Dolenjski, nam je razkazal grajski upravitelj, ki je bil v poslovnih zvezah z očetom oziroma z novomeško podružnico takratne trgovske banke. Pričakovala sem lepo urejene, razkošno udobne grajske sobe, saj je bil lastnik gradu baron Vamboldt baje premožen človek, ki je imel tudi na Češkem velika posestva. Toda močno sem bila razočarana. Prostrane in precej nizke sobe so bile zelo revno opremljene, na pol prazne. V zakonski spalnici sta stali pod polico ob zidu dve dolgi vrsti neverjetno dolgih in ozkih ženskih in moških čevljev, edino »bogatstvo«, ki sem ga opazila v vseh sobah gradu. Ogalna soba je bila učilnica. Bila je prav tako gola in na pol prazna. V njej je na

stojalu stala tabla, zraven miza in stoli, na nizki omari globus, na steni pa je viselo nekaj slik za pouk. Čez goli tlakovani hodnik smo prišli v bivšo viteško dvorano, ki je bila ob strani, kjer je imela okna, opredeljena z dva metra visoko leseno steno s štirimi vrati.

»To so spalnice barones,« je pripomnil upravitelj in odprl ena izmed vrat. »Vse štiri so enako opremljene.«

V približno trikrat tri velikem prostoru je stalo surovo rjavo prepleskano pohištvo iz mehkega lesa, očitvidno izdelek kmetiškega mizarja: v kotu postelja z nočno omarico, pred oknom miza s stolom, za vrati obešalnik za obleke, sredi sobe na tleh pa dober meter široka pločevinasta skleda in sredi nje navadna vrtna škropilnica za »tuširanje« ... Neverjetno revno! In vse štiri »celice« so bile res do pike enako opremljene.

Name je ogled Hmeljnika porazno učinkoval. Zdaj štrle njegovi prazni ožgani zidovi proti nebu in oznanjajo konec vsakega izkoriščanja brezdelnih lenuhov nad izmozganim delovnim ljudstvom. Konec vse »imenitnosti« fevdalcev.

Za svoj roman »Upor« sem si že po očetovi smrti ogledala grad Pogance, ki je bil takrat Langerjeva last. Kakor je bil Hmeljnik prazen in revno opremljen, tako so bile Pogance prenatrpane z bogatim, seveda že obledelim pohištvom. V salonu je bilo natisčenih ob stenah in po sredi gotovo pet ali šest garnitur z mizicami, zofami in naslonjači. Po omaricah so se lesketale dragocene in nedragocene nesmiselne drobnarije, največ iz porcelana. Na stenah pa je visela množica slik, nekaj dobrih oljnatih, še več pa prav slabih potemnelih, ki bi jih človek prisodil kakšnemu popotnemu mazaču.

Le velika spalnica junakinje mojega romana, lepe Izabele Langerjeve, ki je za časa Francozov rešila Novo mesto pred kazenskim požigom zaradi upora, je bila kakor pred sto petdesetimi leti še opremljena po izbranem okusu nekdanje gospodarice tega gradu. Vendar se je tudi v to bogato sobo s pozlačenim pohištvom, oblazinjenim z brokatom svetlo rožnate barve, naselila znanilka propada: obledelost. Zdaj je grad pogorišče. Nekdanje gospodarje je vzela vojna vihra.

Po drugi svetovni vojni ob času študij za moj roman »Izobčenec« sem srečala najpretnesljivejši dokaz resničnosti propada

vseh gospostev v naši državi. Obiskala sem požgani in deloma popravljene grad Tolsti vrh, ki je bil nekoč lep in skrbno opremljen dom Trdinovega prijatelja graščaka Rudeža. Le spoštovanje do zavetišča pisatelja bajk o Gorjancih bo deloma porušeni grad otelo razpada. Takrat, ko sem si jaz ogledala poslopje, so bile komaj strehe popravljene. Tla v sobah, opremljenih z dragocenim renesančnim in bidermajerskim pohištvo, rešenim ob požaru, so bila še nepokrita in obložena z grobim rečnim prodom. Iz tega okroglega kamenja se je že namlel gost prah, se dvigal ob vsaki hoji po sobi s tal in sedal v debeli plasti na opravo, na lepi bidermajerski svileni brokat in v roznate renesančne rezbarije. Kaj se hoče! Za vzdrževanje tolikšnega poslopja je potrebnih precej delavnih rok. Tu pa ni nikogar razen starega upokojenca inženirja ekonomije (ali gozdarstva), vdovca Rudeževe vnukinje, ki se brez služinčadi muči z vsem ostankom nekdanjega velikega gospodarstva in gospodinjstva. Sprejel me je v delovni obleki z modrim platnenim predpasnikom in z dvema vedroma vode v izdelanih žuljavih rokah. Očividno je hotel napojiti živino v hlevu, oddaljenem kakšnih dvesto metrov od gradu.

Prijazno je odložil delo in mi razkazal ves grad, ki so mu bili temelji postavljeni baje ob času, ko je mongolski vladar Džingiskan navalil v Evropo. O tem priča še letnica nad ječo v najstarejšem grajskem stolpu, na kar me je opozoril inženir.

Predstavil mi je hčerko in tri vnukinje, ki so začasno bivale pri njem na počitnicah in mu za nekaj tednov odvzele skrb za najnujnejša gospodinjstva dela. Otroci – najstarejša dvanajstih, najmlajša štirih let – so govorili le francoski, ker so bili vzgojeni v Belgiji, kjer je bil njihov oče v službi. Hočeš nočeš sem morala zbrati vso svojo revno francoščino, da sem se pogovorila z njimi.

Z občudovanjem in tihim spoštovanjem sem ob slovesu stisnila žuljavo roko nekdanjemu gospodarju gradu, ki se je tako pogumno vživel v novi čas in v vlogo delovnega človeka, ki se muči od zore do mraka – zakaj? Le zato, ker ga je strah oditi kot brezdelni brezdomec v svet in ker se je vse njegovo srce v dolgih desetletjih navezalo na tisti lepi košček naše zemlje.

DELO JE STRAST

Starši so bili še v Ljubljani, ko sem se pripravljala za izpit učne usposobljenosti za meščanske šole. Hotela sem ga opraviti kolikor mogoče dobro, da popravim vtis, ki sem ga napravila na učiteljišču z izpitom učne usposobljenosti za osnovne šole. Takrat – prvo jesen v Trstu – sem bila tako zaljubljena, da se za tisti izpit sploh nisem prav nič pripravila in seveda tudi prav nič znala nisem. Profesorji so »pogruntali«, kaj mi je, in me milostno – glede na moj sloves nekdanje najboljše učenke – redovali z redom »zadostno«. Na to sem tudi – nesramnica! – računala. Pri meščanskošolskem izpitu pa sem temeljito popravila ta greh. Znala sem tako, da so se mi profesorji kar smejali.

Med študijem za izpit pa nikakor nisem zanemarjala študija za svoje zgodovinske romane. Takrat je Umetnostnozgodovinsko društvo priredilo več ogledov po Ljubljani in tudi več poučnih izletov po Sloveniji. Rada sem se jih udeleževala. Zanimale so me umetnine in njih ustvaritelji starejši in novejši umetniki. Iz tega zanimanja so se porodile moje »Umirajoče duše«, roman o nežnočutnem slikarju Metzingerju in precej manj rahločutnem, pa umetniško velikem kiparju Robbi. S to knjigo sem napravila svojemu dragemu očetu v zadnjem letu pred smrtjo veliko veselje. V roman sem vpletla nekaj vraževernih običajev, posebno še realistični opis tedanje smešno drastične velikonočne procesije, ki so jo menda nekatere naše pobožne duše imele za izbruh moje lastne pobožnosti – in so v tej zmoti klerikalci med drugo vojno brez moje vednosti kupili od založništva menda dvesto iztisov moje knjige in jih opremili kot »svojo« izdajo.

Zdaj se temu smejem. Takrat pa sem bila jezna in zaletela sem se v Tiskovno zadrugo in zahtevala od poslovodje Šarabona pojasnilo, kako so mogli to brez moje vednosti dovoliti. Odgovoril je, da ne more nič za to, če kdo pride in kupi kar dvesto izvodov.

Kaj sem hotela! Zlomiti so hoteli pač moj kulturni molk. Potolažila sem se, da jih bo vsak izpregledal... A zdajle sem spet segla za mnogo let naprej.

Na enem omenjenih umetnostnozgodovinskih izletov smo si ogledali v Krškem tudi kapucinski samostan – to se pravi: so si

ga ogledali, namreč moški udeleženci izleta, ženske smo morale zaradi klavzuro čakati v govorilnici.

Ker sem se zanimala za motiv iz samostanske kronike, ki sem ga bila našla v Schumijevem »Archivu« in ga potrebovala za roman »Vražje dekle«, mi je prior samostana prinesel kroniko v govorilnico – ne da bi bil slutil, da nameravam uporabiti zgodovinski motiv za opis dogodka, ki menihom ni bil v čast – sežig nedolžne »čarovnice«! Jaz pa – nehvaležna ženska – se nisem zadovoljila s priorjevo uslugo. Komaj je menih z moškimi izletniki odšel skozi vrata govorilnice v notranji samostan in so koraki na notranjem hodniku utihnili, sem tiho odprla vrata in – o, strašen sacrileg! – prestopila klavzuro in se brž razgledala po samostanskem hodniku. Stekla sem tiho kakor miš do ogla, si ogledala, kje je refektorij, kje kuhinja, kje so celice menihov – drugega nisem potrebovala – in brž sem smuknila nazaj. Pobožne soudeleženke izleta so me v govorilnici sprejele s preplašenimi in očitajočimi očmi, saj sem po njihovem mnenju s svojo nevredno žensko nogo onečastila klavzuro kapucinov in bi bilo treba za menoj počistiti, pokaditi in spet blagosloviti samostan...

Dosegla sem, kar sem hotela. Pri pisanju romana sem se lahko svobodno gibala po samostanskih prostorih.

Za roman o Valvazorju sem si morala ogledati tudi grad Bogenšperk, takrat last kneza Windischgraetza. Njegov pravni zastopnik odvetnik Mazek iz Litije, katerega hčerka Zora je bila moja učenka, je posredoval, da so mi zelo ljubeznivo razkazali ves grad. Knez mi je z nekoliko posmehljivim nasmeškom pripovedoval o svoji teti kneginji Meklenburški, ki je imela »manijo izkopavanja« in odnesla iz naših krajev precej dragocenih starin. Ona je tudi odkopala v gradu Bogenšperk star hodnik, pod katerim so našli ječo z okostji cele družine: očeta, matere in otroka. Kaže, da viteški lastniki gradu pred Valvazorjem niso bili do svojih sovražnikov posebno »viteški«, se je norčeval knez... Valvazorjeva delovna soba je bila ob času mojega obiska še lepo ohranjena in taka, kakor jo v romanu opisujem.

Vendar sem pri tistem romanu pred tiskom doživela še veliko razočaranje. Ko je bil roman že prodan založbi, sem ga morala samo zato, da bi imela knjiga čim manjši obseg in bi bil tisk tem cenejši – krajšati in spet krajšati. Črtala sem cela poglavja – štiri-

krat je bil zaradi tega pri meni odgovorni urednik profesor Mole. Nanj je pritiskal gospodar založbe profesor Breznik, da spravi knjigo s približno štirinajstih pol na – pet pol! Ali ni bilo to pravo »vandalstvo«? Vendar sva, kakor je rekel urednik, ukanila stiskaškega gospodarja za štiri pole. Delo je bilo tako okrnjeno le za pet pol, kar se mu je seveda tudi poznalo in me to še danes jezi.

Kljub vsemu je imelo moje »Vražje dekline« tolikšen uspeh, da je moral katehet na meščanski šoli v Krškem – kakor mi je povedal tamkajšnji ravnatelj – že prvi dan, ko so prišle knjige Vodnikove družbe v Krško, zapleniti v šoli enajst izvodov, ki so jih učenci brali pod klopmi. In to je večji uspeh, kakor bi mi ga mogla priznati najbolj ugodna kritika.

Ne vem, katerega leta je to bilo, toda stanovala sem še v »kresiji«, ko sem nekoč prav pred hišnimi vrati srečala svojega nekdanjega »komunističnega učitelja« inženirja Gustinčiča. Nena doma sva stala drug pred drugim in sprožila sem vsa vesela roko proti njemu. On pa je z resnim obrazom zagodrnjal:

»Nevaren človek sem postal! Iz ječe prihajam in stalno me zasledujejo.«

»Oh, kaj mi je to mar!« sem prijela za njegovo roko. »Dobrega znanca bom pa vendarle smela pozdraviti!«

Oči so se mu toplo zasvetile in stisnil mi je roko. Po kratkem razgovoru sva se ločila.

Mnogo let pozneje, bilo je po osvobojenju, sva se še enkrat videla. Predaval je v dvorani na Trgovski akademiji, zdi se mi, da o svojem bivanju v Sovjetski zvezi in o razmerah v njej. Takrat sem mu zadnjikrat segla v roko. Pa bilo jih je toliko okrog njega, da sva spregovorila komaj nepomembni pozdravni stavek. Zdel se mi je razmišljen in tuj, ne več tako prisrčno »pokroviteljski«, kakor se mi je kazal še v Trstu, kjer je potrpežljivo dopolnjeval in razjasnjeval moja zmedena svobodno socialistična naziranja. Seveda je minilo vmes več kakor trideset let, še čudno, da se me je še spominjal. Gotovo ni vedel, da so njegovi nauki padli nekoč na plodna tla.

Tako globoko kakor on je glede politike vplivala name morda samo še Lojzka Štebijeve. Še jo vidim v njeni prijetno domači starinsko opravljeni sobi, v veliki stari hiši na takratni Dunajski

cesti, kako mi sedi nasproti pod zasenčeno lučjo in mi njene spretno roke pripravljajo čaj. Primakne mi stekleno posodico s surovim maslom in vmes nekaj pripoveduje – ne vem več kaj. Meglen spomin mi pravi, da me je bila takrat pregovarjala, naj prevzamem neko delo – ne vem več, kje in kakšno. Zdi se mi pa, da mi je bilo hudo, ker ji nisem mogla ustreči. Skoraj se mi nekaj sanja o uredniškem delu, ki se zanj nisem mogla ogreti. Ampak z vso gotovostjo tega ne morem več trditi. Morda je šlo tudi za kakšen članek z določeno vsebino? Naročene članke sem sovražila. Rušili so mi harmonijo mojega pisateljskega dela. Če sem le mogla, sem se jim izognila... Res se ne spominjam več vsebine najinega razgovora z Lojzko Štebijevo. Spominjam se samo njenih lepih, skoraj belih, rahlo naravno kodrastih las in njenega prikupnega pogleda, ki mi je prodiral v srce.

Ne vedela bi več povedati, kaj se je v razvoju mojega socialističnega mišljenja pod vplivom Lojzke Štebijeve podiralo ali gradilo v meni, vem pa, da sem iz njenih predavanj, iz njenega pisanja in iz pogovorov z njo sprejela marsikaj dobrega in za razvoj človeka-socialista potrebnega. Zaupala sem ji kakor malokomu, izmed vseh javnih delavk, ki sem jih kdaj spoznala, sem jo imela najraje.

V času, ko je še živel moj oče, je prav malo manjkalo, da nisem zdrknila v strankarsko past, ki bi me bila morda do kraja pogoltnila. Takrat je bilo na naši šoli razpisano mesto ravnateljice. Trikrat mi je zaradi tega pisal oče – hotel mi je po svojih pojmih dobro – in mi prišel naposled osebno prigovarjat, naj vložim prošnjo za to mesto, češ da za tako mesto niso potrebna leta, ampak pamet. Obljubiti sem mu morala, da potem, ko prošnjo oddam, stopim k ministru dr. Žerjavu in ga prosim, naj mojo prošnjo podpre.

»Prepričan sem, da dobiš to mesto, saj se je Gustelj poznal z dr. Žerjavom in njegovo ženo.«

O, prepričana sem bila o tem tudi jaz, toda... Dolgo sem odlašala. Spet me je opomnil oče. Tedaj sem se odpravila na pot, ki se mi je tako upirala, saj se mi je ravnateljsko delo že samo na sebi zdelo zoprno, suhoparno uradniško, netovariško, policijsko nadzorovalno, prav nič plemenito, vzgojno neustvarjalno... Ampak

že sem stala v široki veži hiše nasproti univerze, kjer je stanoval minister dr. Žerjav – tedaj sem se vzravnila, se zasukala in odšla – trdo in odločno, da sem se pozneje sama sebi smejala.

Ne in – ne! Spomnila sem se na prizor, ki je bil takrat zelo značilen za moj odnos do tovarišic na šoli. Stara sem bila menda okrog dvaintrideset let, ko sem nekoč pritekla po hodniku, kjer je bilo zbranih pet do sedem tovarišic v živahnem razgovoru. Ko sem se približala, so vse umolknile. V šali sem jih ogovorila:

»Pa ne da bi bile mene obirale, ker ste vse hkrati utihnile!«
Molk in zadrega in – hladni pogledi.

»Kaj pa sem zagrešila? Zelo rada bi vedela!«

»Nič,« je zinila ena izmed njih.

»No, ti bom pa jaz povedala,« se je oglasila tovarišica, ki svojega mnenja po navadi ni skrivala: »Govorile smo o tem, da si ti vsa drugačna kakor me. Nas je življenje nekako odrinilo, zapostavilo. Tebi pa je dalo vse: ljubezen, moža, otroke, pisateljski dar. V tvoji zunanosti je nekaj, kar priteguje moške poglede, kamor prideš. Za nas se nihče ne spremeni. Vse smo neporočene.«

»Oh! Pojdite no!« sem vsa rdeča zamahnila in zbežala v svoj razred . . .

Zdaj pa naj bi se jim vrinila na čelo!

Brrr!

Ne!

Prvič: sem bila na zavodu druga najmlajša.

Drugič: intrige podrejenih in »sekature« nadrejenih – kje je potem moj mir, moje duševno ravnotežje, moje pisateljstvo? . . . In to poleg moje prevelike občutljivosti!

Tretjič pa: neizbežno je čakalo name – strankarsko brezno! *Kje je bila potem moja svoboda?*

Z grozo sem se zavedela, da sem hotela poteptati ves svoj ponos. Skoraj bi bila zlezla med »režimovce«, se pravi med vladne podrepnike – jaz, ki so me imenovali »rdečkarico« zaradi mojih ostrih kritik delavskih razmer v trboveljskih rudnikih, kjer je služboval moj brat kot inženir in nazadnje kot rudniški direktor v Zagorju. Spominjam se na primer, da mi je nekoč s ponosom kazal novo žičnico v Trbovljah, jaz pa sem pokazala na visoka, začrnela, do streh vlažna delavska stanovanjska poslopja in rekla:

»Toliko denarja pa rudnik še ni imel, da bi bil ta škandal spravlil s sveta?«

Nekoč me je brat peljal v rudnik, ker sem hotela videti rударje pri delu. Preobleči sem se morala v moško obleko in dvigalo nas je zapeljalo v tisti grozljivo čudni podzemeljski svet. Z bratom sva vsak s svojo svetilko lezla skozi rove z dolgimi svetlikajočimi se lužami do razpotja in po spolzki črni lestvi še niže in prav do konca, kjer je brlela rudarska svetilka in je v njenem slabem svitu stal do pasu gol rудар z vrtalnim strojem. Strahovit ropot svedra je udušil najino približevanje. Šele ko sem stopila tik zraven, se je mož ozrl.

»Srečno!« sem ga pozdravila in vsa pretresena opazila njegov izmučeni blede obraz, poln potnih srag. Po vsem golem telesu mu je lil pot, saj mu je stroj neusmiljeno stresal sleherno nabreklo mišico. Z grozo sem pomislila, kako vpliva to ure dolgo stresanje na srce, na pljuča, na vse organe, posebno še na dele glave, na možgane tega trpina, in sočutno sem mu pogledala v oči, in zaskrbljeno odkimala, češ kako moreš to zdržati! Tedaj me je mož razumel in blede, začrneli obraz se je zganil v nasmehu, podobnem kratkemu pačenju in – že je mrtvaško blede obraz spet drgetal ob strašnih tresljajih stroja...

Z bratom sva se vrnila.

Ko naju grmenje stroja ni več dosegalo, sem rekla še vsa pretresena:

»Saj ni mogoče, da bi človek takšno delo dolgo zdržal!«

»Seveda ne!« je pritrdil brat.

»Ali ne morejo iznajti kakšne priprave, ki bi namesto človeka držala sveder?« sem se zgražala nad nesramnim uničevanjem živega »materiala«.

»Za enkrat še ne,« je odkimal brat.

Še dolgo, dolgo me je zasledovala podoba tistega trpina.

In kadar sem se s hčerkama v rudniški kočiji vračala po dolini proti postaji in so se nam umikali ljudje na rob ceste, me je bilo sram. Zdelo se mi je, da vidijo tudi v meni enega tistih, ki mirno gledajo zviška na njih in njihovo trpljenje. Vedno sem imela neprijeten občutek, da bi mi po pravici lahko priletel kamen v glavo. Kar prav mi je bilo, kadar sem se mogla peljati »kot navadna smrtnica« z avtobusom po dolini. Mojima otrokoma je bila seveda

taka voznja v gneči manj všeč, kljub temu, da sem ju vedno vzgajala k skromnosti in tovarištvu, včasih z večjim, včasih z manjšim uspehom.

Glede tega se še spomnim na nekaj posledic takšne vzgoje svojih otrok.

Hodili sta v prvi osnovni razred – Savo sem zaradi naglušnosti pustila še eno leto doma, da je počakala na Zlato – in seveda sem ju preskrbela z vsemi šolskimi potrebščinami.

Pa se je kmalu pričelo:

»Kje pa imaš svinčnik?«

»Jakulinovi sem ga dala.«

»Zakaj pa?«

»Njena mama nima denarja, da bi ji ga kupila. Saj imam jaz še starega doma.«

In tako se je nadaljevalo: malica, peresnik, peresa, radirke, pa tudi robček, celo čepica in rokavice... zdaj eno, zdaj drugo je izginilo – iz usmiljenja? Ne, že prav iz vedno močnejšega socialnega zavedanja! Oni nimajo – jaz imam – še dvojno!

Kaj sem hotela? Saj sem jih bila sama tako učila.

Res kot učiteljica z dvema otrokoma nisem imela nikoli previsokih dohodkov, vendar – kdor reče A, mora reči tudi B. Saj nisem mogla z eno roko zidati, z drugo pa podirati!

Imela pa sem zadoščenje: opazila sem, da padajo moji nauki na plodna tla. Hčerki sta postali radodarni in ostali skromni in bili taki do konca svojega šolanja – skromni seveda le, kolikor je bilo prav. Ponižna pravzaprav Zlata ni bila nikoli, ker je v tem tudi nisem vzgajala. Vedno sem jo učila, naj odločno zavrača krivico. V četrtem razredu osnovne šole na »Mladiki« je na primer imela prevzetno sošolko, vzgojeno v svetu domišljavih »odličnikov« – rekli smo jim »frakarji« – tedanjih meščanskih liberalnih krogov. To dekle – bilo je največje in najmočnejše pa tudi najbolj razvajeno v razredu – je imelo grdo navado, da je v odmorih v odsotnosti učiteljice tolklo součenke s knjigo po glavah. Moje Zlate se dolgo ni lotila, morda zato, ker je bila tudi močna in spretna.

»Če bi kdaj udarila tebe, jo preklesti, kolikor jo moreš! Naj ne misli, da ima zaradi svojega očeta v šoli kaj več pravic kakor vse druge!«

Morda se bo kdo zgražal nad takim naukom, ki ga je mati učiteljica dala svojemu otroku. Ampak takega načela sem bila pač že od nekdaj: zob za zob! Tožarjenje in klicanje višjih inštantc na pomoč se mi je zdelo vedno poniževalno. Svoje učenke in učence sem vselej takoj odvadila tožarjenja na prav preprost način: obdržala sem jih pri tabli in zastavila nekaj težjih vprašanj ali pa sem grešnika naravnost nahrulila kot tožljivca, ki bo drugič dobil »počen groš«, da so se mu vsi součenci smejali in so razumeli, da smejo priti k meni s tožbami le, kadar je kdo v resni nevarnosti, da zaide na slaba pota – kakor sem jim razložila vedno, kadar sem dobila nov razred predse.

Tista Zlatina součenka – Breda ji je bilo ime – je nekoč res udarila Zlato po glavi. Zlata pa plane, ji iztrga knjigo iz rok in domišljavko po vseh pravih naklesti – vpričo učiteljice, ki je prav takrat stopila v razred . . .

Seveda je iz tega nastala velika reč. Vsega je bila kriva Zlata, ki je surovo tolkla po nedolžni Bredici, dokler ni prišla v šolo Zlatina mama, ki je vso stvar pojasnila. Odtlej je bil mir, ker je razredničarka bila sicer dobra učiteljica.

Moja hčerka pa je že takrat odnesla iz vse zadeve mržnjo do domišljavih buržujskih otrok, ki so imeli zaslonbo v »imenitosti« svojih staršev. Ta mržnja je postala v njej podlaga za poznejše njene odnose do tedanje družbe. Gotovo sem te odnose podprla zavedno tudi sama, ker sem prav v tistem času dvakrat odklonila vabilo, naj pripeljem svoja otroka na plesne vaje v znano društvo »Atena« . . . Ne, med »frakarske« otroke ju ne dam – sem se odločila in pri tem ostala.

Takrat, ko sem se ubadala z nevšečnostmi krajšanja »Vražjega dekleta«, sem bila že sredi študija za »Roman o Prešernu«. Poleg tega smo v tistem času ustanovili za doraščajočo mladino list »Razori« in so – čeprav sem se zaradi drugega dela prav resno branila – naložili meni, da napišem uvodno povest. Tako sem pozneje pisala kar dve stvari hkrati: vsak večer »Prešerna«, enkrat v mesecu pa sem se okrog dveh ponoči ločila od tega romana, ki sem v njem vsa živela, in z nejevoljo pograbila za nit svoje povesti v »Razorih« – »Zaklad v Emoni«, ki sem ga kot prvi del

trilogije o starih Slovenih zasnovala že pred leti. Pisala sem tako nadaljevanja navadno od dveh ponoči do petih ali šestih zjutraj – ni čudno, če sem pri takem pisanju brez prepisov delala napake z zamenjavanjem imen, s ponavljanjem že napisanega in druge – narisala sem zraven še ilustracijo, skuhala otrokoma zajtrk in tekla neprespana v šolo. Spotoma sem oddala pošiljko za uredništvo »Razorov«. Utrujena nisem smela biti, saj me je v šoli prve ure vedno pričakovala – matematika.

Pravzaprav – da sem se tako gnala s pisanjem, ni bilo posebno junaštvo. Saj poznam ljudi, ki »prekrokaajo« vso noč in prihajajo večkrat v mesecu popolnoma neprespani v službo. Seveda je delo strast, ki te precej bolj izčrpa kakor – pijančevanje.

Razen tega sem »Roman o Prešernu« snovala s pravo naslodo. Prešern mi je bil že dolga leta kakor najdražji prijatelj. Njegove »Poezije« so več let ležale na moji posteljni omarici in vsak večer sem pred spanjem segla po njih in prebrala vsaj eno pesem. Zнала sem že skoraj vse na pamet. Njegovi verzi so me vedno spremljali. Mnogo sem razmišljala o pesnikovih doživljajih, ki so mu narekovali njegove umetnine. Že dolgo preden sem se odločila, da napišem roman o njem, sem se zanimala za njegovo življenje. Rada sem brala članke in vsa dela, kar sem jih mogla dobiti o njem. Pred letom 1931 je bilo seveda takih člankov bolj malo. Globlje se je ukvarjal s Prešernom pravzaprav le profesor Žigon. Pred njim je napisala Prešernova hči Ernestina Jelovškova svoje spomine na očeta. Med mojim študijem je leta 1933 izdal Tomo Zupan v založbi Mohorjeve družbe drobno knjižico »Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje«. Po različnih revijah je bilo tudi takrat raztresenih že nekaj krajših Kidričevih člankov, v starih časopisih pa nekaj dopisov Prešernovih sodobnikov. Mnogokrat so si viri nasprotovali. Odločiti sem se morala, komu naj verjamem. Vselej sem našla resnico v Prešernu samem, v njegovih pesmih, pismih in dejanjih.

Seveda sem se morala zanimati tudi za vse znane Prešernove sodobnike in za življenje v Prešernovi dobi sploh. Da mi je postala podoba tedanjega časa jasna, sem morala preštudirati tudi dobo pred Prešernom, dobo razsvetljencev. Šele na tej podlagi je zrasel pred menoj čas, ko se je pesnik šolal in oblikoval.

○ Toda čim bolj sem se poglobljala v študij, tem bolj se mi je snov razraščala – brez konca in kraja. Moje zapise so se polnile druga za drugo.

V tistem času so ustanovili »Ljubljansko kroniko« in me povabili k sodelovanju. Obljubila in tudi napisala sem štiri poglavja iz romana, ki sem ga zasnovala že v celoti, pisala pa še ne. Pozneje so odločili, da naj Kronika izhaja brez leposlovnih sestavkov. Zaslutila sem intrigo in preprečila poizkus nasilne utaje mojega dela in mojih večletnih samostojnih študij in sem že napisana poglavja – »Up sreče onkraj groba v prsih hrani«, »Ran mojih bo spomin in tvoje hvale«, »Srce obupa manj more pušice« in »Hodil pota bom temotne« – priobčila drugod, v »Ženskem svetu« in v »Priatelju« v letih 1934 in 1935.

Medtem sem si nabrala nekaj bridkih izkušenj kot revna učiteljica vdova in pisateljica ženska.

Stanovanje, ki sem ga imela pri teti Mimi, je magistratni mogočnik Jančigaj nagnal do tako visoke cene, da sem morala za dve sobi in pritikline plačati zadnji mesec že čez dva tisoč dinarjev, kar je bilo v tistih časih, ko se je dobilo lepo trisobno stanovanje za osemsto dinarjev, že kar nesramno.

Preselila sem se v hišo trgovke na Šentpetersko cesto, v bližino uradniške menze, kjer sem jemala potem tudi hrano. Stanovanje – lepo prenovljeno in v mirnem dvoriščnem krilu – mi je bilo eno leto kar všeč. Potem pa so se začele »buržujске sekature«. Hišna lastnica je kupila pralni stroj, ki so ga kurili z drvni in obrnila dimnik naravnost proti mojim oknom, da sem jih morala vedno zapirati – prali so oni in sorodniki kar naprej. Na mojo pritožbo mi je povišala stanarino za polovico in mi naznanila, da se bo sama vselila v moje stanovanje, ker misli hišo ob cesti podreti in zidati veliko trgovsko hišo, kar je potem res storila.

Tako sem se čez dve leti spet selila. Najela sem stanovanje v hiši nekega arhitekta nad Dolenjsko postajo: tri majhne sobice, raztresene ob dolgem hodniku, kopalnica, toda kuhinja v podstrešju. Ampak stanovanje je imelo centralno kurjavo in bilo je mirno, ker je bila spodaj le pisarna s sobami gospodarja, ki je bil pa večinoma odsoten. Vse je dobro kazalo – toda...

Pa naj se vrnem spet k svojemu pisanju.

Tri leta sem že vsak prosti čas, ki so mi ga pustili služba, gospodinjstvo in otroka, porabila za študij Prešerna in njegove dobe. Potem sem se lotila načrta. Porazdelila sem pesnikovo življenje po njegovih življenjskih pretresljajih in dala poglavjem za naslove tem življenjskim mejnikom primerne umetnikove lastne verze. Ta svoj načrt sem razložila profesorju K., ko me je vprašal po njem. Zviška me je pogledal in kategorično izjavil:

»To se vam ne bo posrečilo.«

Jaz pa – trma trmasta – sem sama pri sebi uporniško sklenila: Pa prav tako napravim in nič drugače!

In – posrečilo se mi je. Saj sem znala skoraj vsega Prešerna na pamet in mi iskanje primernih verzov ni delalo prevelikih težav.

Ko je bil načrt gotov, sem začela pisati roman. Pisala sem ga eno leto, in sicer ponoči od devete do druge ure, ker sem imela le takrat potrebni mir. Popoldne sem še vedno hodila v študijsko knjižnico in si nosila »špehe« tudi domov, ker sem med pisanjem še vedno naletela na vrzeli v svojem študiju in znanju. Delo me je tako pritegnilo in vso zavzelo, da sem se le s težavo in nejevoljo trgala od njega.

Že leto prej sem se preselila z Dolenjske ceste, da bi bila bliže Študijski knjižnici, ki je bila na poljanski gimnaziji, in da bi se rešila zmrzovanja ob centralni kurjavi, ki sem jo bila sicer vse leto mesečno plačevala, pa je pozimi samo zaradi mene »ni bilo vredno kuriti« – nesramno buržujsko izkoriščanje delovnega človeka! Najela sem v Streliški ulici starinsko stanovanje brez vsega udobja in močno zanemarjeno. Dala sem ga vsega prepleskati: stene, tla, vrata, okna. Nisem, žal, mogla prepleskati tudi razgleda, ki sem ga imela od svoje pisalne mize skozi okno na umazano dvorišče sosedne hiše. Tolažila sem se le s tem, da je junak mojega romana Prešeren svoj živ dan stanoval po podobnih zanikrnih ljubljanskih stanovanjih. Glede na bližino študijske knjižnice sem v tisti hiši potrpela z različnimi nevšečnostmi in buržujskimi hudobijami hišne posestnice. Tako mi je na odprto dvorišče, prav pred vrata mojega stanovanja, spuščala svojega velikega divjega volčjaka, da se kmalu ni nihče več upal priti k nam. Do vodovoda smo smeli le nekaj ur na dan, sičér so bila vrata zaklenjena itd.

V tiste čase spada tudi eden najbridkejših udarcev, ki so me kdaj zadeli. Moja starejša hčerka Sava je bila med špansko gripo v Trstu že na robu smrti. Po zdravniškem mnenju je imela takrat poleg gripe še hud meningitis, ker je bila več dni nezavestna. Posledica je bilo vnetje možganske opne – encefalitis. Vsekakor se je morala tedaj vgnezditi v njenih možganih izprememba, ki je z leti stalno rastla. Prvi dve šolski leti je še dovršila z odličnim uspehom, pozneje pa jo je njena prirojena ali v tisti bolezni pridobljena naglušnost vedno bolj ovirala. Vsako šolsko razlago sem ji morala doma ponoviti. Ubogi otrok je imel vsak dan razen dopoldanskega šolskega še štiri do pet ur domačega pouka pri meni.

»Uničila si boš živce!« so mi pridigali domači.

Toda nisem smela odnehati, saj je bila na kocki otrokova prihodnost! Tako sva s težavo pririnili do četrtega razreda gimnazije na »liceju«. Upala sem že, da dovrši četrti razred in jo potem spravim h kakšnemu mehničnemu pisarniškemu delu. Ampak nisem računala z maščevalnim značajem dr. Laha. Ta je Savi že v tretjem razredu dal popravni izpit v srbohrvaščini, češ da tak otrok ne spada v četrti razred. Pri popravnem izpitu je Sava znala vse, karkoli jo je vprašal in tudi vse, česar drugi niso znali. Doktor Lah se je tako pred ravnateljem in razrednikom, ki mi je pravil o tem, temeljito osramotil. Zato je v četrtem razredu že pri prvi konferenci agitiral za to, da se Sava ob semestru odkloni, »sicer bo res še prišla v višjo gimnazijo«. Posrečilo se mu je, da so vsi profesorji znižali njene rede. Red »dobro« ji je dal celo profesor za risanje, kjer je imela vedno »odlično«, saj je bila v risanju tako spretna, da je še pri zadnji perspektivni risbi kocke napravila odlične risbe več kakor polovici svojih součenk. Za nesramno agitacijo sem zvedela šele, ko je bilo že prepozno – Savo so ob semestru pritisnili s sedmimi nezadostnimi redi. Morala je ostati doma – takšni so bili takrat šolski predpisi.

Ali si more kdo predstavljati, kako je takšna brezsrčna krivica učinkovala na otroka in – name?

Toda spet sem se zatekla v svojem obupu k edinemu uspešnemu zdravilu – k delu. Študirala in pisala sem vsak dan, dokler so mi živci dali. Odnehala sem šele, kadar me je stresalo po

hrbtenici kakor električni udarec. Delo mi je postalo prava strast. V delu sem pozabila na vse drugo.

Svoje šolsko delo sem takrat še pomnožila in poglobila. Mirno lahko trdim, da sem v službi vedno napela vse sile. Menda sem res že po naravi imela vzgojiteljski dar. Moj učiteljski direktor Črnivec mi je nekoč rekel: »Vi ste rojena učiteljica. Tudi če bi se metodike pouka ne bili nikoli učili, bi pravilno poučevali.«

Seveda sem v prvi vrsti pazila, da sem z mladino ravnala kakor z ljudmi. Nekdanje učenke so mi povedale, da so o meni sodile: »Vašetova je stroga, ampak pravična.« In s to kritiko sem bila kar zadovoljna.

Nekoč so mi prinesli na ušesa tudi tole kritiko duševno ne preveč razvite trgovke:

»Vašetova protežira samo revne učenke, dekleta iz bogatih hiš pa zatira. Menda je zagrizena komunistka.«

Čeprav je bila ta kritika zlobna in takrat nevarna, je vendar morda vsebovala zrno resnice. Pri ocenjevanju sem se namreč trudila, da pravično upoštevam tudi domače razmere učenk. Res sem pri izpraševanju rada pomagala učenki revnega nižjega nastavljenca ali delavca, ki se je morala učiti doma v kuhinji, kjer se je hkrati motal kup vedno lačnih otrok in so v enosobnem stanovanju imeli še podnajemnika. Res sem več zahtevala od učenke premožnih staršev, ki je lahko študirala v lastni mirni, toplo zakurjeni sobici in bila vedno vsega dobrega sita. Toda to »protežiranje« revežev ni še nikoli težilo moje mirne in čiste vesti.

V svojih zahtevah pa menda res nisem bila preveč skromna – niti jaz niti večina drugih tovarišic s šentjakobske meščanske šole. Bile smo na tisti šoli skoraj same »stare sitnice«. Ampak tako smo slovele le svojim učenkam v prid. Ko sem na primer stopila nekoč na prošnjo svojih učenk k ravnatelju tedanje trgovske šole, da mu pridne učenke priporočim za sprejem, mi je rekel:

»Vam svojih učenk ni treba priporočati. Raje sprejemem z vaše šole učenko s trojkami, kakor s kakšne druge šole s samimi odličnimi redi.«

Le enkrat sem še poskusila svojim učenkam izgladiti pot k nadaljnjemu študiju. Skrbelo me je, ker se je tisto leto kar osem pridnih učenk odločilo, da prosijo za sprejem na učiteljsiše. Mislila sem si: Saj ne bodo verjeli, da so res vse tako pridne!

In šla sem k ravnatelju učiteljskega, strogemu in pravičnemu profesorju Maroltu, ki me je bil nekoč izpraševal matematiko pri izpitu za meščanske šole, in mu povedala, kaj me je prignalo k njemu.

»Kar napišite vse, ki jih priporočate!« je rekel In – sprejel je vseh osem.

Gotovo se ni kesal. Tri izmed njih so po končanem učiteljskem z dopolnilnimi izpiti iz latinščine prestopile na univerzo. Pet jih je napravilo maturo z odliko.

Poučevala sem v šoli matematiko, nemščino in risanje, nekaj let tudi opisno geometrijo. Po potrebi sem morala prevzeti še pouk zgodovine, češ saj je zgodovina tvoj pisateljski konjiček – jo boš pač z lahkoto zmagovala... Pa ni bilo tako. Zgodovine Srbije, ki sem jo morala poučevati, se nisem nikoli prej učila in mi je bila res španska vas. Morala sem se temeljito pripravljati za pouk. Ker sem izrazito vizualen tip, sem si vse zgodovinsko dogajanje narisala s pomočjo raznih grafičnih znamenj: boje z gladkimi črtami in puščicami, diplomatske dogovore in rodbinske zveze z valovitimi ali pikčastimi črtami, različne narode z določenimi barvami itd.

Grafični pouk zgodovine sem razložila z ilustriranim člankom v »Gradjanski školi« in je na razstavi vseh meščanskih šol v Beogradu, ki sem jo pomagala pripravljati tudi jaz, zbudil precej zanimanja. Posebno je ugajala moja priložena risba »Preseljevanje narodov«. To grafično metodo zgodovinskega pouka sem morala takrat na razstavi razložiti ministru za prosveto, ki je takoj rekel, da me pokliče v Beograd. Ustrašila sem se. Tega si nikakor nisem želela. Prosila sem našega referenta, naj mu dopove, da bi me tako iztrgal iz mojih študij za pisanje zgodovinskih romanov. Pusti naj me v Sloveniji.

Nadaljevati moram – iz določenega vzroka – svojo baharijo z učnimi uspehi: Nemščino, čeprav mi osebno ni prikupen predmet, sem poučevala s tolikšnim uspehom, da je naša upraviteljica Kobalova nekoč nepričakovano stopila v četrti razred in rekla:

»Slišala sem, da že veliko znate, pa bi se rada prepričala o tem.«

Seveda so me preplašeno pogledala vse učenke, ki sem jih vsa štiri leta priganjala in strašila – na trgovskih šolah, kamor je

odhajala skoraj polovica naših učenk, so takrat v nemščini zahtevali precej znanja. Prosila sem ravnateljico, naj jih sama izbira, ko smo nadaljevale analizo besed iz berila. Šlo je vse gladko. Potem sem prosila ravnateljico, naj izmed Grimmovih pravljic izbere eno, ki je še nismo brale, in zahtevala sem, naj vstanejo tiste učenke, ki so imele v prvem polletju red »dobro« v nemščini. Nisem hotela vzbuditi suma, da izbiram le boljše učenke. Izmed stoječih učenk je izbrala ravnateljica našo šibko, blede Nežico, ki se je doma učila v zelo hudih razmerah. Tej sem naročila, naj bere in prevaja pravljico. Ko je dva stavka gladko prevedla, sem jo vprašala, če bi znala pravljico prevajati, ne da bi brala nemško besedilo, tako, kakor če bi bila pravljica slovensko napisana. Nežica je zardela. Take vaje dotlej še nismo delali. Vendar se je pogumno lotila naslednjega stavka in še drugega.

»Oh! Oh!« je ravnateljica zamotovila, smeje se z roko, odložila knjižico, ki sem ji jo posodila, na najbližjo klop in s smehom stopila k vratom, kakor da beži pred znanjem učenk. Dekleta so vstala, vsa žareča od sreče in ponosa, in ravnateljica jim je še med vrati veselo pomahala. Bila je dobra, inteligentna, skrbna in pravična. Učenke in učiteljice smo jo rade imele, našo Ivo Kobalovo.

In vendar sem se za časa njenega vodstva zapletla v čuden položaj. Ne vem več, katerega leta je bilo, ko so v časniku »Jutro« priobčili imena z različnimi redi odlikovanih državljanov. Vmes je bilo tudi moje ime – ravnateljica me je opozorila na to, ko sem prišla v pisarno. Jaz pa – to je bila pač spet moja uporniška žilica – sem bleknila, ne da bi bila besede prej pretehtala:

»Ali tega ne bi mogla odkloniti?«

Ravnateljica me je pogledala in – molčala.

V zadregi sem nekaj – ne vem več kaj – zagodrnjala in odšla iz pisarne. Vročje mi je postalo, ko sem se spomnila, da je prvi predlog za odlikovanje izšel najbrž iz njenih rok... Nisem imela namena, da bi jo žalila. Vodila me je le misel: Ne delam za nagrado, delam le iz resničnega veselja do vzgojiteljskega dela. Moji uspehi so le posledica moje vzgojiteljske nadarjenosti, za to pa nimam nobenih zaslug.

Vsi, ki so bili v časniku objavljeni, so slovesno prejeli v vladni palači vsak svoj red – le jaz ne. Osmešili pa so se oblastniki s tem, da so me uradno povabili, naj prisostvujem podeljevanju redov

odlikovancem kot – gledalka med gosti. V uniformi, vsej pošiti z zlatom, je nekega dne nastopil kraljevi namestnik in minister Ivan Hribar in pripenjal odlikovancem redove, v ozadju pa je med gosti stala pisateljica Ilka Vaštetova in – si grizla ustne, da je zadržala poreden smeh.

Posledica?

Kvalifikacijo sem imela še vedno odlično, kljub temu, da so si tedaj najbrž nekeje zaznamovali tisto mojo uporniško predrznost z debelo črno piko. Eh, ni mi bilo žal! Ne morem pomagati: takratna birokratska klika – liberalni režimovci – mi je bila pač zoprna. Poznejša klerikalna ravno tako ali še bolj. Raje sem bila med političnimi osumljenci, kakor med stremuharskimi državnimi backi.

Nekaj časa sem pričakovala kakšen političen poseg v moje uradne odnose. Disciplinska preiskava?... Ukor?... Kazenska pre-mestitev?... Predčasna upokojitev?... Nič!... Potem sem med delom pozabila na zadevo. Saj mi dela ni nikoli zmanjkalo – niti šolskega niti domačega niti pisateljskega. Kar gnalo me je.

ROMAN O ROMANU

Pisateljska strast me je gnala dalje in dalje. Pisala sem in pisala vsako prosto minuto, pisala vsak večer globoko v noč.

Družinske zadeve sem si nekako uredila. Savo so mi – kakor sem že povedala – s sedmimi »čiki« obloženo ob semestru od-slovili iz šole – takrat so imeli tako pravico. Pravzaprav so mi storili s tem po drugi strani dobroto, ker mi ni bilo treba Save več vsak dan inštruirati in ker mi je do konca tistega šolskega leta prevzela razna gospodinjska dela, za kar je bila še kar upo-rabljiva. Zlato pa sem iz neverjetno protekcionoških razmer pod razredništvom dr. Laha rešila na poljansko gimnazijo, kjer je razred uspešno končala.

Nisem se vznemirila, ko sem začela slutiti, da so se v hčerki utrdili nazori, ki bi ji v takratnih razmerah lahko uničili ves na-daljnji študij. Ni me dve leti pozneje preveč presenetilo, ko mi je njen fant zaupal, da so ga poklicali na policijo, ker so Zlato

o sumili, da sodeluje s komunisti. Gotovo so mislili, da bodo iz njega kaj izvlekli.

Nobene besede ji nisem rekla zaradi tega. Bo že našla svojo pot – sem si mislila. In – kar sem sejala, to žanjem...

Čeprav priznam, da me je bilo nekoliko strah zaradi otrokove prihodnosti, sem vendar čutila tudi nekako skrito zadoščenje.

Zlata pa je v svojem dijaškem komunističnem delu še kar dobro in spretno krmarila dalje. Jaz sem se delala gluho in slepo vendar sem bila malce užaljena zaradi njenega nezaupanja, ki sem ga pa opravičevala z otrokovo značajno organizacijsko molčečnostjo.

Oddahnila sem se nekoliko, ko je po maturi prestopila na univerzo. Prenehala je mōra srednješolske režimovske discipline in ozkosrčnega političnega zasledovanja nekaterih ultranacionalističnih in ultraklerikalnih profesorjev, ki so Zlato »pogrunjali«.

V tistem času sem se otresla čudne »konfinacije«, ki mi je s svojim psom naprtla prismuknjena domišljava hišna posestnica, odpovedala sem stanovanje in se preselila iz umazanega kota Streliške ulice v zelenje in mir k dobrim ljudem za Bežigrad.

Tam sem končala svojega Prešerna, ga zaradi temeljitega pregleda še enkrat prepisala in pripravila za pot v svet. Glede naslova sem mnogo premišljevala in se večkrat premislila. Eden izmed njih je bil menda »K človečanstvu«, potem »Za soncem« in »Vselej človek« in kaj vem kaj še vse. Naposled sem se odkrekla vsem visokoletečim naslovom in obdržala sprva le za podnaslov namenjene besede »Roman o Prešernu«. Mislila sem si, da si bodo ljudje tega najlaže zapomnili, ker je najnaravnejši in najznačilnejši.

Bilo je sredi leta 1935, ko sem rokopis izročila profesorju dr. K., ki se mi je sam ponudil, da delo pregleda, češ da ga resnično zanima. Seveda sem bila tega zelo vesela.

Čez tri mesece mi je rokopis vrnil z besedami:

»V splošnem se vam je Prešeren še kar dobro posrečil. Seveda sem našel v vašem delu tudi nekaj napak. Kako ste na primer mogli iz Marije Scheuchenstuelove napraviti ženo glavarja Pajka?!«

»O, napravila se je zanjo ona sama oziroma je to storil tisti, ki jo je poročil. Če dobim nekje – če se ne motim pri dr. Žigonu – pod črto naštete člane Scheuchenstuelove družine in med njimi Marijo poročeno Pajk, drugod – menda v dnevniku nakelskega

župnika Blaznika – pa spet med obiskovalci omenjeno glavarjevo soprogo Marijo Pajk rojeno Scheuchenstuel, ni nobenega dvoma, da je zadeva pravilna.«

»Hm. In –« še dve ali tri stvari, ki jih takrat še ni poznal, sem mu morala utemeljiti. Pripomnil je potem še: »Preveč poudarjate pomen ‚Zdravljice‘.«

»Meni pa se je zdelo, da še vse premalo,« sem skromno nasprotovala. Nato sem se mu zahvalila za opombe, ki mi jih je izročil pisane na majhne listke, on pa je prijel drugo približno tri prste visoko skladnico takih listkov, potrkal z njimi ob mizo, da jih zravna, in odgovoril:

»Tudi jaz se vam zahvaljujem. Dobil sem precej stvari. Seveda jih moram še znanstveno preveriti.«

Več kakor leto dni sem potem roman še »pilila«. Torej sem na njem vsega skupaj delala več kakor pet let, če prištejem tudi tri polna leta samega študija. Ko bi mi bil kdo pokazal to delo in še vse, kar mu je sledilo, prej, tako nekako kakor je Goethejev Mefisto pokazal prihodnost Faustu, bi se bila tega morda le ustrašila.

V dobo mojega študija za »Prešerna« spada tudi dogodek, ki je imel zame posledice – zoprne spletke, ki so mi zagrenile, če ne življenje, pa vsaj nekaj ur mojega ne posebno lahkega življenja. Odločno sem namreč nekoč, ko sem dve dragoceni uri zaman čakala na postrežbo, ožigosala nemarno poslovanje službujočega knjižničarja dr. G. v Študijski knjižnici in si s tem nakopala njegovo najgloblje sovraštvo in grde spletke, ki me je z njimi zasledoval. Tisti, ki so ga poznali, vedo, da je bil hudo maščevalen. Vendar človek, ki mi je tiste spletke napletel, je bil bolehen, zagrenjen in menda nase in na ves svet jezen. No, umrl je že in – naj v miru počiva... Dogodek naj opišem le zato, da pojasnim vzrok poznejšim spletkam proti meni in mojemu delu. Bilo je tedaj, ko sem se najbolj gnala za delom, tisto leto, ko sem že pisala roman, pa vmes vedno še hodila v študijsko knjižnico. Neka dne sem imela v šoli dve uri odmora. Skočila sem na tramvaj in se zapeljala na Poljane, da bi izbrskala nekaj stvari, ki sem jih nameravala porabiti popoldne pri pisanju romana.

Na hodniku pred knjižnico sta stala dva uslužbenca: knjižničar dr. G. in knjižničarka dr. St. Stopila sem v bralnico. Tu pa

ni bilo nikogar, da bi mi postregel, niti dežurnega knjižničarja, niti sluge. Stopim torej ven in vljudno prosim, naj mi pokličejo slugo, da mi prinese dela, ki jih potrebujem.

»Bo že prišel! Bo že prišel!«

Vrnem se in čakam. V šoli nad knjižnico zveni konec učne ure, zveni tudi konec odmora – jaz pa še vedno čakam.

Stopim še enkrat ven in pojasnim, da imam samo še pol ure časa. Prosim dr. G. še enkrat, naj pokliče slugo.

Ta pa s posmehljivim glasom še enkrat:

»Bo že prišel! Bo že prišel!«

Pogrelo me je. Stopim korak proti njemu in zakričim:

»Bo že prišel! Da! Ampak kdaj, če je gospod dežurni tako zanikrn, da rajši klepeče po hodnikih in se zabava, namesto da bi opravljal svojo uradno dolžnost! Sramota!«

Stopila sem po svoje reči v sobo in odhitela nazaj v šolo.

Napravila sem si velikega zlobnega sovražnika, ki mi je ob vsaki priliki poizkušal škodovati. Kmalu nato sem na primer srečala mlado profesorico Vero Novak. Ustavila me je in se mi pritožila, da jo je dr. G. napadel v študijski knjižnici zaradi njene kritike v »Ženskem svetu«, kjer me je označila za največjo izmed živečih pisateljic.

»Mi vam že pokažemo!« ji je možiček zagrozil na ušesa...

»Bojim se, da ne bi spletkaril v višjem šolskem svetu. Zaprošila sem za premestitev v Maribor, da bova skupaj z možem,« mi je potožila.

»Le naj se drzne!« sem ogorčeno zagrozila: »Kar obvestite me, če bi vam hotel škodovati! Zaletim se gor in jim odprem oči glede tega zlobnega spletkarja. Sicer pa mislim, da ga že poznajo, kakor ga poznamo vsi. Le nič se ga ne bojte! Ne bodo mu šli na lim.«

Res je bil Verin strah prazen.

Maščevalnost dr. G. do mene pa se še ni poglela, kakor sem pozneje spoznala.

Rokopis ponovno pregledanega, popravljenega in prepisanega Romana o Prešernu sem najprej ponudila »Modri ptici«, založništvu, ki je izdalo že več tujih biografskih romanov. Urednik založbe mi je vrnil rokopis že čez nekaj dni – menda čez tri – in pripisal na svojo vizitko, da *rokopisa ni utegnil prebrati*, da pa

tega dela ne more uvrstiti med izdaje svoje založbe, ki obsegajo večinoma svetovno znamenita dela... Indolenca ali – intriga?

Ponudila sem potem roman Slovenski Matici. V recenzijo ga je dobil pesnik Albreht. Kakor so mi pozneje povedali, je delo v svojem poročilu precej dobro ocenil. Toda – pri seji se je dvignil eden od odbornikov, in izjavil:

»Počaka naj, da moja knjiga izide!«

Prav te besede, ki sem jih izvedela še istega dne proti večeru, so me napotile še tisto uro v Blasnikovo tiskarno k lastnici, svoji nekdanji ribniški sošolki Pavli Pirker-Prepeluhovi, in vprašala za približne stroške tiska in vezave take knjige, o katerih nisem imela nobenega pojma.

Na poti domov sem se odločila, da knjigo založim sama. Nihakor nisem hotela čakati, da me kdo prehiti in me potem kritika oropa vsega dolgoletnega truda ter obsodi moje delo na – plagiat. Zavedala sem se in se še zavedam, da moje delo ni brez napak, je pa gotovo moje najboljše delo, in ni zaslužilo, da bi ga v takem močvirju kulturne brezbržnosti, domišljavega zaničevanja ženskega dela in brezmejne zavisti še dalje izpostavljala podlim spletkam.

Še tisti večer sem si zagotovila posojilo, drugi dan sem šla po rokopis in takoj obiskala še dve tiskarni, v naslednjih dveh dneh pa še eno v Kranju in drugo v Kamniku – da se ne zaletim, saj sem bila v trgovskih zadevah popolnoma nevedna. Čez tri dni sem se po povratku iz Kamnika že dogovorila z Delniško tiskarno, ki mi je stavila najsprejemljivejše pogoje in mi obljubila vso pomoč, česar se je tudi držala, za kar sem bila iz srca hvaležna vsemu kolektivu od lastnika do stavcev oziroma tiskarjev, o katerih mi je lastnik nekaj časa pozneje rekel:

»Vaš roman bo dosegel velik uspeh. Moji fantje v tiskarni se kar pulijo za prvi natis vsake pole.«

Korekture med tiskom sem opravljala sama. Zvečer mi je kurir prinesel iz tiskarne krtačne odtise, ob sedmih zjutraj, preden sem šla v šolo, sem jih vedno že popravljene oddala v tiskarni.

Moje pisanje zaradi tega ni preveč trpelo. Lotila sem se dramtizacije svojega romana. V njej sem hotela osnovne ideje Prešernove Zdravljice še bolj podčrtati kakor v romanu.

Vedno sem bila prepričana, da nam je Prešeren v Zdravljici zapustil naš narodni in občečloveški program – kljub mnenju uče-

njaka dr. K., da pomen Zdravljice preveč poudarjam. Osvobodilni boj in vloga Prešernove »Zdravljice« v tem boju sta nam dokazala, da sem imela prav.

Tu naj dodam še dogodek, ki mi je potrdil, kako zelo prav sem imela, da sem se odločila sama založiti Roman o Prešernu. Nekaj dni potem, ko sem razglasila v časniku subskripcijo za to knjigo, sem na oglu Čevljarkega mostu srečala profesorja K. Stala sva nenadoma drug pred drugim. Ne da bi mislil na pozdrav, je izbruhnil:

»Kaj pa se vam s tiskom vašega romana tako mudi!?!«

Začudeno sem mu odgovorila:

»Mudi? To pravite vi, edini človek, ki ve, da je bil roman končan že pred dvema letoma?!«

Zdi se mi, da mi ni nič odgovoril. Spominjam se le, da je povetil oči, se odkril in šel dalje.

Žal mi ga je bilo, *ampak zakaj naj bi mu žrtvovala svoje pošteno delo?*

Tedaj, ko se je tiskal moj Roman o Prešernu, sem začela zbirati gradivo o Vodniku in njegovi dobi. Nastajala je »Rožna devica«, ki sem hotela vanjo zajeti tudi upor proti Francozom v Novem mestu. Med študijem Vodnikove dobe sem končala dramtizacijo Prešerna.

Ker so takrat začeli rogoviliti po Evropi Nemci, sem hotela pokazati, kako bi slovensko ljudstvo sprejelo tuje gospostvo, ki je grozilo vsem evropskim narodom. Toda zdelo se mi je, da bi se mi tako Vodnik preveč razblinil, in razdelila sem snov na dva dela: na »Rožno devico« in na »Upor«. »Rožne device« z Vodnikom sem se takoj lotila, saj sem Vodnikovo dobo oziroma razsvetljence predelala že za Roman o Prešernu in mi dodatni študij ni delal preveč preglavic.

Roman o Prešernu mi je ilustriral grafik Justin, ki mi ga je priporočil tiskarnar Podkrajšek. Všeč mi je bila njegova tehnika, zato sem se odločila zanj. Ko je imel vseh deset slik pripravljenih za tisk, me je povabil, naj jih pridem pogledat v tiskarno, kjer je imel svojo delavnico. Ko sem potrkala in odprla njegovo sobo, sta bila nad risbami, razstavljenimi po mizi, sklonjena moj sovrážnik dr. G. in njegov prijatelj dr. R. Odskočila sta in se takoj poslovila.

Ilustrator se je smejal njenemu begu in mi povedal, da ga je dr. G. takole navduševal:

»Ali ni škoda vašega dela za babjo stvar!«

In bil je s prijateljem baje že večkrat v tiskarni »Jutra« pri kritiku B. B., ker je zvedel, da sem temu izročila v presojo še nevezane pole romana, takoj ko so bile natisnjene . . .

Ilustrator mi je tudi pripovedoval o anonimnih pismih, ki jih je dobival v tistem času, polnih groženj in podlih laži o njem in meni, ki ilustratorja prej sploh nisem osebno poznala in sem bila le dvakrat poslovno pri njem v tiskarni. Obrekovanja me res niso zadela, ker so bila presmešna. Kazala so le onemoglo jezico in nizkotno zavist obrekovalca.

Seveda sem k takemu sovraštvu tudi sama pripomogla, ker se nisem ravnala po pregovoru, ki me je z njim tolikokrat opominjal oče: Kar te ne peče, ne pihaj! V časniku »Jutro« je namreč tedaj izšel kratek članek o gostilni »V peklu« in gostilničarki Metki Podbojevi, ki da je vanjo bil zaljubljen Prešeren in ji posvetil pesem »Ukazi«. Podpisan je bil dr. R., prijatelj mojega sovražnika.

Ujezila me je tolikšna neumnost in poslala sem v list popravek, češ da tedaj sedemintridesetletni Prešeren ni mogel biti zaljubljen v šestinpetdesetletno »krofasto« gostilničarko Metko, temveč je pesem »Ukazi« posvetil njeni mladi lepi hčerki Jerici, ki je to pozneje sama priznala.

Ali je bilo potrebno, da sem si spet nakopala skrito besno sovraštvo? Kaj mi mar, če razklada nekdo svetu stvari, ki niso resnične! Ali se ni za mojim popravkom skrivalo bahaštvo mojih zgodnjih otroških let, češ jaz to vem, ti, ki imaš doktorski »patent« za to učenost, pa ne . . . Vražja, zagrizena resnicoljubnost in šolmaštrska vzgoježeljnost! Drži jezik za zobmi in tiho preziraj tujo nevednost, pa boš imela mir!

Pa moja samozaložba?

O, to so še obširna poglavja! Toda odpravila jih bom kar hitro le z njihovimi naslovi! Najprej spet moja trma in trgovska nezkušenost. Kljub dobrohotnemu nasvetu izkušenega tiskarnarja, šefa Delniške tiskarne, sem se odločila za premajhno naklado. Tiskarnar mi je nasvetoval pet tisoč izvodov, jaz pa se nisem mogla odločiti za več kakor dva tisoč petsto. Nastavila sem tudi prenizko prodajno ceno, ker nisem hotela ljudi odirati in sem se vedno

jezila nad previsokimi cenami slovenskih knjig. Kljub vsem svarilom pred goljufijami akviziterjev sem se usmilila zdaj tega, zdaj onega in ogoljufali so me za več tisočakov. Bili so pač reveži.

Imela sem čez petsto subskribentov in bi bili vsi stroški kriti že s subskripcijo, če... da, če bi bili vsi subskribenti tako pošteni, da bi bili subskripcijo tudi plačali, pa so mi mnogi denar za knjigo še danes dolžni, ne le subskribenti, tudi drugi, največ seveda akviziterji, ki so pri naročnikih denar pač pobrali, pa ga obdržali zase. Kratko in malo: izračunala sem, da sem potem, ko sem poplačala dolg in seštelala vse goljufije, imela pri vsaki knjigi povprečno devet in pol dinarjev dobička, in še to samo zato, ker sem polovico knjig sama raznosila v kovčkih po ljubljanskih knjigarnah, ali pa sta mi jih pomagala raznašati hčerka in njen fant. Okrog osemsto knjig sem razposlala po pošti – zavitke sem delala in pisala spremnice vsak večer do ene ali dveh ponoči.

Vse kar sem zaslužila s to samozaložbo, je bilo štirinajstdnevno bivanje s hčerkama ob Bohinjskem jezeru, pa oblekla sem vse tri na novo od glave do nog. Zlobni jeziki so seveda govorili:

»O, Vaštetova, ta zna! Ogromno je zaslužila s svojo samozaložbo! Vilo si je kupila v Šiški!«

Takrat, to je bilo dve leti po izidu Romana o Prešernu, sem se namreč preselila v Šiško, pa ne v svojo, temveč v tujo vilo in še zdaj stanujem pod tujo streho. Moje pisateljjevanje mi donaja komaj toliko, da si vsake tri do štiri leta zakrpam žep, kupim, kar se v gospodinjstvu obrabi in napravim svojcem kakšno veselje.

Da speljem »to poglavje« do konca, naj še dodam, da je bil roman v petih letih in desetih mesecih razprodan. Takrat se knjige niso tako hitro razprodale kakor dandanes. Knjigovez Žabkar, ki mi je hotel dobro, mi je med vojno, v marcu leta 1943. ko sem prišla po zadnjih tri sto izvodov, svetoval, naj knjige zadržim in jih ne prodam vseh. »Po osvoboditvi bodo šle za med. Drago jih boste lahko prodajali!« je rekel v delavnici kar glasno – saj je bil ves njegov delovni kolektiv na strani Osvobodilne fronte. Možu sem se menda smilila, ker sem kljub svarilu lastnika tiskarne nastavila knjigi prenizko ceno.

Ampak potrebovala sem denar za pakete hčerki na Rab in mi ni bilo mogoče upoštevati tega zadnjega opomina, da naj napravim – »kšeft« pri samozaložbi. Saj sem v prihodnjih mesecih, ko nisem

imela nobenega izvoda Romana o Prešernu več – moj »zlati vir« je usahnil – morala načeti svoje edino premoženje – svojo knjižnico! Po skladanicah, ki so obsegale približno kubični meter knjig, sem za borih petsto lir tri mesece zaporedoma prodala nekemu nesramnemu preprodajalcu večji del svojega »bogastva«, da Zlata na Rabu ni stradala.

Napisala bi lahko res roman o romanu – pa ga ne bom. Za kup intrig, ki bi jih lahko še navedla, imam danes le – posmeh in pomilovanje.

PRENAPETE STRUNE

Motil bi se, kdor bi mislil, da sem tisto samozaložbo kar gladko opravila. Naj še nekoliko sežem nazaj k izidu romana.

Prenapete strune počijo. Moje pretiravanje v delu se je maščevalo. Na koncu šolskega leta v juniju 1937 – komaj da se je razpošiljanje knjig nekoliko uneslo – sem zbolela na žolčnih kamnih. Napadi so bili tako hudi, da sem morala poklicati zdravnika. Zapisal mi je tablete. Jemala sem jih nekaj dni, pomagale mi pa niso. Krči so me napadali kar naprej.

Toda nisem utegnila biti bolna. V sosedni sobi se mi je nabralo že kup novih naročilnic in v šoli se je približeval čas »male mature«. Moje učenke so vse obupane izpraševale, kdaj pridem. Poučevala sem jih štiri leta matematiko, na koncu pa naj bi jih izpraševal kdo drug? Nisem jih mogla pustiti na cedilu.

Privlekla sem se v šolo.

Takega člana izpraševalne komisije menda še ni bilo: Iz sosedne prodajalne s suho robo si je naš šolski sluga izposodil ležalni stol in na njem sem leže izpraševala z vročim termoforjem na svoji »žlahtni« strani, da sem kolikor toliko krotila krče svojega žolčnika. Prve ure je še nekako šlo. Čez štiri ure pa sem dobila tak napad, da so me vso zeleno v obraz in vso potno od zatajevanih bolečin odpeljali v kabinet in me položili na mizo – blazinjaka za bolnike naša revna šola ni premogla.

Do dveh popoldne so se mi krči toliko polegli, da sem lahko nadaljevala izpraševanje do konca in zaključila redovanje. Vso izčrpano so me z izvoščkom odcijazili domov s »tolažbo«, da se

brez operacije kamnov ne bom iznebila. Dobra tovarišica Mica Lapajne pa mi je prinesla recept, po katerem se je zdravila njena znanka. Bil je recept kakor za konje: po uro dolgem gretju v presledkih po pol ure trikrat zaporedoma poln kozarec olivnega olja; in čez štirinajst dni spet!

Nož ali olje!

Odločila sem se za olje in – uspela.

Seveda sem še dve leti živela ob strogi dieti.

»Trdna volja premaga – samega vraga!« sem se norčevala, ko sem se lahko spet smejala brez bolečin.

NAPOTEK MLADIM BORCEM

Po Evropi je razgrajal podivjani Hitler.

Danes ali jutri se zaleti tudi v nas. In kaj bo potem? Morda se ponovijo za Slovence časi, hujši od tistih, ki smo jih preživeli pod staro Avstrijo? Treba bi bilo pripraviti mladino, da se ne bo dala zaslužniti!

Tako sem razmišljala, ko sem brala poročila o nezadržnem prodiranju nemških hord. Zdaj zdaj bodo na pragu naše države!

In vrgla sem se na delo, da čimprej končam dramatizacijo »Romana o Prešernu« – »Visoko pesem«. Ni mi bilo še jasno, kje jo spravim na oder. Kje dobim v kritičnih časih ljudi, dovolj pogumne, da bodo z odra kričali Hitlerju v brk: »Svinje germanske! Uničile nam boste našega največjega moža!« Ali: »Vzbuditi hočem v rojakih zavest naših pravic do te zemlje in voljo, da bodo te pravice branili pred tujimi pritepenci. Če se mi to posreči, nas vsa nazadnjaška tuja sila, ki že tisoč let tlači naš narod, nikoli ne uniči!« In še polno drugih mest je v »Visoki pesmi«, ki navdušujejo naše ljudstvo za odpor proti nemškim tiranom.

Vabilo Kola jugoslovanskih sester, naj prevzamem režijo Prešernove prireditve v Narodnem gledališču v Ljubljani, ki naj bi bila za Prešernov rojstni dan v letu 1940., je rešilo vprašanje, kako naj javnost opozorim na svojo »Visoko pesem«. Na moj predlog smo povabili Šentjakobsko gledališče, naj prevzame na tej prireditvi enega ali dva prizora iz moje »Visoke pesmi«. Na moje veliko veselje je odbor šentjakobčanov odgovoril, da prevzame

uprizoritev dveh dejanj pod pogojem, da jim avtorica prizna pravico do prve uprizoritve cele drame... Živeli!

Naša prireditev v gledališču dne 2. decembra 1940 je uspela. Nekaj izrazito buržujskih glasov nam je sicer hotelo mešati štrene, češ da je bila »vsa reč precej komunistično pobarvana« najbrž jih je moj uvodni govor »Prešeren in človečanstvo« najbolj sunil v nos, morda tudi učinkovita zborna deklamacija »Zdravljice« in še to in ono.

Uspeh v gledališču je šentjakobčane podžgal. V dveh mesecih so skrbno naštudirali vso mojo »Visoko pesem« pod večšo režijo Mirana Petrovčiča. Skoraj vse glavne vloge so bile v rokah zavednih komunistov. Sedem izmed njih je kot talce in borce že čez dobro leto krila zemlja. Kot talci so padli: Ernest Eypper (je prekrasno igral Andreja Smoleta), Hanžič Ferdo (barona Zoisa) Ajdišek Lojze (policijskega agenta Kremnitzerja in cenzorja Vesela), Košak Vinko (profesorja Kersnika), Jože Starc (slugo), Ivan Starc (fanta), Danev Ivan potepuha Pacenka). Vsi igralci so napeli vse svoje sile. Največje uspehe je kot Andrej Smole žel Ernest Eypper, ki je padel prvi 1. maja 1942. Z njim sta se v uspehih kosala Škerl kot France Prešeren in Plevelj kot zelo posrečen dr. Jakob Zupan. Gledavci – povečini ljubljanska študentovska in delavska mladina – so jim še in še ploskali, kričali in topotali pri odprtem odru, da je bučalo in grmelo po dvorani. Odkrito povem, da se mi je srce smejalo, ko sem videla, da sem segla ljudstvu, posebej še mladini do najglobljih globin. To sem hotela in drugęga nič. Igrali so od 8. februarja 1941. do konca marca štiriindvajsetkrat – če sem prav štela – ob nabito polni dvorani.

In na našem pragu so že stali – Nemci. Nekaj dni pozneje so prekoračili mejo.

Tistega dne, ko so fašisti zasedali Ljubljano in sem pri Zvezdi iz šole grede stopila na tramvaj, sem na klopi prav nasproti sebe zagledala – bivšega kraljevega namestnika in ministra Ivana Hribarja. Videla ga nisem od tistega dne, ko sem na uradno povabilo v vladni palači prisostvovala njegovemu podeljevanju odlikovanj. Takrat se je moj brezbržižni pogled srečal z njegovim mirnim, resnim, skoraj očitajočim... ne spominjam se, da bi me bil takrat spreletel kakšen poseben občutek strahu pred posledicami svoje

uporniške predrznosti, čeprav je bilo mogočnikovo povabilo dokaz, da mu je moj prestop ek znan.

V tramvaju pa sva se gledala prav od blizu. Med nama je bilo komaj meter razdalje. Hribar me je gledal prijazno se smehljaje s svojimi lepimi velikimi modrimi očmi, jaz pa se nisem mogla otresti porazne misli, da smo tega dne postali spet sužnji, kakor smo bili nekđaj pod staro Avstrijo. Solze so mi silile v oči. Devetdesetletni bivši narodni voditelj nasproti mene pa se je neprestano smehljaj!!!

»Kako se more danes smehljati!« sem si mislila.

In zakaj ne odmakne prijaznega pogleda od mene? Ali me pozna? Dvakrat sem mu bila sicer predstavljena, vendar težko, da bi imel tako dober spomin, da bi si zapomnil neznatno učiteljico in slovensko pisateljico izmed sto tisočev ljudi, ki so mu bili kdaj predstavljeni... Ali morda vendarle? Pred štirimi leti je bil izšel moj »Roman o Prešernu« – ali ga je bral? Morda je videl moje slike v časopisu? Morda pa se me je vendarle zapomnil že takrat, ko je na moje uporništvo odgovoril s povabilom na svečanost?

Umaknila sem pogled in si z robcem obrisala oči.

Ko sem spet pogledala častitljivega starčka nasproti sebe, je bil njegov pogled še vedno uprt vame. In – smehljaj se je, smehljaj prijateljsko razumevajoče, kakor da bi bral in razumel ves obup v mojem obrazu, v mojih solzah... Pa se je vendarle smehljaj? Ali on, »veliki vseslovanski bojevnik«, ni čutil obupa ob našem ponovnem zaslužnjenu?

Njegov neprestano smehljajoči se obraz mi je bil uganka. Ali pa ni videl strahotnih bojev in žrtev, ki jih bomo morali plačati za novo svobodo, če si jo bomo hoteli spet priboriti?

Pred pošto se je najin nemi razgovor z očmi končal. Hribar se je odpeljal po takratni Prešernovi ulici navzdol, jaz pa sem prestopila na voz za Šiško.

Prihodnjega dne takoj zjutraj mi je rešila uganko pretresljiva novica: Ivan Hribar je napravil samomor!

Tedaj sem razumela njegov mirni nasmeh, ki je miloval moj obupani obraz: peljal se je naravnost v objem smrti, ki je v njej videl edino rešitev pred novim suženjstvom...

Devetdesetletnemu starčku je bila tuja naša trdna vera v novo svobodo, ki jo je oznanjal že Prešeren – v svobodo vseh narodov. Revež se ni spomnil Prešernove velike tolažilne prerokbe v »Zdravljici«:

*»Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da koder sonce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan ...«*

Duh velikega vseslovana Ivana Hribarja se je kratkovidno zapletel v mrežo Prešernovega najglobljega obupa, ki ga je ob smrti prijatelja Čopa položil v svojo veliko pesnitev »Krst pri Savici«:

*»Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim soncem sužni dnovi.«*

MED »ČRNO ROKO« IN ESESOVCEM

Črni dnevi, ki so potem zgrmeli nad našo domovino, so bili črni tudi zame in za mojo družino. Mlajša hči in zet – Zlata se je bila prejšnje leto poročila – oba študenta medicine, oba organizirana komunisti, sta imela doma in drugod sestanke in polne roke ilegalnega dela. Vsako noč sem pričakovala, da pridejo ponju, vsak dan, da ju zajamejo na delu in nas vse odženejo.

Poleg drugih, ki jih nisem vseh poznala po imenu, je prišla dostikrat k nam Gradišnikova Zorka, ki so jo med vojno zajeli, zverinsko mučili in ubili »domobranci«, potem Nada Knezova in njena svakinja Danica, ki sta po raznih hudih dogodivščinah vendarle ostali živi, dalje Vida »izpod hriba«, ki sem njen priimek vedno pozabila in se ga tudi zdaj ne spomnim in – Tone Tomšič. Ta je bil pri nas že prej. Nekega dne pa pozvoni nekakšen siromak s čepico, potisnjeno globoko na oči, in z zavihanim ovratnikom in vpraša, ko mu odprem:

»Prosim, ali je Zlata doma?«

Parola za ilegalce!

Izpustim ga v sobo hčerke in zeta.

Ko kmalu nato »siromak« odide, stopim vsa jezna v sobo.

»V takšnih preoblekah pa ne bodo hodili ljudje k nam! Pomislita, da se spodaj vselej odprejo vrata kletnega stanovanja in ti belčki prisluškujejo! Razumeti morata, da se jim zdi sumljivo, če pride k nam tak revež in vpraša, ali je Zlata doma!«

Hčerka in zet sta se spogledala, se nasmehnila in – molčala. »Revež« je bil – Tomšič. »Maskiral« se je bil res dobro, ker ga nisem spoznala.

Kljub temu so ga nekaj dni pozneje zajeli in potem – ubili.

Skrb zaradi ilegalnih sestankov mladine v mojem stanovanju bi me ne bila tlačila kdove kako, če ne bi bila stanovala pod nami družina s štirimi sinovi »domobranci« – najstarejši izmed njih je bil baje pozneje celo »črnorokec« – in s hčerko, ki je delala v »katoliški akciji«. Najmlajši je bil kot »obveščevalec« stalno kje na cesti in oprezoval za našimi ljudmi.

Pri raciji »domobrancev« pod asistenco laških vojakov zvečer dne 22. decembra 1942. so mi pobrali obe hčeri in zeta ter jih zaprli v »belgijsko« vojašnico. Doma sem ostala sama z leto in pol staro vnučko Velenco.

Po posredovanju zaprte zdravnice dr. Jerinove, ki je opozorila vojaškega zdravnika na Savino bolezen, so mi Savo poslali čez teden dni domov.

In pričeli so se moji žalostni dnevni izprehodi pod okni vojašnice. V vozičku sem vodila s seboj malo vnučko, da jo je videla mamica skozi razprskane prepleskane šipe. Nekaj dni sem nosila s seboj zavitke z jestvinami, da bi jih vtihotapila v vojašnico. Posrečilo se mi je to šele po posredovanju znanke, ki je pri njej stanoval v vojašnici zaposlen zidar.

Vsak dan sem ure dolgo zmrzovala v vrsti pred kazino, kjer je bilo vojaško poveljstvo. Svojci zapornikov so tam vlagali prošnje, da bi smeli v vojašnici oddati jestvine in obleko za aretirance. Toda ko sem po dolgih urah čakanja na cesti bila že blizu vežnih vrat, je vojak, ki je v veži pobiral prošnje, zaklical:

»Basta!«

In šli smo solznih oči domov, ne da bi oddali prošnje ali jih dobili potrjene nazaj.

Nekoč pa se mi vendarle posreči, da pridem na vrsto pred tistim nesrečnim »Basta!« Vojak me vpraša po imenu, izbrska iz kupa moje prošnje, mi jo pomoli in pripomni:

»Una altra volta!«¹

Prošnja je zapadla že prejšnji dan, ko so nas bili zapodili...

Drugo jutro je bila še tema, ko sem stala med prvimi pred vrati, da sem oddala novo prošnjo. Sklenila sem, da bom kljub občutnemu mrazu stala vsako jutro med prvimi v vrsti, da mi prošnja spet ne zapade.

Še tistikrat mi je izpodletelo. Ko sem zjutraj prišla, novih rešenih prošenj še niso delili. Ko sem se čez tri ure po službi spet vrnila, pa sem bila med tistimi, ki so jim vrata pred nosom zaprli.

Nekoč sem se ujezila: danes bom stala na cesti, dokler ne začno deliti novih rešenih prošenj – pa četudi mi noge odmrznejo.

Ko sem prišla prvič na vrsto, moje prošnje še ni bilo med rešenimi. Šla sem in se nastavila drugič na konec dolgega »repa«. Cepetala sem, da si ogrejem noge. Tudi drugi čakajoči so cepetali.

»Kakor da bi imeli vsi vidov ples!« se je oglasila tovarišica poleg mene.

Pa ji nihče ni odgovoril s smehom. Smeha smo se takrat že odvadili. Le kleli smo na tihem in glasno.

Blizu poldneva je že bilo, ko sem prišla drugič na vrsto.

Čudež! Vojak mi je izročil rešeno prošnjo! Razgrnem jo takoj in preberem dan, ko smem živila in obleko oddati... Istega dne ob enih! Torej čez eno uro! Jaz pa imam s tramvajem dvajset minut do doma in potem pol ure do vojašnice nazaj, morda več. Jój! Spet – bom propadla!

Zdrvela sem do pošte in skočila na tramvaj za Šiško. Pritekla sem domov, pograbila k sreči že pripravljeni kovček in oddirjala nazaj.

Na Ajdovščini, kjer bi morala prestopiti, mi je tramvaj odpeljal pred nosom. Primem precej težki kovček in se zakadim peš po ulicah. Pred vojašnico – dol rep! Vsa upehana se priključim. Ne vem več, koliko časa smo lezli do ogla in potem okrog drugega ogla na dvorišče. Na tisti strani poslopja so na nezastrem oknu čakale glava pri glavi do vrha okna. Zadaj nekje me je klicala hčerka:

»Mami! Mami!« Vsa srečna sem ji pomahala.

Prilezli smo do vrat poslopja in potem po dolgi veži.

¹ »Drugikrat!«

»Basta!« udari častnik z roko ob mojem hrbtu navzdol.

Vsa sem se stresla, v prihodnjem trenutku pa zavedela: Še pridem na vrsto!

Za menoj je starejša ženska jokaje prosila vojaka, naj izpusti še njo v oddajno sobo.

»Nessuno piu!«¹ je bil trd odgovor.

»Avanti! Avanti! Va via!« In razgnal je sirote, ki so odhajale nekatere solznih oči, druge s sovražnimi pogledi. Kar verjeti nisem mogla, da nisem med nesrečnicami.

Še pol ure in oddala sem kovček. Ko sem šla čez dvorišče, mi je hčerka veselo pomahala izza glav na oknu.

Drugi dan sem bila spet z vnučko pred vojašnico. Pripeljala sem jo na sankah. Silila je dol z njih in morala sem ji ugoditi. Vozila jih je potem sama in racala tja in nazaj po pločniku. Bel robec v dvignjeni roki visoko na oknu mi je povedal, da jo zaprta mamica gleda.

Čez nekaj dni sem zvedela, da je tovarišica Kuharjeva iz naše ulice dobila dovoljenje nositi bolehnih zaprti sestri dietno hrano. Šla sem k njej in dogovorili sva se, da bo nosila hrano še moji hčeri. Odslej sem pošiljala v vojašnico kosilo za štiri ljudi in štruco kruha. Še sreča, da je mojemu gospodinjskemu mošnjčku pomagal – moj Prešeren... Vsak dan sva se ob dogovorjeni uri dobili s tovarišico v vrsti pred vojašnico, da sem ji izročila jed: štiri polne litrske menažke in kruh. Ker je tudi sama prinašala poln cekar jedi, sem se kar čudila, da Italijani niso zavrnilo tako izdatnega kosila za – eno osebo. Bili so med njimi pač tudi človeški ljudje.

Nekega dne dobim iztihatapljeno hčerkino pismo. Sporočila mi je, da jih odpeljejo v internacijo v taborišče Gonars, in prosila, naj oddam zanje v vojašnici nahrbtnik z gozzerji in smučarskimi hlačami. Otroka pa naj peljem k ortopedu dr. Breclju, ker se močno ziblje pri hoji, kakor je opazila skozi okno.

Šla sem takoj po kovček s suho hrano in obleko, ki sem ga v ta namen pripravila že v mestu pri tovarišici Gomzijevi.

Medtem so zeta po posredovanju nekega klerikalnega znanca njegovega očeta izpustili iz ječe. Za mojo hčer ni nihče posre- doval, zato so jo sredi februarja poslali v internacijo.

¹ Nihče več!

Tistega dne sem se v temi zgodnjega jutra še pred policijsko uro odpravila od doma v Šiški do belgijske vojašnice. Hotela sem hčerki oddati še paket za pot v internacijo. Spuščala sem se po temnih ulicah od hiše do hiše, iz sence v senco in pričakovala vsak trenutek strel v hrbet. No, strah me je plašil. Prišla sem srečno do vojašnice in se stisnila v senco nasprotne hiše in opazovala okna v prvem nadstropju, za katerimi so bile zapornice. Imele so že luč in eno okno je bilo za ozko režo odprto. Nekaj časa sem opazovala, če bi kje videla kakšno stražo. Ni je bilo. Stala je za oglom pri vhodu na dvorišče. Smuknila sem preko ceste pod priprto okno in poklicala.

»Zlata!«

Nihče me ni slišal. Ujetnice so hrumele zgoraj in pripravljale svoje reči za potovanje. Bilo je krika in vika, da sem spet in spet klicala vsa obupana:

»Zlata! Zlata!«

Naposled me je vendarle ena izmed zaprtih žensk slišala, pogledala skozi okno, me videla in zakričala:

»Zlata! Nekdo te kliče!«

Navalile so k oknu.

»Spustite dol vrvico!«

»Mama! Straža te bo videla!«

»Naj me! Paket imam. Spusti dol vrvico!«

»Počakaj, da jih zvežemo!«

Nekaj sekund sem čakala. Cerkvena ura je bila pet. Konec policijske ure! K meni je priskočil nekdo iz sence dreves. In še eden.

Vrvica!

S tresočimi se rokami sem privezala paket in že je splaval v višino.

»Cosa avete qua?!«¹ se je zadržala straža izza ogla.

Takrat so me že obsuli moji sotrpini, svojci ujetnic, in prosili:

»Dajte še meni vrv!«

»Vsi pridete na vrsto!« sem jih mirila in že vezala na vrvico kovček, ki mi ga je nekdo potisnil v roke.

¹ Kaj imate tukaj?

Tretji paket je plaval v višino, ko sta prišla izza ogla dva vojaka, kričala na nas in nas razganjala. Nekaj jih je zbežalo iz strahu, da jih ne zadržijo. Zbrala sem vso svojo italijanščino in hitela vojakoma dopovedovati, da je v paketih le proviant za jetnice. Jed za pot. »Solamente per mangiare!«

Zaman!

»Avanti, signora!« sta me zapodila na drugo stran ceste.

Komaj sta se vrnila do ogla, že smo bili spet vsi pod oknom. Spet so paketi plavali v višino – prvi – drugi – tretji . . .

»Mama, beži!« je zakričala zgoraj hčerka.

Ozrla sem se. Izza ogla se je zakadil proti nam avtomobil. Vsi so se razbežali. Skočila sem za drevo. Voznik se je umaknil, da se iznova zaleti proti meni, jaz pa sem stekla čez cesto k vhodu nasprotne hiše.

Že se je zaletel čez cesto za menoj. Na pločniku se je ustavil in stopil iz avtomobila. Za trenutek sem videla njegov mongolsko oblikovani obraz s poševnimi očmi. Skočila sem po drugi strani avtomobila čez stopnico na cesto in zbežala za ogal hiše, kjer se je skrivala večja skupina ljudi. Bežali smo do ogla sosedne hiše v ulici. No, ni nas zasledoval. Počasi smo se drug za drugim vrnili. Po ulici so razpostavili straže. Na dvorišču so zaropotali kamioni in zapeljali prve ujetnike na postajo.

Tekli smo proti postaji, kjer so morali ujetnike pri skladiščih izkrcati. Tovarišica Štarkljeva, ki je tudi imela hčerko v transportu, me je povabila:

»Pojdite z menoj! Tamle je moj mož. Pomagal nama bo, da prideva bliže stopnicam, kjer jih bodo izkrcali.«

Pozabila sem, kako je bilo potem. Včasih se mi spomin zamegli. Zdi se mi, da sva s pomočjo nekega moškega zlezli čez ograjo, pa nas niso pustili preveč blizu do kamionov. Toda videla sem hčerko, ko so jih gnali proti ozkim stopnicam navzdol k vlaku, ki je stal na progi pred postajo. Na moje klicanje se je hčerka ozrla in mi pomahala med prepevanjem Internacionale.

Ko so vse prepeljali, so se straže umaknile, mi pa smo udrlji po stopnicah. Spodaj so nas straže naganjale nazaj, vendar sem spoznala hčerko pri oknu sredi vlaka. Mahala mi je z veliko brisačo. Umikali smo se pred stražami proti stopnicam, lezli po njih in kričali in mahali. Z vlaka je stoglasno zaorila Internacionala . . . Vlak

se je premaknil in oddrdral, toda skozi solze sem še vedno videla veliko brisačo, ki je mahala z okna sredi vlaka.

Tako so mi odgnali hčerko Zlato najprej v Gonars, 30. maja pa – zaradi prvomajske komunistične propagande v taborišču – kazensko na Rab v družbi štirih tovarišic: Mare Samsove, Vere Hreščakove, Nade Knezove in Majle Golobove. Tja so jih poslali očitno z namenom, da jih tam – kot tisoče drugih naših ljudi – s stradanjem uničijo. Bila sem obupana, ko sem dobila Zlatino sporočilo s poti na Rab.

Pa »človekoljubna« nakana se fašistom in našim »domobranecem«, ki so jim prišepetavali navodila glede naših internirancev, ni posrečila. Spravili so jih v zapuščeno poslopje s preluknjano streho, bivšo izolirnico. Razen s potoki, ki so curljali nanje ob dežju, so se lahko močile tudi ob sončnem vremenu s prho na terasi. Straža jih je vodila na delo v čevljarno. Izprva so jim nosili jed. Proti koncu internacije pa so si izprosile dovoljenje, da so si same kuhale. Matere smo jim tedaj pošiljale mesečno vsaki po dva paketa surove in suhe hrane. Surove hrane jim Lahi vsaj niso kradli iz paketov. Tako so se nekako prebile skozi internacijo.

Ortoped dr. Breclj je res ugotovil pri vnučki izpah v obeh kolkih. Operiral jo je – dan preden je odšel k partizanom – in ji dal težak sadren oklep do prsi. Nosila ga je deset mesecev in pol. Vsakih šest tednov sem jo nosila v bolnišnico, da so ji oklep izmenjali. Vsa gonja zaradi hčere in še oskrbovanje otroka s težkim oklepom – okrog dvajsetkrat na dan sem jo jemala v naročje – je napravilo iz mene nekaj okostnjaku podobnega. Saj smo preselili našo šolo takrat v otroško zavetišče v Trnovem v neposredno bližino Mestnega loga, skoraj uro hoda od mojega stanovanja in me je torej vrh vsega drugega izčrpavala še dolga pot v službo in nazaj. Vlačila sem se okrog kakor senca in se včasih zavehrala po cesti kakor pijana.

Toda to ni bilo nič posebnega – takih »senc« je bilo tedaj dosti po Ljubljani. Družinske tragedije so bile kar na dnevnem redu. Spominjam se, da mi je v šoli tovarišica Angelca Lipovškova prišepetala o neki juristki, ki se z dvema otrokoma – dojenčkom in štiriletnim fantkom skriva v podstrešju na Starem trgu in zavija otroke v – stare vreče. Njenega moža so ubili kot talca Pobrala

sem doma topel plašček in skoraj vse Velenine plenice in volnene stvari, ki bi ji bile, ko bo odložila oklep iz mavca, že tako premajhne, in sem jih prinesla Angelci v šolo. V zavetišče so nekega dne pripeljali dva otroka komunistov N., dveinpolletno punčko in približno osemletnega fantka. Fašisti jima niso pustili drugega kakor obleko, ki sta jo imela na sebi. Sestra iz zavetišča mi je potožila, da nima punčke v kaj preobleči, kadar se zmoči. K sreči sem za Velenco, ki je bila leto mlajša, že naprej preskrbela nekaj novega toplega perila in volnenih oblačil, ker sem se bala, da se takrat, ko ji odvzamejo mavec, v prodajalnah ne bodo več dobile. Odbrala sem večje stvari in jih nesla sestram. S sestrično Mileno, ki je poznala otrokovega očeta, ker je hodil nekoč kot učitelj slovenščine k njenemu svaku, sva še dvakrat nabrali nekaj igrač, knjig in toplih oblačil in jih zanesli otrokoma. Smilila sta se mi in mislila sem si: Saj ne vem, kdaj moja vnučko doleti ista usoda!

Pozneje, ko se zaradi slaboumne hčere Save skoraj nisem več upala hoditi z doma, če Velence nisem spravila k sosedom, in ko so našo šolo preselili v mesto, v uršulinski samostan, sem priporočila oba otroka v trnovskem zavetišču znanki, ki se je potem do konca vojne zanimala za njiju po posredovanju francoskih sester na Mirju.

Najhujše v tistem času je bilo to, da se je moji ubogi Savi stanje zaradi pogostih bombnih napadov in alarmov kar vidno slabšalo. Vselej se je vsa tresla in bila vsa zmedena. Če sem sredi noči bežala s spečo vnučko na rokah v klet in poklicala Savo, naj gre z menoj, je vselej začela tekati po stanovanju, zbirati svoje obleke in vso svojo revno svojino – in ko je alarm minil, sem jo po navadi srečala na stopnicah, oblečeno v plašč in s kovčkom, klobukom, dežnikom in odejo v rokah...

Proti koncu vojne je postala že tako živčna, da se nisem več upala pustiti vnučke doma, kadar sem šla v službo. Peljala sem jo k svoji sestri ali h kakšni sosedki. Bala sem se, da Sava ne izpolni grožnje in otroka ubije, kakor je ob svojih napadih že večkrat zagrozila.

Doživela pa sem veliko veselje – moja vnučka je ozdravela brez vsakih posledic.

Zaradi njene mamice sem bila do konca vojne še v hudih skrbih. Tik pred kapitulacijo Italije sem dobila od nje sporočilo,

da se kmalu vidimo. Sporočilo, čeprav samo na sebi razveseljivo, me je pahnilo v strašno skrb. Ljudje so mi povedali, da Nemci na blokih polovijo vse povratnike iz italijanske internacije, jih prehodno zapro v šolo na Viču in potem pošiljajo v nemška taborišča – komuniste v plinske celice.

Vsak dan sem po kosilu tekla na Vič z živili v kovčku in z vrečko sadja in zavitkom cigaret v aktovki. Postopala sem okrog šolske vrtno ograje in izpraševala ujetnike na oknih in ob ograji, če je med njimi Zlata, in naposled, ko sem ugotovila, da je ni, sem razdelila med ujetnike cigarete in sadje.

Nekaj dni sem tako hodila v upu in strahu poizvedovat za hčerjo – v upu, da bo zvedela, kako lovijo povratnike in pojde rajši v hribe, v strahu, da jo bo premamilo domotožje in pade Nemcem v roke.

Kaj pa, če so jo že prestregli in poslali v kakšno taborišče smrti...? Zvedela sem, da so jih že na tisoče umorili v plinskih celicah ali s stradanjem.

Naposled negotovosti nisem več prenesla. Stopila sem do straže na bloku in jo vprašala po poveljniku. Pokazala mi je poslopje s pisarno. Službujočemu častniku sem razložila svojo željo, naj bi v primeru, če imajo o tem pregled, pogledal v seznam povratnikov iz italijanske internacije, ali je moja hčerka Zlata že šla skozi blok.

Molče si je primaknil odprto knjigo na mizi in šel s prstom po njenih listih do konca.

»Nein, hier ist sie nicht durchgelassen worden«,¹ mi je rekel častnik in odrinil zapisno knjigo.

Zahvalila sem se mu in šla.

Dnevi moreče negotovosti so se nadaljevali.

Nekega dne pa – nabirala sem paradižnike na vrtu – pride proti meni moški v čudno živo vijolično modri obleki in s prav takim klobukom in me vpraša:

»Ali ste vi gospa Vaštetova?«

»Sem.«

»Tole vam moram izročiti.«

¹ Ne, tu skozi je nismo spustili.

Pristopil je in mi podal bel pisemski ovitek. V njem sem začutila drobno zložen listek. Takoj sem vedela: od Zlate!

Moški je pozdravil in odšel.

Preplašeno sem se ozrla na okno kletnega stanovanja. Odrpoto je bilo! Kaj, če bi kurirja zasledovali? Stopila bi za njim, da ga posvarim, ampak to bi bilo še bolj sumljivo. Potolažila sem se s tem, da ga niso videli. Nisem šla takoj gor, da bi zadeva ne bila videti važna. Spravila sem pismo v žep in mirno nadaljevala z delom.

Mirno! Saj sem se vsa tresla od razburjenja! Jezila sem se na tihem na kurirja, ki se je oblekel v tako obleko, da se je moral vsak ozreti za njim. Opravila sem delo do konca in odšla z vrta.

Zlata mi je pisala na drobnem listku svilenega papirja, naj ne bom v skrbeh. Z Raba so se prepeljali na celino in odšli v hribe. Z Majlo sta se ustavili na posestvu njenih sorodnikov pri Ribnici od tam pa sta šli v Toplice. Pisala mi ne bo več do konca vojne, da ne bo spravljala v nevarnost kurirje in mene.

Močno sem se oddahnila. Pismo me je rešilo velike skrbi, da Zlata ne pride Nemcem v roke. Razen tega sem bila srečna, da je šla k partizanom vsaj Zlata, saj je bila meni – ne glede na mojo bolehnost in starost – pot na osvobojeno ozemlje nemogoča. Nisem mogla vzeti s seboj umobolne hčere Save in ne vnučke, ki sem jo takrat in še nekaj mesecev prenašala v težkem mavcu.

Nekaj časa nato se je oglasila pri meni Zlatina prijateljica Nada Knezova. Pripovedovala je o zadnjih dneh na Rabu, o prevozu z otoka, o begu v hribe, o tem, da se je Zlata priključila topliški bolnišnici, ki so jo morali zaradi nevarnosti, da jih ne zajamejo Nemci, preseliti globlje v roške gozdove.

»Jaz pa pojdem zdaj v Trst, kjer me čaka ilegalno delo,« je rekla tovarišica Nada.

»In vaša svakinja Danica?«

»Zajeli so jo in odpeljali. Njena hčerka Tatjanca je pri prijateljski družini v isti hiši.«

Sklenila sem, da otročička obiščem, kar sem tudi storila. Bil je iste starosti kakor moja vnučka in s svojo mamico prej večkrat pri nas, zadnjikrat nekaj dni potem, ko sva po aretaciji obeh hčera in zeta ostali z vnučko sami – na božični večer. Vsi razen srčno

dobre in značajne tovarišice Danice so se me nekaj tednov izogibali, kakor da sem kužni bolnik.

Njena svakinja Nada mi je še marsikaj povedala. S svojim prijetnim globokim glasom me je pomirila. Bila je polna trdnega prepričanja, da se kljub nemškemu domišljavemu razsajanju po okupiranih državah, kljub njihovim zverinskim metodam vojna sreča obrne.

Da, zmagali bomo! To sem vedela tudi jaz. O tem nisem nikoli niti za trenutek podvomila. Zmago nad nacifašisti sem pričakovala tako gotovo, kakor pričakujem smrt. Saj sem trdno verovala v napredek človeškega razvoja.

Nemci pa so si hiteli pripravljat svoj »življenjski prostor«. Dan za dnem so pobijali naše ljudi ali jih pošiljali v taborišča smrti. Prav pred našo hišo se je ustavljal ob poznih večerih esesovec s svojim avtomobilom.

»Zdaj so prišli pome!« mi je vse živce pretresel strah.

Vselej sem vstala in skočila k oknu, zagledala oficirja s kljukastim križem na rokavu in – medtem ko sem se v naglici oblačila – trepetaje čakala, kdaj pozvoni na mojih vratih. Še dolgo v noč se nisem mogla pomiriti. Nekaj noči sem spala kar oblečena.

Zvedela sem pozneje, da je esesovec, ki je hodil z neko žensko v našo ulico na obisk k njenim sorodnikom, bil tisti zločinec, ki je podpisoval sezname nesrečnežev, poslanih v internacijo... Žrl mi je živce, da sem bila vsa izčrpana.

Edini jasni žarek v tistih časih mi je bila vnučka Velenca. Če sem bila še tako zaskrbljena, me je s svojim čebljanjem razvedrila.

Nekoč sem se zaklenila v sobo, da se brez prič izjočem. Pa je bila že za menoj in z debelimi peščicami tolkla po vratih in zahtevala, da ji odprem. Ko se nisem hotela oglasiti, je zaklicala z jokavim glasom:

»Stara mama! Al' nisem jaz več tvoj srček?«

Kako bi se taki tolažnici še mogla upirati.

Drugič sem sedela na stolu z rokopisom v naročju in ga prebirala in popravljala. Komaj preberem nekaj strani, je že Velenca za menoj, pristavi svoj stolček poleg mene, stopi nanj in polgalsno pravi sama sebi:

»Kar na lepem bom prišla!«

Vrže se mi preko rokopisa v naročje in zakliče:

»Bum! Pa imaš otroka!«

Komaj sem jo prestregla.

Nekega dne sem sedela pri pisalni mizi in pisala. Pa je kmalu privihral otrok za menoj in tresknil z vrati, da sem se vsa stresla.

»Ne loputaj z vrati!« sem jo oštela.

Zasukala se je, da so ji frlela krilca kakor metuljčku, se vrgla na kauč in rekla:

»To je pa res tvoja zadeva!«

Rada je uporabljala stavke, ki jih je slišala pri odraslih.

»Kaj je moja zadeva?« vprašam.

»Tale poredna Velenca je tvoja zadeva,« se mi zasmeje.

Zelo je bila kritična, vendar je svojo kritiko izražala obzirno. Nekoč mi je pri šivanju odletelo nekaj krpic po tleh, pa se mi ni ljubilo vstati, da jih pobere. In že se je oglasila s svojo obzirno kritiko:

»Ne vem prav, al' so tistole smeti al' niso.«

Tako me je to ljubo otroče tudi v najbolj črnih dneh razvedrilo in večkrat pripravilo celo do smeha.

Nekaj mesecev pred osvoboditvijo pa so me živci pustili na cedilu. Na šoli sem se sprla z zagrizenim katehetom J. in očitala klerikalcem, da so zverinski izdajalci in da bodo prav gotovo prejeli plačilo za svojo podlost. Očital mi je, da ne verujem v boga. Jaz pa sem mu vpričo več članic učiteljskega zbora odvrnila nekako takole – v silni razburjenosti nisem tehtala besed:

»Če je bog, potem je velik in ne tako majhen, kakor pridigate vi, da bi se postavljali na stran zverinskih ubijalcev!«

Ne morem pomagati. To je bila spet enkrat hči svojega očeta, ki je bil zelo miren in resnično dober človek, pa pod preljubo nemško-klerikalno staro Avstrijo vendarle na seznamu upornikov.

Na seznamu upornikov so tudi mene imeli naši klerikalci. Med vso vojno so mi pisali na vrata OF, kar me je vsak dan opominjalo – ne morda le k previdnosti, ampak še bolj – k izpolnjevanju dolžnosti kljub smrtni nevarnosti. Kar čutila sem, kako mi ob grožnji sovražnikov vselej iznova ojeklenijo živci po hrbtu in sem pripravljena na najhujše.

Tako me ni preveč pretreslo, ko je teden dni pred osvoboditvijo naravnost iz zaporov v prisilni delavnici, od koder so jih

vozili v smrt na Turjak, prišla k meni naša poverjenica dobra M. S. in vsa skrušena izjavila:

»Izdala sem vas vse!«

Uboga M.! Kar se mene tiče, se moje razmere zaradi tega niso dosti poslabšale, ker so me imeli kot politično sumljivega človeka že leta 1937 na policiji slabo zapisano. Ko se je fant moje hčere, ki so ga zasliševali zaradi njenega komunizma, skliceval name, mu je policijski komisar Polak zabrusil:

»Kaj! Vašetova? Tista je šele prava komunistka! Tista je še Prešerna napravila za komunistka!«

Pa niti nisem bila organizirana komunistka.

Seveda – glede na to, da so naše ljudi zadnje dni v trumah pobijali in sem bila med »izdanimi«, so mi trepetali živci, brž ko je kdo pozvonil na mojih vratih. Povedala sem že, da sem bila takrat zelo slabotna, bleda in shujšana, v resnici le kost in koža.

SVOBODA OB DVANAJSTI URI

In sem vendarle pričakala svobodo! Devetega maja, ko je Ljubljana vriskala v zanosnem veselju, ko je vse drvelo na ulice, da sprejme zmagovalce, sem jaz, ki se vnučke nisem več upala pustiti v varstvu slaboumne moje reve, čakala doma pri oknu v upu in strahu. V upu, da se vrne Zlata, v strahu, da bi bila vendarle resnica, kar je pred kratkim pisal klerikalni revolverski listič »Slovenski dom«, da je Zlata v boju padla. »Dober« kolega me je opozoril na to novico in mi izrazil svoje sožalje – na cesti!

Saj jim takrat nisem verjela. Bila sem prepričana, da bi bila morala »telepatično« čutiti, če bi se bilo moji Zlati kaj hudega zgodilo. Zdelo se mi je, da so si to satansko laž izmislili le v slogu svojega zverinstva, in od jutra do poznega večera sem tekala k oknu. Sedela sem z vnučko v naročju cele ure ob njem in čakala. Na ulice se nisem upala, da se z Zlato ne zgrešiva.

Čakala sem prvi dan – drugega, tretjega – pri vsaki parti-zanski uniformi, ki sem jo zagledala na ulici, sem se zdrznila – napenjala oči – skrivaj jokala. Ponoči se nisem upala zaspati, da bi ne preslišala njenega klicanja.

Četrty dan pozvoni neznana ženska in javi:

»Zlata vas prosi, da pridete z otrokom v vojaško bolnišnico. Ne more priti domov –«

»Ali je ranjena?«

»Ne, ne! Le bolnike in ranjence mora sprejemati in razporejati po oddelkih bolnišnice, kadar jih pripeljejo. Vodja je triažnega oddelka.«

Od sreče mi je zastajal dih. Zdelo se mi je, da se bom onesvestila. Ampak ukrotila sem svoje razburjenje in naglo preoblekla sebe in vnučko.

»K mamici greva! K mamici!«

»K mamici? Zakaj se pa jokaš?«

»Ker sem tako vesela!«

Na oglu ograje vojaške bolnišnice naju je pričakovala s tovarišico. Otrok ji je stekel v objem.

Pozneje mi je rekla:

»Ne moreš si predstavljati mojega strahu in moje sreče, ko se je otrok spustil čez cesto proti meni – brez hibe!«

O, prav lahko sem si predstavljala ta strah in tudi srečo, ko je strah minil, saj sem iste občutke preživela sama, ko sem otroka deset mesecev in pol z mavcem obloženega prenašala na rokah in so me dobre sosede »tolažile«:

»Še nikoli nisem slišala, da bi se ta reč brez hibe pozdravila. Veste –« in pripovedovale so mi o številnih primerih, ko je bilo vse zdravljenje – »celó« pri inozemskih zdravnikih – zaman.

Tako je prišla – ob dvanajsti uri – spet sreča v moj dom. Toda – jaz sem po hudih izkušnjah postala praznoverna kakor tisti Polykrates, ki je bil trdno prepričan, da sreči sledi za petami vedno nesreča. Kar bala sem se, kaj zdaj pride nadme, ko me je obiskala tolikšna sreča. Zdelo se mi je, da za velik del te sreče dolgujemo hvalo prvemu velikemu glasniku naše svobode – Francetu Prešernu, ki je njegov duh spremljal in navduševal naše borce v boju. Njemu sem se ob svobodi oddolžila z nekaj soneti, ki je v njih prekipevalo moje srečno srce.

Srečna sem bila in obenem me je globoko pretreslo, ko je po osvobodilnem boju tako tragično skrčena igralska družina šentjakobskega odra v februarju leta 1947. mojo »Visoko pesem« iz-

nova uprizorila – seveda z delno novo zasedbo vlog, a pod istim režiserjem – Miranom Petrovčičem. Nekoliko izpremenjeno igro so ponavljali še v sezoni 1948–1949.

Vem, da so imeli prisrčno tovariški odnosi, ki so vladali v tej igralski družini, in umetniška nadarjenost režiserja vsaj toliko zasluge pri uspehu igre kakor moje besedilo. To prepričanje je še bolj poglobilo mojo hvaležnost do njih.

Moje šolsko delo se je po osvoboditvi nekoliko izpremenilo. Ker je na vseh gimnazijah primanjkovalo učiteljev matematike, so nas precej razkropili. Mene so nastavili na bežigrasjo gimnazijo, ki je bila takrat še deška šola.

Za moje zrahljane živce je bil pouk pri dečkih izprva precejšnja muka, saj so se mi zdeli dečki najmanj še enkrat bolj nemirni kakor deklice. Toda kmalu sem si jih osvojila tako, da so me tovariši začudeno izpraševali, kako sem dosegla take uspehe v disciplini in učenju. Dvakrat je pri konferencah zahteval ravnatelj, naj jim to razložim.

Razložila sem jim – dasi jih morda nisem mogla povsem prepričati: vsa moja čarovnija je bila v tem, da sem učenje izpremenila v športno igro, v tekmo.

Šport je dečkom vse. Tekmujejo za vse življenje radi – torej tekmujejo, sem si mislila. Na posebnem razrednem sestanku, ki smo na njem izvolili tudi razredni odbor, sem razložila fantom, kako sem si zamislila to športno igro »Tekmovanje v učenju«.

Najprej sem z njihovo pomočjo – otroci se med seboj najbolje poznajo – posedla po štiri učence v dve vrsti klopi tako, da sta po dva slabša učenca sedela med dvema dobrima. To so bile četvorke. Vsaka četvorka je izvolila svojega voditelja, ki je v odmorih korepetitorsko izpraševal učno snov in vodil v posebni zapisnici pregled o uradnem točkovanju članov svoje četvorke.

Po vsaki učiteljski razredni konferenci sem jim namreč na podlagi redov v redovalnici povedala dosežene uspehe. Odpravila sem vsako »konspirativnost« v redovanju. Vsak učenec naj natančno ve, pri čem je, da lahko dvigne svoj uspeh in ga pravočasno izboljša – to je pač moje mnenje. Skrivanje redov pušča učitelju odprta vrata za njegovo krivičnost. Žal poznam še vedno vzgojitelje, ki se ne zavedajo, da so plačani zato, da učencem pomagajo

pri uspešnem šolanju. Redovanje bodi javno! Vsak učenec si je rede zapisoval v svojo osebno redovalnico, voditelj četvorke pa si je napisal število točk, ki jih je vsak član njegove četvorke dosegel. Točke vseh štirih članov so dale vsoto, ki je bila tekmovalno število četvorke. Tako smo po vsaki profesorski konferenci določili na razrednem sestanku najboljšo četvorko in najboljšega posameznika. Lepo bi bilo, če bi tekmovali vsi razredi na šoli, vse šole v Ljubljani, v Sloveniji, v Jugoslaviji med seboj.

Seveda so fantje tudi kar tekmovali v tem, kdo bo koga »spravil naprej«, če je bilo treba v učenju zaostalemu součencu kaj razložiti ali pokazati. Saj je šlo tudi za ugled in skupni uspeh vsega razreda. To medsebojno poučevanje smo opravili nekajkrat v tednu po pouku, ko sem jaz v šoli popravljala naloge in priskočila fantom na pomoč, če se jim je pri teh prostovoljnih tovariških inštrukcijah kaj zataknilo. Največkrat pa so se učili sami.

Tako smo dvignili učni uspeh v razredu, da je bil najboljši na šoli in dosegel v četrtem razredu gimnazije – *stoodstotnega*, to se pravi: izdelal je razred (s popravnim izpitom v mojem predmetu, matematiki) celo tisti učenec, ki je imel v prvem semestru sedem negativnih redov. Opravil je izpit kljub temu, da je med počitnicami že en mesec delal v tovarni!

Ta uspeh štejem med svoje najvišje službeno odlikovanje.

Razume se, da se je z uspehom v učenju dvignila tudi disciplina v razredu. Nikomur ni prišlo več na misel, da bi z razgrajanjem spravljal točkovanje svoje četvorke v nevarnost. Pa bi se tudi ostali člani četvorke spravili nadenj!

Vsi učenci tega zadnjega mojega razreda so se mi tako prikupili, da sem se res težko ločila od njih in od šole, čeprav mi zdravje ni več puščalo drugega izhoda.

STRAHOTNO SVIDENJE Z MORJEM

Drugo leto po osvoboditvi sem se torej morala – kakor sem omenila – zaradi bolezni posloviti od šole. Naj povem, kako je prišlo do tega.

Izprva je bilo po osvoboditvi doma vse v redu. Upala sem celo, da si bo starejša hčerka Sava nekolikó opomogla, ko ji grme-

nje bombnikov nad nami ni več pretresalo živcev. Najeli smo pomočnico, da bi Savi odvzeli delo. Toda kmalu je začela spet divjati.

Zame pa se je po vojni začelo navdušeno delo na terenu. Pologoma se mi je, ker – po mnenju drugih – »na našem terenu ni bilo dovolj inteligentov«, nabralo nič manj kakor osem kar izdatnih funkcij, med njimi celo funkcija predsednice pripravljalnega odbora za šišensko rajonsko menzo – kar mi je bilo že preveč in sem se tega posla tri mesece otepala in zahtevala, da skličemo občni zbor in izvolimo stalni odbor. Zahtevala sem tudi, da bodi menza za delavce in uslužbence karitativno podjetje, ne pa pridobitno. Tega pa niso mogli razumeti, da naj bi rajon odklanjal vsak dobiček.

V šoli na bežigrjski gimnaziji sem s pomočjo tovarišice Ravbarjeve naštudirala z osmošolci tretje dejanje iz moje »Visoke pesmi«, ki smo ga razen na šoli uprizorili potem tudi na šišenski rajonski prireditvi za Prešernovo obsmrtnico.

Ker sem bila v terenskem odboru odgovorna za prosveto in propagando, sem s terensko mladino naštudirala neko komedijo Čehova, ki so jo mladinci sami izbrali, in imela vmes seveda neprestano predavanja zdaj kot ulična sekretarka in prosvetarka, zdaj kot terenska prosvetarka ali kot propagandistka, zdaj kot odbornica rajonske organizacije AFŽ, odgovorna za vzgojo žensk. Zgodilo se je včasih, da sem že ob šestih zjutraj imela doma vaje z deklamatorji ali s posameznimi igralci, ob pol osmih sem tekla v službo, ob dveh sem vedno že tekala po terenu z obvestili za sestanke itd., ki sem jih lepila po razglasnih tablah ali vsaj nadzorovala njih lepljenje. Zvečer sem uličnim propagandistom našega terena po zledenelih ulicah in temnih hišah raznašala lepake in letake, ki sem jih popoldne prejela na terenskem odborovem sestanku, potem pa sem od osme ure dalje na rajonskih, terenskih, uličnih ali množičnih sestankih AFŽ predavala ob spominskih dnevih in ob vseh mogočih prilikah o najrazličnejših temah: političnih, strokovnih, ljudskovzgojnih itd. Bili so večeri, ko sem se morala udeležiti kar treh sestankov: enega sem odprla, na drugem sem imela predavanje, na tretjem sem ob koncu stavila resolucije ali se oglašala z različnimi predlogi. Pa to takrat med nami ni bilo nič posebnega. Tako kakor meni se je godilo še marsikomu. Gnala

nas je dolžnost, da v političnem delu nadomestimo vse nekdanje politične delavce, ki so med vojno padli za našo svobodo in tiste, ki so se vrnil, pa so morali prevzeti odgovorne funkcije drugod.

Okrog polnoči sem se vračala domov. Toda medtem ko so drugi že davno počivali, sem jaz sedela za pisalno mizo in brskala po knjigah, revijah in dnevnikih in sestavljala predavanje za prihodnji dan; včasih do treh ponoči, do ene ali dveh pa skoraj redno.

In mislite, da mi je bilo to delo nadležno?! Ne. Počutila sem se kakor nekoč kot navdušena plavalka, ko sem se v krepkih zamahih poganjala preko vode. Spominjam se, kako sva tekmovali z znanko Vero Mulačkovo, ko sva bili stari okrog štirinajst let. Plavala sem čez Ljubljano štirikrat tja in štirikrat nazaj – kdaj je moja sotekmovalka omagala, tega več ne vem. Vem pa, da sem se pripravljala – vsa izmučena in zasopljena – k ponovnemu junaštvu, ko me je plavalni mojster na vik in krik, ki ga je zagnala neka starejša kopalka, prijel za roko in me odločno potegnil od vode proč in pahnil na pesek.

»Ta smrklja bahaška se hoče po vsej sili utopiti!« je kričala name stara gospa.

Prav je imela. Ni mi bilo sicer do »bahanja«, a bilo mi je do skrajnega tveganja in nekakšnega radovednega merjenja svojih sil, do veselja in zadoščenja, ki sem ga čutila v sebi ob doseženem tekmovalnem uspehu... Bolezen vseh rekorderjev!

Bedasta bolezen seveda!

Tej bolezni podobna je bila moja dirka za delom, preden sem se zrušila. Le nikogar ni bilo, ki bi me bil ugnal, kakor me je takrat tista stara kopalka.

Iz časov neugnanega prosvetnega in propagandnega dela se spominjam mnogih svetlih trenutkov, tako polnih čistega veselja nad uspehom, da bi jih le nerada pogrešala v zakladnici svojih spominov. Naj izmed njih navedem le nekatere:

Na množičnem sestanku AFŽ je bilo. Po običajnih uvodnih točkah je bilo na vrsti neko, če se ne motim, zdravstveno predavanje. Toda – predavatelja ni bilo! Vse živčne smo se odbornice ozirale za njim. Zaman! Najbrž je pozabil na svojo obljubo ali pa je bil nepričakovano zadržan. Kratko: ni ga bilo... In dvorana polna poslušalk – mamic, ki so se bile le težko odtrgale od svojih

domačih dolžnosti, povečini ženske iz delavskih krogov, ki so rade slišale kaj poučnega!

»Ilka! Lepo te prosim, pomagaj nam iz te zadrege! Stopi na oder in stresi kakšno predavanje iz rokava! Tebi se bo posrečilo,« mi je prišepetala naša predsednica.

»Ampak – kaj vendar misliš! Brez vsake priprave naj jim govorim cele pol ure! O čem pa? Prav nič pametnega mi ne pride na misel.«

»Kar stopi na oder – se boš že kaj primernega spomnila!«

In že me je prijela pod pazduho in me odvedla s seboj. Naznanila je izpremembo programa zaradi nepričakovanih ovir in – že sem stala na odru, ne da bi vedela, kaj bom povedala.

Toda ko sem videla pred seboj same zrele ženske, ki so jim bile na obrazih zapisane materinske skrbi, sem se spomnila:

»Ali bi vam bilo prav, če bi se pomenile, kako vsaka mamica, tudi taka, ki ni študirala, lahko svojemu otroku pomaga pri učenju?«

Navdušeno so sprejele moj predlog in lahko rečem, da že kmalu nismo kakšno temo tako vsestransko in s splošnim zanimanjem obdelale kakor to. Nekaj misli in smernic sem jim podala sama, nekaj dobrih izkušenj so dodale poslušalke. Predavanje z zelo živahno diskusijo se je razvleklo na celo uro.

V isti dvorani sem, ne vem več ali nekaj časa prej ali pozneje, doživela smešno dogodivščino, ki tudi – ni bila na programu. Na terenski prireditvi sem režirala igro Čehova »Medved« in sprejeli so jo z zadovoljnim ploskanjem. Kar oddahnila sem se za kulisami.

Toda – ploskanje ni hotelo ponehati in iz dvorane je vedno bolj grmelo ploskanje in – smeh in še hujše ploskanje.

Kaj se je zgodilo?

Vrnem se za kulise: Zastor!

Zastor ni in ni hotel iti skupaj! In zaključni prizor z objemom obeh zaljubljenec je trajal, trajal celo večnost, dokler se nekdo ni spomnil, priskočil in držal zastor, da so jo igralci lahko pobrisali z odra vsi solzni od smeha.

Nekoč smo imeli v Šercerjevem domu prireditev v velikem slogu: tekmovanje rajona Šiška z rajonom Ježica – pevski zbori, solisti, plesi, deklamatorji in ne vem več, kaj vse. Nastopila je tudi moja takrat štiriletna vnučka Velenca z deklamacijo Župančičeve

srčkane pesmice »Ciciban – cificuj«, ki sva se jo doma naučili. Nastopila je brez vsake zadrege in je bila v modulaciji glasu, v gibih in mimiki tako izrazita, da je strokovna komisija edino njej izmed vseh nastopajočih prisodila deset točk. Ploskali so ji tako vztrajno, da je morala deklamacijo ponoviti.

Izročili so ji lep velik šopek rož in z njim je prišla drugič na oder. Kar lepo je spet začela, ampak – ko je hotela z obema ročicama pokazati »po vsej dobravi odmeva«, jo je zmotila velika metla rož v levi roki in – vsa nesrečna se je ustavila v deklamaciji, položila debeli prstek v usteca in vprašala, obrnjena proti občinstvu, s široko razprtimi prestrašenimi očmi:

»Kaku j' že?«

Če bi jo bili naučili, bi tega ne mogla bolje napraviti. Seveda smo jo brž potegnili za zastor.

Občinstvo je nenamerno potegavščino sprejelo z gromovitim ploskanjem, cepetanjem, vriskanjem in klicanjem – nasmejali smo se prav do solz.

Bili so lepi časi, ali ne, tovariši in tovarišice?

Ampak človek ni iz železa. Sicer sem se zaradi boljše prehrane po osvoboditvi kmalu popravila in pod nadzorstvom hčerke Zlate čelo preveč zredila, ampak – bilo je prepozno. Črv, ki se je vgnezdil v mojem telesu med okupacijskimi tegobami, je glodal v meni kar naprej. Lotevala se me je strašna utrujenost, ki sem jo le z naporom vse volje premagovala. Prišlo je z menoj tako daleč, da sem z obema rokama podpirala glavo na poti v službo in sem se v šoli le s težavo ob ograji vlekla po stopnicah navzgor.

Začela sem hoditi na zdravniške preglede. Živci? Revma? Rak? Vse mogoče so ugibali. Poslali so me v Dolenjske toplice, obsevali me nekaj mesecev s kratkovalovnimi žarki – vse zaman. Slikali so mi hrbtenico, ki me je bolela, vso hrbtenico, le vratnih vretenc ne. Domnevala sem, da imam kostno tuberkulozo v hrbtenici, pa so vsi rekli, da se motim. Naposled sem le naletela na zdravnika, doktorja Hribarja, ki ni imel gluhih ušes za moje nestrokovnjaške domneve. Poslušal me je, z enim samim prijemom prijel za moj vrat tik pod lobanjo, da sem nehote zakričala in ugotovil:

»Tretje vretence!«

Sava po končani vojni ni bila nič boljša. Dvakrat je šla celo z nožem nadme. Povabili smo na dom zdravnika specialista dr. Kanonija, da si bolnico ogleda, ne da bi ona vedela za to, in odredil je, da jo moramo oddati takoj v bolnišnico za živčne bolezni v Polju pri Ljubljani. Čudil se je, kako smo jo mogli toliko časa imeti doma, ker je bila že nevarna svoji okolici in smo jo ob njenih napadih trije komaj ukrotili.

Reva je morala od doma. Šla je dobrovoljno, ker smo ji razložili, da ji bodo tam ozdravili živčno bolezen. Pa je njeno stanje že vsa leta vedno enako: štirinajst dni v mesecu divjá, štirinajst dni je mirna.

Mesec dni po njenem odhodu v bolnišnico sem se v oklepu iz mavca od pasu do temena peljala v zdravilišče Rovinj.

In tam sem skozi okno bolniške sobe med zelenimi otoki po dolgih letih spet zagledala – morje.

Bilo je to strahotno svidenje, saj me je smrt držala za vrat. Pozneje so mi povedali, da je bilo moje ozdravljenje zelo dvomljivo, ker je bila na takem mestu vsaka operacija nemogoča.

Nekaj dni sem še vstajala. Toda strašna teža prsnega oklepa in z njim zvezane čelade mi je izzvala v hrbtenici neznosne bolečine. Bala sem se, da mi obolijo še križna vretenca.

Ker so mi razložili, da je za tako bolezen edino učinkovito zdravilo mirovanje, sem sklenila, da se prostovoljno uvrstim med negibljive bolnike. *Hotela* sem ozdraveti, saj sem bila svojim dragim še potrebna. Torej sem štirinajst dni manj kakor eno leto ležala v mavcu in gledala v strop. Z ogledalom v roki sem ugotavljala, kaj se godi v sobi.

Seveda me je posebno v začetku morilo strašno, prav bolešno hrepenenje po delu. Naposled se mi je vendarle posrečilo, da sem se brezdelja in stalne misli na smrt vsaj deloma iznebila. Na mojo željo in na posredovanje iz Ljubljane so mi po mojem načrtu napravili premičen pult za posteljo. Nanj sem z vrvicami pritrdila knjigo, da sem jo vznak leže brala, pa tudi pisala sem za silo. Tako sem si takrat preganjala dolgočasje s popravljanjem svojega »Romana o Prešernu«, da ga pripravim za drugo izdajo. Tudi sem tako spisala načrt za scenarij iz NOV, ki ga pa nikoli nisem ustvarila. Načrt najbrž ni bil dosti vreden in je zato utonil v arhivu naše filmske družbe.

Na začudenje vseh zdravnikov je moje zdravljenje hitro napredovalo. Morda bi bilo še hitreje, če bi bila mogla vsaj v malo manj skrčeni izmeri uporabljati zdravilo, ki je bilo zame vselej najučinkovitejše – delo.

Delo!

Tedaj, ko mi ga je dolgotrajna bolezen neusmiljeno iztrgala, sem jasno začutila, da me je v vseh življenjskih tegobah le delo reševalo, vztrajno telesno in duševno delo.

Ko se mi je zdelo, da stoji že smrt ob moji bolniški postelji, sem v mislih bežala v spomine. Vračala sem se v svoja otroška leta, v prvo mladost, v kratko dobo svojega zakona, v tiste čase, ko sem se vrnila v Ljubljano in le počasi pod blagodejnim vplivom dela duševno okrevala. Da pozabim na bližajočo se smrt, sem razmišljala o časih, ko sem oba otroka vodila na izprehode v tivolski gozd, na Rožnik, na Grad, na Golovec, v tihi, zapuščeni park fužinskega gradu in na takrat še nezazidano prostrano ljubljansko polje s Šmarno goro in slikovitimi planinami v ozadju. V spominih sem spet nadzorovala otroka pri sankanju, vodila sem ju na kopanje v živžav kopaljšča Ilirija ali v mirnejše mestno kopaljšče ob Ljubljani, še raje pa na toplo, z zelenjem obrobjeno Soro pri Medvodah in v počitnicah na globoko Krko v Novem mestu.

Svetle spominske slike nepozabnih užitkov iz naše prelepe narave so obkrožale moje ležišče v bolnišnici in pregnjale – če sem zaprla oči – slike nepopisnega trpljenja, ki so se mi vsiljevale iz resnične žalostne okolice, polne bolnikov in pohablencev.

V prisiljenem brezdelju sem skozi odprto okno na desni strani postelje prisluškovala šumenju bližnjega borovega gozda, ob večerih pa petju slavcev v njem in tulečemu sovjemu zavijanju, ki se mu je lepo petje vedno plaho umaknilo v molk. Skozi zaprto okno sem dan na dan opazovala galebe, ki so pluli visoko pod modrim nebom, včasih preplašeni od svojih velikih tekmecev – srebrno se svetlikajočih letal. Z ogledalom v roki sem zasledovala v soncu se bleščéče ribiške ladjice med zelenimi otoki, ob določenih dnevni urah pa črn dim puhajoče velike potniške parnike, ki so rezali lesketajočo se morsko gladino na svoji poti okrog naše pred tisočletji žita, zdaj pa kamenja bogate Istre.

Sanjarila sem, mnogo sanjarila, saj me je morilo brezdjelje. Kje so bila leta, ko sem odločno zatirala v sebi vsako brezplodno sanjarjenje, časi ko sem med dnevno materinsko, gospodinjsko, poklicno in pisateljsko delo vrivala še dopolnjevanje svoje izobrazbe, svojo željo po znanju! Obiskovala sem socialnopolitična ženska predavanja, se udeleževala skupinskih ogledov in poučnih izletov Umetnostnozgodovinskega društva, dovršila sem (brez izpita) polletni tečaj za državno računovodstvo in celoletni tečaj z izpitom za učitelje meščanskih šol. V poznejših letih sem še obiskovala polletni tečaj za učiteljstvo obrtno nadaljevalnih šol, ker sem se potegovala za poučevanje na ženski obrtno nadaljevalni šoli, ki so jo pa kruhoborski moški tovariši ljubosumno čuvali kot – z redkimi izjemami – svojo domeno. Ženska enakopravnost je bila takrat še v povojih in bolje plačani postranski zaslužki so se – brezsrčno tudi mimo vdove z dvema nepreskrbljenima otrokoma; – delili raje samcem, če so se pri kozarčku vina znali prikupiti odločujočim voditeljem nadaljevalnih šol in nadzorniku. Tovariš, ki je obiskoval isti tečaj kakor jaz in sem z njim govorila o tej nesramnosti, me je ironično opozoril, da sem se morda zamerila nadzorniku teh šol, ker sem mu kot predavatelju v tečaju kot njegova slušateljica preveč neprevidno priskočila na pomoč in namesto njega pokazala konstrukcijo hiperbole, ki se njemu ni hotela posrečiti. Hvaležnost različnih tipov je pač različna. Rešitev iz zadrege občutijo nekateri kot blamažo, ki se je zanjo treba maščevati, kadar se za to ponudi prilika . . .

Med takšnimi spomini so se mi misli ustavile tudi pri krojnem tečaju v istem poslopju srednje obrtne šole. Priredili so ga pravzaprav za redne učiteljice tistega zavoda, da bi spoznale novo risanje krojev. Toda moja tovarišica Mimi Sodnikova, ki je vedela, da se mučim doma kot samouk s šivanjem zase in za obe hčerki, je sebe in mene »vštulila« v tisti prikrojevalni tečaj s pomočjo direktorja Reisnerja, ki je kot dijak stanoval nekdam pri njih. Vodil je tečaj zelo večče neki dunajski mojster. Mnogo sem se tam naučila in potlej z lahkoto krojila plašče in kostume in druge obleke za hčerki in zase.

Kljub vsem tečajem in vedno odlični šolski oceni nisem dosegla nikdar nikakega stranskega zaslužka. Komolcev pač nisem znala rabiti. Spomini na tiste nekoč dovolj grenke izkušnje – ho-

norarji za moje zgodovinske romane so mi pritekali komaj na tri do štiri leta in sem bila s svojo pičlo učiteljsko plačo, ki je morala zadostovati za tri ljudi, dostikrat v bridkih zadregah – pa so dobili v meni sčasoma zbadljivo zasmehljiv nadih, ki me je na starost v mojem samotnem razmišljanju zabaval in mi pomagal prenašati brezdolje na bolniški postelji.

Počasi, zelo počasi je polzel čas mimo mene. Spomini na otroška leta, na lepo mladost, na kratko srečo in nesrečo mojega zakona, na premagane zanke in zapreke, ki so mi jih nastavljala samotna zrela leta, in spomini na moje vztrajno delo in njegove uspehe in neuspehe so mi pomagali, da sem se uspešno otepala strahotnega občutka, da me lovi smrt.

ZADNIKRAT V TRSTU

Trdna volja mi je pomagala, da sem ozdravela in se čez leto dni iz kraja strašnih usod vrnila domov.

Dom se mi je zdel kljub družini moje mlajše hčere nekako prazen. Manjkala mi je moja uboga Sava, ki smo jo bili morali, ko sem jaz zbolela, dati v bolnišnico za živčno bolne.

Za delo še nisem bila prav sposobna. Nosila sem ortopedsko »kravato« in morala še mnogo polegati. Ker so mi postale revmatične bolečine v obeh nogah hujše, nisem več hodila na cesto. Pač pa sem se kmalu spet navadila na sedenje pri pisalni mizi kljub nerodni kravati. Bolezen je seveda odsekala vse moje terensko delo. Ostalo mi je edinole pisateljstvo, domače gospodinjstvo in – ker je bila hčerka Zlata po končanih študijah mnogo službeno odsotna – skrb za vnukinjo Veleno, nekaj let pozneje pa še za vnuka Tomaža. Službo sem morala seveda zaradi bolezni pustiti in prositi za upokojitev.

In moje pisateljsko delo?

Z nadrobniimi zgodovinskimi študijami se nekaj let nisem ukvarjala. Moj »Upor« je bil spisan – razen zadnjega poglavja – že pred okupacijo. Med okupacijo sem spisala le zadnje poglavje, pa ga skrila, da bi me ne mogli siliti, da bi roman tedaj, ob času kulturnega molka, izdala. Res je bil knjigarnar Ž. trikrat pri meni zaradi novega rokopisa – kako ga je izvohal, ne vem. Najprej sem

se izgovarjala, da delo še ni končano. Naposled pa, da se nadležne ponudbe iznebim, sem stavila tako visoke zahteve, da nanje ni mogel pristati. Če bi bil pristal, sem imela še vedno pripravljen izgovor, da se mi, dokler se Zlata ne vrne, ne ljubi pisati in delo končati.

Za »Uporom« sem izbrskala iz starih načrtov tretji del trilogije o Slovenih in napisala »Svet v zatonu«. Zanj sem potrebovala bolj malo študij, ker mi je bila snov dobro znana že iz študija za »Mejaše«, saj moram vedno poznati dobo pred dogajanjem in po dogajanju, ki ga opisujem iz pogojev in iz stopnje občega razvoja človeške družbe, dobo po dogajanju pa moram poznati, če hočem dogajanje v romanu pravilno usmeriti.

Med študijami za »Upor« sem že pred vojno naletela na zanimivo naključje v podobnosti priimkov novomeškega sodnika Gričarja in istočasnega prošta de Montagnane (kar bi moglo pomeniti tudi Gričarja ali Hribarja). Ker je bilo to v dobi Primoža Trubarja, sem seveda pritegnila v roman tudi njegove delovanje v Ljubljani ter na kratko še njegovo bivanje v Šentjernejju in njegov beg ter nekaj drugih prizorov. Tako je nastal roman »Gričarji«, ki je za »Uporom« drugo moje delo z novomeškim ozadjem.

Poleti po izidu »Gričarjev« se je oglasila pri nas tržaška pisateljica Mara Samsa, ki je bila na Rabu sotrpinka moje Zlate. Považila me je na literarni večer slovenskih pisateljic in pesnic v Trstu.

Težava je bila z menoj, ki sem se odvadila hoje po cesti. Vrtoglavica, ki me je dostikrat napadala – pozneje so ugotovili, da zaradi sladkorne bolezni – me je strašila, da se sama sploh nisem več upala na cesto in se še zdaj ne upam...

Z dobro voljo na vseh straneh smo zadevo tako uredili, da sem se 24. januarja leta 1952 s tremi tovarišicami – Tauferjevo, Grudnovo in Malenškovo – peljala proti Trstu.

Kakšni občutki so me obhajali?

Vedela sem: *mojega*, to se pravi našega Trsta, »največjega slovenskega mesta« ni več. In vendar so me zagrnili spomini s tolikšno silo, da se je v meni vse treslo in mi je zastajal dih. Molče sem ždela v svojem kotu, ne da bi se mogla iztrgati svojim mislim. Le za kakšne trenutke sem obrnila pozornost na besede tovarišice Tauferjeve, ki mi je sedela nasproti. Ne spominjam se več, o čem je pripovedovala. Pač pa še pomnim, da nam je tovarišica Grud-

nova pravila, kako nam je v zadnjem trenutku v Zagrebu na angleškem konzulatu priborila vizume za Trst. Le njenemu odločnemu nastopu na konzulatu sredi noči smo se morale zahvaliti, da smo se zjutraj lahko odpeljale.

Tržačanke so nas nad vse ljubeznivo sprejele. Take so bile že od nekdanj. Brž ko si stopila v njihov krog, si vedela, da stojiš na slovenske zemlji, pa naj se po njej šopirijo Nemci ali Italijani ali Angleži ali kakršnikoli pritepenci.

Mene je vzela pod streho in v varstvo zdaj že pokojna dobra Mara Samsova, ki je stanovala na hribu Sv. Alojzija nasproti hribu Scorcole Coroneo, kraju mojega nekdanjega doma. Kako se je naša »Škorklja« izpremenila! Stala sem na vrtu in z očmi zaman iskala hišo, kjer sem nekoč stanovala. Ves hrib je bil posut z novimi stavbami, celo po slemenu se je vrstila cela kolonija angleških stanovanjskih hiš. In pod njo nekje univerza in tehnika ali kaj? Vsega tega nekoč ni bilo. Tam so bile takrat še slovenske kmetije. Z ene izmed njih – Turkove – sem dobivala vsak dan mleko za otroke... Tesno mi je bilo pri srcu, ko sem gledala tujo naselbino. S kakšno pravico se na slovenski zemlji šopirijo zdaj ti tujci?

»Saj se bodo menda zdaj kmalu umaknili,« je tolažila Mara.

»Ampak Italijani ostanejo!«

»Seveda, Italijani ostanejo,« je vzdihnila Mara.

S pogledom sem na drugi strani iskala morje.

Morje vsaj ostane, kakršno je bilo. Morja nam ne morejo »zasesti«.

Zvečer smo se vzpenjali do tesnih prostorov, ki se je v njih morala skrivati tržaška prosveta... Joj, naš lepi slovenski hotel Balkan s svojimi dvoranami – kje si? Uničili so te plameni zločinskih fašistov!

Bridke misli so mi pregnali dragi znani obrazi mojih nekdanjih učenk, ki so mi vse nasmejane stiskale roko.

Odšli smo v dvorano. Ko sem stopila skozi vrata, so me sprejeli začudeni, prestrašeni pogledi... Nekaj mora biti na meni narobe – si mislim. Nehote si z roko pogladim lase. Sedem. Za menoj šepetanje. Obrnem se k sosedi. Takrat po strani zagledam, kako se mi šopiri leva rama, kakor da sem močno pohabljen... Krojaška podloga za ramena – bedasta moda! – se mi je pri sla-

čenju plašča obrnila pokonci... Teško sem se vzdržala smeha. Skrivaj sem popravila svojo »pohabljenost«.

Potem sem stopila na oder. Topel pozdrav mi je zagrmel iz dvorane. Brala sem odlomek iz svojega najljubšega dela, iz »Romana o Prešernu«. Ni jih motil moj stari obraz. Zahvalili so se mi z največjim navdušenjem, z dolgim gromovitim ploskanjem in lepim cvetjem.

V hudem viharju in nalivu smo se peljali še v Nabrežino, kjer so nas tudi želeli videti in slišati.

Kljub nepredvideni prireditvi je bila dvorana nabitó polna. Torej se Slovenci še niso dali iztisniti iz Nabrežine!

Tu sem spet doživela nekaj, česar menda nihče ni opazil. V prvi vrsti sta pred menoj sedela dva paglavca, stara deset do dvajnajst let. Najbrž so se jima zdela smešna moja brezzoba usta. Režala sta se, komaj da sem jih odprla, in si nekaj prišepetala. Z moduliranjem svojega »šomoštrskega« glasu, z dramatičnim branjem in dvema mirnima pogledoma sem ju ukrotila. Poredna obrazka sta se zresnila. Fantka sta me s široko odprtimi očmi poslušala pozorno do konca... Vzgojiteljski dar še ni zamrl v meni – sem si mislila, ko sta mi navdušeno zaploskala z drugimi poslušalci vred.

Prihodnjega dne sva se z Maro Samsovo v največjem nalivu peljali v mesto, da sem kupila nekaj malenkosti za vsakega svojih domačih. Morali pa sva se takoj vrniti, in za ogled mesta ni bilo časa. Tudi želja, da se peljem na pokopališče, se mi ni izpolnila, ker je bil službeni avtomobil drugod potreben, jaz pa nisem imela toliko tuje valute, da bi si mogla sama naročiti voz. Peš s svojimi nebogljenimi revmatičnimi nogami nisem mogla nikamor.

Proti večeru smo bili povabljeni na čajanko pri materi zločinsko ustreljenega Pina Tomažiča. Razen nas so prišli še nekateri tržaški pisatelji in novinarji.

Gospa Tomažičeva, lepa ženska, ki so ji strašni udarci usode pobelili goste lase, me je peljala v svojo sobo in mi pokazala dva albuma slik svoje družine. Razkrila mi je vse svoje gorje: moža ji je ubila bomba na pragu vrtnih vrat, sina so ji na Bazovici ustrelili fašisti, hčerko in zeta – lep mlad par – pa so zverinsko zaklali zločinci – belogardisti.

Šepetaje je zaključila pripovedovanja:

»Nekega večera so prišli pome. Peljali so me v hišo, kjer sta stanovala mlada dva. Odprli so vrata razsvetljene sobe... Na tleh sem zagledala hčerko in zeta v lužah krvi...«

»Ubožica!« sem jo objela vsa solzna.

Jokali sva obe. Šele ko sva se pomirili, sva se vrnila v jedilnico.

Mara, ki sem ji potem pri njej doma omenila veliko tragedijo Tomažičeve družine, je prikimala in se ozrla na svojo pisalno mizo:

»Da, da. Vidiš, o tem napišem roman, če ga bom znala. To bo moj veliki tekst. Mnogo snovi imam že zbrane.«

Uboga Mara je zdaj že pod zemljo. Njen veliki tekst pa še čaka na ustvaritelja.

SVIDENJA NE BO

Ko so mi Novomeščani podelili »Trdinovo nagrado« in sem zaradi bolezni namesto sebe poslala Zlato k njim, so ji naročili, naj se lotim biografskega romana Janeza Trdine. Pobudo za to naročilo je menda dal upravnik novomeške študijske knjižnice tovariš Bogo Komelj, izredno delaven človek, vedno poln novih pobud.

Izprva sem sicer mislila, da se tega dela ne bom lotila. Zdelo se mi je, da nam je tista doba še preblizu in mi ne bo mogoče obvladati njene nadrobne zgodovine, posebno še zato, ker je bil Trdina strasten politik in je odmeval v njem vsak politični dogodek.

Pa sem bila po drugi strani polna spominov iz svojih otroških let, polna spominov na pripovedovanja svojih staršev in tet. Poznala sem mnogo ljudi iz časov proti koncu Trdinovega življenja, ugajal mi je spomin tete Mimi na širokosrčno, odločno prababico Kraljevko, Trdinovo dobrotnico, da so se mi začeli motati po glavi že določeni prizori in so stale pred menoj osebe romana v vedno ostrejši luči. Naposled – me je zaneslo.

Začela sem študij s Trdinovimi lastnimi zapiski – hotela sem ga spoznati najprej brez posredovalca. Za deset dni, drugo leto pa spet za nekaj dni, sem se nastanila v Novem mestu in poslali so mi iz študijske knjižnice prepise vseh zvezkov Trdinovih beležk, ki jih v originalih hranijo v Ljubljani, in druge stvari, med njimi

korespondenco Trdinovih prijateljev in znancev ter nekaj revij s Trdinovimi članki. Iz vseh sem si napravila izpiske. Dvakrat sem brskala po novomeškem muzejskem arhivu in našla nekaj zanimivih spisov iz tiste dobe, kakor: hrvaško tiralico za pl. Langerjem, prošnjo Scheuchenstuelove ljubice in dr. Žal mi je bilo, da zaradi bolezni nisem mogla še natančneje preiskati arhiva, ker gotovo skriva še zanimive stvari.

Ogledala sem si nekdanjo Trdinovo hišo, njegovo sobo, hišo moje prababice, in sobo, kjer je Trdina kot njen gost deset let brezplačno stanoval. Z avtomobilom sem se zapeljala do gradu Tolsti vrh, nekdanji dom Trdinovega prijatelja Rudeža, in si ga ogledala. Drugič pa sem se peljala na Gorjance in se ustavila v gostilni, ki jo je Trdina obiskoval, in na prevalu, kjer se odcepi pot proti Semiču.

Nekatere stvari je na mojo prošnjo poizvedela zame Novomeščanka Danica Zupančičeva in mi prinesla nekaj dragocenih podatkov, za katere sem jo prosila.

V Ljubljani sem obiskala takrat še živečega očetovega znanca, sina Trdinovega najljubšega prijatelja, Vladimira Vojsko, ki mi je dal mnogo zanimivih podatkov o svojem očetu in njegovem prijatelju Trdini. Dvakrat sem poslala k njemu še svojo sorodnico Mileno Sušnikovo, ki mi je tudi iz Novega mesta prinesla nekaj podatkov, posebno glede Trdinove hiše, ki sem si jo sama preveč površno ogledala.

Največ študijskega dela mi je prihranil seveda profesor Janez Logar s svojimi opombami k izdaji Trdinovih del.

Pisala sem roman, ki sem mu dala naslov »Izobčenec«, skoraj natanko leto dni. Tipkanje, korektura in »piljenje« je trajalo menda tudi eno leto in približno toliko časa je poteklo, dokler ga založba ni dala v tiskarno.

Zdaj sem se lotila svojih osebnih spominov, ki sem jih že pred leti začela pisati, pa so vmes nekoliko »zadremali« kakor še nekaj drugih rokopisov, ki čakajo, da jih preosnujem. Iznova je moje spomine prebudila petdesetletnica naše mature.

Petdesetletnica mature!

Čudno zborovanje je bilo to. Same stare častitljive glave, povčini sive, nekaj belih pa tudi nekaj pobarvanih...

Izmed nekdanjih štiridesetih sošolk se nas je zbralo dvajset. Enajst je mrtvih. Ostale so večinoma bolne, bolne po svojih sedemdesetletnih telesih, bolne morda tudi po svojih zagrenjenih mislih.

Saj je življenje res trda brezovka!

Razmišljala sem o življenjih, ki so bila zapisana v nagubanih obrazih pred menoj, v izpremenjenih potezah, ki sem v njih pri nekaterih zaman iskala vsaj nekaj znanega, iz mladih dni ohranjenega.

Pričakovale in terjale so, da govorim.

Ne. Lagati nisem marala, žaliti pa tudi ne. Kaj pa naj rečem k temu: dvoje nemških pisem iz Gradca od sošolk slovenskega porekla, dvajset svetih podob z molitvicami in dvajset svetinjic na modrih trakovih od sošolke redovnice... Kar verjeti nisem mogla, da je minilo teh petdeset let. Prav tak občutek sem imela, kakor da bi se bila zemlja ustavila v svojih tečajih, ne, še slabšega: kakor da bi se bila zatrkljala za sto let nazaj.

Vsaka svobodna beseda bi bila v takem ozračju neprimerna, morda žaljiva. Govorila sem torej večinoma le s sosedama Mico Kmetovo in Mino Melikovo in poizvedovala za usodo te ali one izmed navzočih in nenavzočih.

Ob slovesu sva si s sošolko Ani Župančičevo dolgo molče zrlji v oči. Običajni pozdrav »Na svidenje!« nama ni hotel iz ust. Obe sva čutili: »Svidenja morda ne bo!«

»Zdrava ostani!« sem ji želela iz srca in ji stisnila roko.

Moje življenje je tako rekoč zaključeno. Kaj pa naj še pričakujem v njem? Izpolnila se mi je velika želja: Moja vnučka je končala srednjo šolo in bila sprejeta na medicinsko fakulteto. Zdaj me skrbi še vnuček. Rada bi, da mi življenje navrže še dve, tri leta, dokler me vnuk potrebuje, potem prav rada ležem k počitku z zavestjo, da nisem zaman živela.

Delo?

Da, še bi rada objavila tri stvari. Najprej roman »Sledovi v krvi«, ki bi z njim rada prispevala drobtino k pomirjenju med narodi, ki so pravzaprav le utopija, ker je kri med človeštvom tako pomešana, da je smešno govoriti o »čistokrvnih« posameznikih,

kaj šele o »narodih« ali celo »rasah«. Drugo delo, ki mi leži na srcu, je moj edini sodobni roman »Žrtev novega življenja«, ki bi se z njim rada oddolžila spominu tistih, ki so nam s svojim življenjem izbojevali svobodo. Tretje delo, ki me še čaka, je predelava mojih »Novih pravljic«.

Prvo delo je – kakor pravijo – pisano le za inteligente, polno indoazijskih sanskrtskih motivov in prvin, in mu moram poiskati temu primerno založbo. Drugo je »preveč po resnici posneto« in proti koncu »že kar detektivsko napeto«. Tretje pa najbrže presega moje zmožnosti, saj umetniško dovršenih pravljic doslej ni znal napisati noben slovenski pisatelj.

Morda se mi še posreči, da eno ali drugo delo primerno preosnujem. Vse je odvisno od časa, ki mi je še odmerjen.

In moje osebne srčne »bolezni«?

Po smrti mojega moža mi jih je življenjski tok prinašal v ostrejši in milejši obliki. Bilo je nekaj notranjih bojev ob resnih ponudbah, nekaj kratkih sanj, toda v meni je zmagała vselej ljubezen do mojih otrok in trezno presojanje sebe in drugih. Zrela ženska gleda na ljubezen pač drugače kakor dvajsetletno »zaleto«. Življenje mi seveda ni prizanašalo z izkušnjavami, vendar – vse je zgladilo najboljše zdravilo srčnih bolezni – *DELO*, trda dolžnost do otrok in – hladna pamet zrelih let.

In moje želje ob zatonu življenja?

Edino veliko željo, da se še enkrat naužijem lepote naše zemlje, mi je pred dnevi izpolnila prijateljska družina ing. Slavka Puklja in njegove ženke, Zlatine prijateljice dr. Pavle Pukljeve. Vzeli so me s seboj na potovanje z avtomobilom po naši prelepi Dolenjski, ki smo jo v zmerno hitri vožnji v dveh lepih sončnih dneh prekrižarili v vse smeri.

Navzgor in navzdol smo drseli čez gozdnate gričke, skozi slikovite skalnate soteske, skozi plodne doline mimo belih vasi in zelenih vinogradov in sivih gradov, ki jim je v naši svobodni socialistični dobi za vselej odklenkalo.

Moje misli so se lovile po vekovih, ki jih je preživela ta lepa zemlja z vsemi bitji, ki jih je kdaj redila. V mislih sem prodirala

v temne pragozdove, polne divjih zveri. Poiskala sem divjega pračloveka v podzemeljskih jamah tega kraškega sveta, ga videla, kako je z gorjačami in kamenjem odbijal roparske sosede, ki so mu zalezovali družino.

V duhu sem gledala trume pastirskih narodov, ki so se podile za zelenimi pašniki, gledala sem že kulturnejše poljedelske »prednike«, ki so s kamnitimi kopačami obdelovali deviško zemljo in si urejali domove v tesnih ilovnatih kočah. Prihajali so od severa ali juga ali vzhoda razni keltski in ilirski rodovi in si z orožjem v rokah osvojili to zemljo za stoletja in tisočletja. Podirali so tisočletno drevje in tesali prostornejše domove.

Nato so prodirale od jugozahoda do zob oborožene rimske horde in za tri ali štiri kratka stoletja v domišljavem zaletu zasedle to zemljo in pozidale na njej svoja »utrjena« vojaška gnezda, ki jih je zdaj že davno zravnala zemlja, in jih zvezali s »trdnimi« cestami, ki jih dandanes povečini krijejo njive in travniki.

In prišli so naposled po več tisočletnih preseljevanjih indoirski in mongolski rodovi iz Azije in pritiskali proti zahodu. Iz njih se je odločila slovanska veja, naseljena nekaj časa med Baltiškim in Črnim morjem, in se razlila do Labe in povirja Donave in Save. Z mečem v roki so zasedli tudi našo ožjo domovino in izpodrinili stara ljudstva, ki so tu živela, oziroma se spojili z njimi – saj so jim bila sorodna po krvi iz sive davnine, ko so se od druge strani čez Malo Azijo in Balkanski polotok preselila v te kraje. Kelte in Ilire in Italike in Grke in Sase in Germane in Mavre in Semite in Arabce in Turke in Mongole in Indijance onkraj Pacifika in Slovane v naši sredi – vse je rodila ena mati – Azija. Sledovi njihove neprestano se mešajoče krvi so – v nas vseh!

Pretekla so stoletja. Naši predniki so gradili gradišča, vasi, zidali tabore, tlačanili tujim nasilnim fevdalnim pritepencem, se skrivali pred Turki po gozdovih, napadali z vilami, sekirami in kosami gradove, se podili v upornih vojskah po deželi in nosili v srcih vročo žejo po svobodi svojih davnih dedov.

Prišel je naš čas.

Domače pijavke so nam pile kri in že sta planila čez mejo zemlje lačna soseda: Nемеc in Italijan ter pričakovala, da jima pade v naročje lahek plen: izmozgano jugoslovansko ljudstvo.

Toda takrat se je prebudila v nas neslutena moč zatiranih. Naselja so se stresla v silnem uporu, vihar je dvignil naša srca, kri je vrela, volja jeklenela in zahtevala le eno: svobodo! Mlado in staro se je družilo v veletoku ljudske vstaje proti zatiralcem – tujim in domačim.

Gozdovi so oživel. Partizani so v strahovitih žilavih zagonih s premnogimi smrtnimi žrtvami po štiriletnem gigantskem boju pognali tuje in domače sovražnike ljudstva čez mejo.

V soncu svobode so se razlile čez očiščeno zemljo naše mlade delovne brigade in ustvarile čuda lepote tudi po moji rodni Dolenjski. Vožnja po novih cestah – delu mladinskih brigad – križem po domovini mi je bila edinstven užitek, ki si ga lepšega ne morem misliti v zadnjih letih svojega življenja.

KONEC

In spet sva si sedeli nasproti: prijateljica Ilka in jaz.

»Kako je zdaj s tvojim avtobiografskim romanom?« me je vprašala.

»Končala sem ga.«

»Končala? Hočeš reči, da si v njem o sebi vse povedala?«

»Vsega pač ne.«

»Aha! Zamolčala si svoje najintimnejše človeške odnose – ali ne? To pač ni moderno!«

Posmehljivo sem jo pogledala in odvrnila:

»Spomnila si me na razgovor, ki smo ga imeli nekoč v naših klubskih prostorih. Sedeli smo okrog mizice: Mica Kmetova, Mimi Malenškova, Tone Vodnik in jaz. Pa me vpraša Malenškova:

„Kaj pa zdaj pišeš, Ilka?“

„Končala sem avtobiografijo.“

„Uh! Avtobiografija! Ne bom je pisala. Za bralce ne bi bila nikdar dovolj intimna. Hoteli bi, da jim natanko popišem, kako sva z možem prvokrat v posteljo lezla.“

Zasmejali smo se ji in ji pritrdili.«

Prijateljica Ilka je resno prikimala.

»Da, da. Manjka ti vsak čut za modernizem. Natresla bi v svoje delo nekoliko svinjarij in nekaj litrov žganja, pa bi te obsuli s samo hvalo in slavo.«

»Hvala lepa za takšno slavo!« sem jo jezno zavrnila.

Prijateljica Ilka je skomignila z rameni in ugotovila:

»Nikoli nisi imela smisla za trgovske špekulacije!«

Jaz pa sem jo zaničljivo pogledala in molče napravila na koncu svoje življenjepisne povesti odločno piko.

KAZALO

Uvod 5

Prvi del: OD ROJSTVA DO ZRELOSTI

Uporni dojenček 9 – Pismeno slovo od rojstnega kraja 14 – V pregnanstvu 16 – Pri stari mami v Novem mestu 24 – V Ribnici 33 – »Pamž buržujski« 38 – Pred prebujenjem 50 – »Višja deklica« 52 – Mlada upornica 56 – Dozorevanje 67

Drugi del: V TRSTU

Prvikrat v Trstu 71 – Med ljudstvom 73 – Trst edina rešitev 94 – Trst moj dom 101 – Železna pest 114 – Nad nami prhutajo peruti smrti 121 – Zakonca med vojno 127 – Trst ni več naš 131

Tretji del: ODMEVI SRCA

Delo najboljšje zdravilo 137 – Delo je strast 143 – Roman o romanu 158 – Prenapete strune 166 – Napotek mladim borcem: »Visoka pesem« 167 – Med »Črno roko« in esesovcem 170 – Svoboda ob dvanajsti uri 182 – Strahotno svidenje z morjem 185 – Zadnjikrat v Trstu 193 – Svidenja ne bo 197

Konec 202

KNJIŽNICA NOB

Ilka Vašte

PODOBE IZ MOJEGA ŽIVLJENJA

Opremil

DUŠAN OSREDKAR

Založila

ZALOŽBA MLADINSKA KNJIGA

Za založbo

ZORKA PERŠIČ

Tisk in vezava

TISKARNA »JOŽE MOŠKRIČ«
LJUBLJANA

Cesarjeva soba
VAŠTE I.
Podobe

201403304

COBISS 0

KNJIZARICA M. JURČA
Domeznanski oddetek in poseb

ali slabim. Če resnico zamolčim, bodo rekli, da je moja skromnost vso stvar zvedenila, da sem v svojih življenjskih podobah zabrisala vse močnejše tone, bodisi svetle, bodisi temne. Če napišem podobe iz svojega življenja, bom seveda povsod sama silila v ospredje, če ostanem v ozadju, pa to ne bodo podobe iz mojega življenja. Kako naj torej pišem, da bo za gotovo vsem prav?»